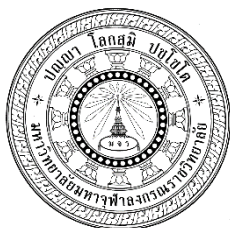

ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร
A STUDY OF DHAMMA PRINCIPLES AND VIPASSANA MEDITATION PRACTICE
IN CHACHAKKA SUTTA

พระสิริชัย เขมจิตฺโต (เรื่องธรรมา)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

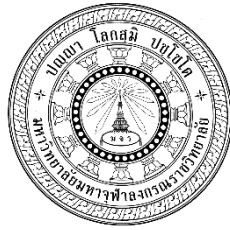
ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร

พระสิริชัย เขมจิตโต (เรื่องธารา)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

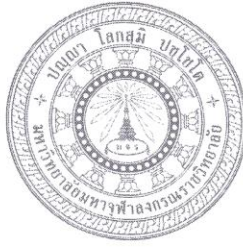

**A Study of Dhamma Principles and Vipassana Meditation Practice
in Chachakka Sutta**

Phra Sirichai Khemacitto (Rueangthara)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

(พระราชรัตนมณี, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.มานพ นักการเรือน)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิตโต, ดร.)

กรรมการ

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระมหาชิต จานชิตโต, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระสิริชัย เขมจิตโต)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกฺกสูตร
ผู้วิจัย : พระสิริชัย เขมจิตโต (เรื่องธारा)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : พระมหาชิต ฐานชิตโต, ดร., ป.ธ.๗, ศน.บ. (การศึกษา), M.A. (Sanskrit),
Ph.D. (Vedic Studies)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๕ มกราคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในฉกฺกสูตร และเพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกฺกสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุปเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญจากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

ฉกฺกสูตรเป็นพระสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ ๑๔ ชื่อพระสูตรถูกตั้งตามเนื้อหาสาระที่ปรากฏในพระสูตร ว่าด้วย ธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด พระพุทธเจ้าทรงได้แสดงพระสูตรนี้แก่พระภิกษุ ณ พระเชตะวันอาราม เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติพรหมจรรย์ เหตุเกิดพระสูตรจัดอยู่ในประเภทปรัชญาสาสยะ รูปแบบบรรยายโวหาร ถามเอง-ตอบเอง ทรงยกธรรมแต่ละหมวดขึ้นเป็นคำปุจฉา แล้วทรงวิสัชนาจำแนกโดยละเอียด แบบแก้อรรถ ธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ๖ ประกอบไปด้วย ๑) หมวดอายตนะภายใน ๒) หมวดอายตนะภายนอก ๓) หมวดวิญญาณ ๔) หมวดผัสสะ ๕) หมวดเวทนา และ ๖) หมวดตัณหา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกฺกสูตร มีวิธีการปฏิบัติเป็นแบบ การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนาล้วน และมีแนวทางในการปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดรูปรูปนาม ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกได้ ผู้ปฏิบัติต้องมีการกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏอย่าง จดจ่อ ต่อเนื่อง เพื่อศึกษาในปัจจุบันธรรมของรูปรูปนาม ทำให้เกิดปัญญารู้ชัดตามความเป็นจริงของ รูปรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนดหลุดพ้นจากอัสวกิเลส และดับทุกข์ได้ในที่สุด

Research Paper Title : A Study of Dhamma Principles and Vipassana Meditaion Practice
in Chachakka Sutta

Researcher : Phra Sirichai Khemacitto (Rueangthara)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Phramaha Chit Tanachito, Dr., Pali VII, B.A. (Education), M.A.
(Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies).

Date of Completion : January 25, 2018

Abstract

This Research paper has 2 objectives; to study the Dhamma Principles in Chachakka Sutta and to study the Vipassana Meditation methods appear in Chachakka Sutta by collecting information from Buddhist scriptures and other concerned documents. All these data are brought to compose in descriptive style and to be checked by experts, findings were that.

Chachakka Sutta is a discourse that appear in the Suttantapitaka's Majjhimanikaya Discourses Group, in Book 14th of Mahachulalongkornrajvidyalaya's Thai version of Tipitaka. The name of the sutta is set according to the contents of the six types of dhamma in the Groups of Six. The Buddha delivered this sutta to Bhikkhus at the Chetawan Monastery. This is a guide to chastity. The Sutta is classified in the category of PraJaya. The formation of the Sutta was interrogation. The Buddha raise up the questions and answer the questions thoroughly. The six types of dhamma in the Groups of Six contain 1) Group of the internal Six-Sense-Bases, 2) Group of the external Six-Sense-Bases, 3) Group of the Six-Consciousnesses, 4) Group of the Six-bases for Contact, 5) Group of the Six-Feelings 6) Group of the Six-Cravings.

Practicing Vipassana Meditation in Chachakka Sutta is a way to practice a purely Vipassana Meditation. This will be done according to the principles of Four Foundations of Mindfulness, these are contemplating the body in the body, contemplating feelings in feelings, contemplating mind in mind, contemplating phenomena in phenomena with diligence, clear understanding and mindfulness, thus keeping away covetousness and mental pain in the world. The practitioner must determine the dharma that appears continually in order to study the present of the Nāma and Rūpa. The cause of the wisdom of the truth of the Nāma and Rūpa by being the Three Characteristics. Thus, the practitioner will be bored, relieved from lust, free from the defilements and finally free form the suffering.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ๆ ขอประทานโอกาส กราบขอบพระคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙ , M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายไปทั่วประเทศ และเป็นการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาให้มั่นคงตลอดไป

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากคณะกรรมการพิจารณาหัวข้อสารนิพนธ์และคณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์ พระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส พระมหาชิต ฐานชิตโต, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง ที่ได้ให้ความรู้ความเข้าใจในการทำสารนิพนธ์ ตลอดทั้ง คณาจารย์ประจำวิชารวมถึงคณะเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายที่ช่วยในการทำการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

กราบขอบพระคุณคณะพระวิปัสสนาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานทุกรูปที่ได้สอนกัมมัฏฐาน แก่ข้าพเจ้ามาตลอดระยะเวลา ๗ เดือน ขอกราบขอบพระคุณพระครูสารโสตติคุณ ท่านเจ้าอาวาส วัดทุ่งเขียด ที่ให้ความเมตตาส่งเสริมการศึกษาทุกประการ ตลอดทั้งพระครูกิตติพัฒนานุกุล ผู้ช่วยอาวาส วัดทุ่งเขียด เจ้าสำนักที่พักสงฆ์ป่าเวฬุวัน พระอาจารย์ทุกท่าน และขอบคุณคณะแม่ชี อุบาสก อุบาสิกา ญาติธรรมผู้มีอุปการคุณทั้งหลาย รวมทั้งคณะเพื่อนนิสิตที่ได้สนับสนุนการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

อานิสงส์แห่งบุญกุศลใดๆ ที่ข้าพเจ้าได้พากเพียรพยายามทำสารนิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อม นำสักการบูชาต่อพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้ จงเป็นปัจจัยแห่งมรรค ผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคนเทอญ.

พระสิริชัย เขมจิตโต (เรืองธारा)

๒๕ มกราคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๒
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ หลักธรรมในฉันทกสูตร	๑๓
๒.๑ ความเบื้องต้นเกี่ยวกับฉันทกสูตร	๑๓
๒.๒ หลักธรรมในฉันทกสูตร	๑๖
๒.๒.๑ หมวดอายตนะ	๑๖
ก. อายตนะภายใน ๖	๑๗
ข. อายตนะภายนอก ๖	๑๙
๒.๒.๓ หมวดวิญญาณ ๖	๒๐
๒.๒.๔ หมวดผัสสะ ๖	๒๓
๒.๒.๕ หมวดเวทนา ๖	๒๕
๒.๒.๖ หมวดตัณหา ๖	๒๖
๒.๕ ผลของการแสดงฉันทกสูตร	๒๙
๒.๖ บทสรุป	๓๐

บทที่ ๓	วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกัณฐสูตร	๓๒
๓.๑	องค์ประกอบของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๓๒
๓.๒	การปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๓๗
๓.๓	วิธีการการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกัณฐสูตร	๔๒
๓.๓.๑	อายตนะภายใน ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๔๒
๓.๓.๒	อายตนะภายนอก ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๔๗
๓.๓.๓	วิญญาน ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๕๔
๓.๓.๔	ผัสสะ ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๕๖
๓.๓.๕	เวทนา ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๕๗
๓.๓.๖	ตัณหา ๖ ในกักับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๕๘
๓.๔	บทสรุป	๖๔
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๖๖
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๖๖
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๖๘
๔.๒.๑	ข้อเสนอแนะทั่วไป	๖๘
๔.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป	๖๙
บรรณานุกรม		๗๐
ภาคผนวก		๗๔
ภาคผนวก ก		๗๕
ภาคผนวก ข		๘๕
ประวัติผู้วิจัย		๑๐๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้าหลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๖๑ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๒๖๑, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๓๐๕

พระสุตตันตปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส.ช.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๙	ข.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
๓๐	ข.จุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส	(ภาษาไทย)
๓๑	ข.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภ.สง.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๖	อภ.ป.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

สารนิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาใช้คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/หน้า หลังชื่อย่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๒๘๐-๒๘๑ หมายถึง วิสุทธิมคฺคปกรณ์ ฉบับภาษาบาลี เล่มที่ ๒ หน้า ๒๘๐-๒๘๑.

ปกรณ์วิเสส (บาลีและไทย)

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทธิ	(บาลี) = วิสุทธิมคฺคปกรณ์ปาติ	(ภาษาบาลี)
วิสุทธิ	(ไทย) = วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

สารนิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาใช้คัมภีร์อรรถกถา โดยใช้ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับจุฬาลงกรณ์ ราชวิทยาลัยในการอ้างอิง โดยระบุ ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗/๓๕. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา ภาษาไทย ข้อที่ ๓๗ หน้าที่ ๓๕

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อ.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี อุपरิปณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ทุกนินบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก อัมมสังคณี อัฐสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบันพัฒนาการของเทคโนโลยีทำให้มนุษย์ก้าวเข้าสู่กระแสสังคมวัตุนิยม เพราะสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้ ทำให้เกิดความสะดวกสบาย ให้ความรวดเร็ว ให้ความสุข สนุกสนาน ให้ความต้องการทางวิญญาณ คือ ความมั่นคงทางจิตใจ เติมเต็มความว่างเปล่า พัฒนาการของเทคโนโลยีทำได้แม้กระทั่งเปลี่ยนตัวตนของบุคคลให้เป็นคนใหม่ โดยบุคคลนั้นไม่ต้องทำอะไรมากมายเพียงแค่วิเคราะห์ข้อมูลที่ปรากฏในสังคมปัจจุบันเท่านั้น และเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ เพื่อให้ได้ความสุขที่คิดว่าสุขยิ่งกว่า การดำรงชีพของมนุษย์จึงต้องอยู่กับเทคโนโลยี อยู่กับสังคมภายนอก เป็นเหตุให้มีการบริโภคทางอารมณ์ตลอดเวลา เกิดความเร่าร้อน การแข่งขัน ความกระวนกระวาย ความไม่พึงพอใจต่างๆ นำไปสู่ความทุกข์ ซึ่งลักษณะทุกข์ที่ปรากฏต่อบุคคล บุคคลนั้น อาจจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ได้ แต่ทุกข์ทุกลักษณะเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะนำไปสู่ อุปายาส คือ สภาวะที่คับแค้น และนำไปสู่พฤติกรรมและการกระทำต่างๆ ที่เป็นปัญหาต่อไป โดยปัญหาหรือความทุกข์ทั้งปวงที่ปรากฏขึ้นในสังคมมนุษย์นี้ ย่อมเกิดจากการดำเนินชีวิตด้วยความเห็นที่ผิดพลาดไปจากความเป็นจริง ที่เรียกว่ามิจฉาทิฐินั่นเอง^๑

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญในเรื่องการพัฒนาความเห็นให้เป็นสัมมาทิฐิ อันเป็นความเห็นที่ถูกต้องและเป็นไปเพื่อการดับทุกข์ ต่างจากความเห็นอื่นๆ ที่จะนำไปสู่การก่อความทุกข์ อย่างไม่รู้จบ หากบุคคลใดเริ่มต้นชีวิตด้วยความเห็นหรือความเชื่อที่ผิดที่เรียกว่า มิจฉาทิฐิ ย่อมส่งผลให้กระบวนการทำงานของจิตเกิดความผิดพลาด ส่งผลให้วิถีชีวิตดำเนินไปสู่เส้นทางที่ผิดพลาดและนำมาซึ่งความทุกข์นานับประการ แต่หากบุคคลใดเริ่มต้นชีวิตด้วยสัมมาทิฐิ ย่อมส่งผลให้ชีวิตดำเนินไปสู่ทางที่ถูกต้อง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางที่สามารถนำบุคคลไปถึงความดับทุกข์ได้โดยชอบธรรม กล่าวคือ เส้นทางในพุทธศาสนานี้ บุคคลจะหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงได้ มีแต่ต้องดำรงชีพด้วยธรรมหรือปฏิบัติธรรมเท่านั้น

มนุษย์อาศัยเครื่องมือภายในร่างกาย ๖ ประการได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อรับรู้โลกภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิด หากจิตที่ทำหน้าที่รับรู้โลกภายนอกเกิดจาก

^๑ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๕๔/๒๕๕.

ความเห็นที่ไม่ถูกต้อง จะทำให้เกิดความหวั่นไหวไปกับอารมณ์จากการรับรู้โลกภายนอกนั้น ทั้งความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลางๆ นำไปสู่ความปรารถนาที่จะให้สิ่งที่ตนได้รับนั้น คงอยู่หรือความปรารถนาจะผลัดออกจากอารมณ์ที่ตนไม่ชอบใจและจบลงด้วยความทุกข์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมเพื่อให้มนุษย์ได้มีความเห็นอย่างถูกต้องต่อการรับรู้โลกภายนอกผ่านเครื่องมือภายในร่างกายทั้ง ๖ ประการ อันเป็นทางดับทุกข์เข้าถึงบรมสุขคือนิพพานอันเป็นอุดมการณ์สูงสุดในพระพุทธศาสนา

ฉฉกสูตรเป็นพระสูตรหนึ่งที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ ๑๔ เนื่องจากพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระภิกษุ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ซึ่งใจความสำคัญของพระสูตรว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ที่มีความเชื่อมโยงกัน ทรงชี้ให้เห็นการเกิดและการดับของสัkkายทิฏฐิ ทั้งธรรมที่ทรงแสดงมีความสมบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ และทำให้พระภิกษุประมาณ ๖๐ รูปที่สดับธรรมนั้นสิ้นอาสวะ^๒ โดยธรรม ๖ ประการ ๖ หมวดนี้ ล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างกระบวนการรับรู้ผ่านช่องทาง ทั้ง ๖ ช่อง และความประจวบกันของธรรม ๓ ประการ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาน ๖ ก่อให้เกิดอนุสัยกิเลสทั้ง ๓ คือ ราคะอนุสัย ภิฆานุสัย และอวิชชาอนุสัย นำไปสู่การดำรงชีวิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ เมื่อผู้ปรารถนาจะออกจากทุกข์โดยชอบธรรมได้ศึกษาฉฉกสูตรและอาศัยหลักธรรมในฉฉกสูตรเพื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแล้ว ย่อมไปถึงจุดมุ่งหมายคือถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงได้

ด้วยปัญหาและเหตุผลที่ได้แสดงมานี้ ผู้ศึกษาจึงเห็นความสำคัญของการศึกษาหลักธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ ๑๔ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร ทั้งนี้เพื่อให้เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นข้อมูลเชิงวิชาการ และสามารถนำไปเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้า ตลอดจนส่งเสริมศรัทธาปสาทะที่เกื้อกูลต่อความเข้าใจใหม่ๆ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมในฉฉกสูตร

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ หลักธรรมในฉฉกสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตรเป็นอย่างไร

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐-๔๒๗/๔๗๕-๔๘๗.

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร โดยผู้วิจัยแบ่งขอบเขตของการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ๑) ขอบเขตด้านเอกสารเพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ๒) ขอบเขตด้านเนื้อหาเพื่อกำหนดเนื้อหาประเด็นต่างๆ ที่จะศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การศึกษาด้านเอกสารเรื่อง หลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขต คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ พระไตรปิฎก อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปกรณวิเสสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี หนังสือ งานวิจัย เอกสารตำรา เช่น หนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร รจนาโดย พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ผลงานทางวิชาการ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาด้านเนื้อหาในเรื่อง หลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร งานวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตการศึกษาหลักธรรม ว่าด้วยธรรม ๖ ประการ ๖ ที่ปรากฏในฉฉกสูตร ซึ่งมีความเชื่อมโยงต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้ศึกษามีความประสงค์จะค้นคว้าในรายละเอียดพระสูตรฉฉกสูตร ส่วนหลักธรรมที่เป็นปรากฏในฉฉกสูตร และหลักปฏิบัติในการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่มีอยู่ในฉฉกสูตร เป็นต้น โดยศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ พระไตรปิฎก อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปกรณวิเสสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑. การปฏิบัติวิปัสสนา หมายถึง วิธีการฝึกฝนอบรมตนเอง โดยมีสติกำหนดรู้ปัจจุบันอารมณ์ คือ รูปนาม ตามหลักโพธิปักขิยธรรม เพื่อให้เกิดปัญญาญาณรู้แจ้งตามความเป็นจริง คือ วิปัสสนาญาณไปตามลำดับ ตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณจนถึงปัจจุเวกขณญาณหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลสและกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานในที่สุด

๒. วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมจิตใจ โดยมีสติในกำหนดรู้รูปนามให้เท่าทันในปัจจุบันขณะตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้เกิดปัญญาญาณรู้แจ้งตามความเป็นจริง หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส และกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานในที่สุด

๓. **ฉฉกษุตร** หมายถึง พระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก เล่มที่ ๑๔

๔. **หลักธรรมในฉฉกษุตร** หมายถึง ธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ที่มีความเชื่อมโยงกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ประกอบไปด้วย ๑) หมวดอายตนะภายใน ๒) หมวดอายตนะภายนอก ๓) หมวดวิญญูณ ๔) หมวดผัสสะ ๕) หมวดเวทนา และ ๖) หมวดตัณหา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค และเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ เอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ เอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source)

ก. **คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙**

๑. พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก อธิบายถึงมหาสติปัฏฐานสูตร อันเป็นแนวทางในการประพฤติพรหมจรรย์ ว่าเป็นทางสายเดียวที่ทำให้แจ้งนิพพาน ทั้งในความหมายของ “ทางสายเดียว” ยังแตกความหมายได้อีก ๔ นัย โดยสรุปคือ ๑) กล่าวถึงผู้ปฏิบัติว่าเป็นผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว ๒) หมายถึงทางที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น และเป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระผู้มีพระภาค ๓) เป็นข้อปฏิบัติในศาสนาเดียว คือ พระพุทธศาสนา และ ๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน นอกจากนี้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสติปัฏฐานสูตร ยังมีลักษณะการปฏิบัติโดยให้สติเป็นประธานในฐานทั้ง ๔ หมวด คือ หมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และ หมวดธรรมนุปัสสนาสติปัฏฐาน ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ จนกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกนี้ได้^๓

๒. พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก อธิบายถึงธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด มีปรากฏข้อความไว้ว่า “เธอทั้งหลายจงฟังธรรม ๖ ประการ ๖ หมวดนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ พึงทราบอายตนะภายนอก ๖ พึงทราบหมวดวิญญูณ ๖ พึงทราบหมวดผัสสะ ๖ พึงทราบหมวดเวทนา ๖ และพึงทราบหมวดตัณหา ๖”^๔

๓. พระอภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ มีคำอธิบายเกี่ยวกับสติมีปรากฏข้อความไว้ว่า “ความระลึก ความทวนระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม”^๕

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑-๑๐๒.

^๔ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐-๔๒๗/๔๗๕-๔๘๗.

^๕ อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๙/๑๖๕.

ข. คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและปกรณ์วิเสส

๑. พระไตรปิฎกอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปรากฏข้อความไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคครั้งทรงแสดงวิวิฏฐะ ด้วยอำนาจอนุสัย ๓ ประการ จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย (เพราะอาศัย) จักขุ (จักขุณจ ภิกขเว) บรรดาเหล่านั้น คำว่า ย่อมเพิลิตเพลิน (อภินนทติ) เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วด้วยอำนาจตัมหาและทัญญูเท่านั้น คำว่า นอนเนื่อง (อนุเสติ) ได้แก่ ยังละไม่ได้ คำว่า แห่งทุกข์ (ทุกขสส) ได้แก่ แห่งวิญญู ทุกข์และกิเลสทุกข์”^๖

๒. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี แสดงข้อความเกี่ยวกับเกี่ยวกับสติ (ความระลึกได้) ไว้ว่า “คือ สภาวะระลึกได้ หมายความว่า เข้าถึงกรรมดีที่ตนกระทำแล้ว และพึงกระทำ หรือเข้าถึงพระพุทธรูป เป็นต้น โดยความไม่หลงลืม สติย่อมรักษาจิตจากอกุศลธรรมทั้งหมดได้ และยังจิตให้ประกอบกับกุศลธรรม”^๗

๓. อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี ได้กล่าวถึง การกำหนดรู้โดยพิสดารว่า คือ การกำหนดรู้รูปนามตามประเภทของหมวดหมู่ คือ จิต เจตสิก รูป เพราะการกำหนดเช่นนี้ย่อมกำจัดความเห็นผิดที่เป็นไปอย่างนี้ว่า “อตฺตาที่ชื่อว่าชีวะ มีอยู่ในสรีระ อตฺตาย่อมกระทำ ย่อมเสวย ย่อมท่องเที่ยวเวียนตายเวียนเกิด” เพราะรู้เห็นความไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งอื่นนอกจากรูปนามเท่านั้น “เขาย่อมกำจัดทัญญูที่เป็นไปว่าอตฺตามีอยู่โดยอาศัยรูปนามทั้งสองหรืออย่างหนึ่งๆ เพราะรู้เห็นความไม่มีโดยสิ้นเชิงแห่งความเพียรชวนชวาย ที่ชาวโลกสำคัญว่าเป็นกิริยาของสัตว์บุคคลในนามหรือรูปล้วนๆ เขาย่อมกำจัดความเข้าใจผิดโดยเนื่องด้วยความยึดมั่นสิ่งนั้นว่า อตฺตามีอยู่จริง ชีวะมีอยู่จริง เป็นต้น”^๘

๔. ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อธิบายเกี่ยวกับอินทริยสังวรศีล ซึ่งเป็นหลักธรรมในการละและขจัดกามคุณ ๕ ว่า ศีลใดที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายเห็นรูป ด้วยจักขุแล้วไม่ยึดถือซึ่งนิमित ไม่ยึดถือซึ่งอนุพยัญชนะ อกุศลบาปธรรมทั้งหลายคืออภิชฌาและโทมนัส ย่อมไหลไปสู่ภิกษุผู้ไม่สำรวมซึ่งจักขุนทริยเพราะมีจักขุนทริยใดเป็นเหตุ เขาย่อมปฏิบัติเพื่อสังวรซึ่งจักขุนทริยนั้น ย่อมรักษาซึ่งจักขุนทริย ย่อมถึงความสังวรในจักขุนทริย, ได้ยินเสียงด้วยโสตะแล้ว... ได้ดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว... ได้ลิ้มรสด้วยชีวาแล้ว... ได้สัมผัสผัสสด้วยกายแล้ว... ได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้วย่อมไม่ยึดถือซึ่งนิमित... ย่อมถึงความสังวรในมโนทริย” ฉะนั้น ศีลนี้จัดเป็นอินทริยสังวรศีล^๙

^๖ ม.อ.อ. (ไทย) ๔๒๕/๓๓๕.

^๗ พระอนุรุทธะ และพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๙๘.

^๘ พระญาณธชะเถร (แลตีสยาตอ), อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี, หน้า ๘๕๓.

^๙ พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๒๔.

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

ก. ตำราวิชาการพระพุทธศาสนา

๑. พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) ระบุว่าในหนังสือวิปัสสนานัย เล่ม ๑ ระบุว่า “การใช้สติสำรวมอินทรีย์ เพื่อไม่ให้เกิดกิเลสในขณะที่วิญญาน ๖ คือ จิตที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส รู้สัมผัส และนึกคิดเรื่องราวต่างๆ กำลังรับรู้อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ชื่อว่าอินทรีย์สังวรศีล”^{๑๐}

๒. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ระบุว่าในหนังสืออริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า มรรควิธีเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ไว้ว่า “อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนา ที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบว่ามีท่านเหล่านั้นได้ล่วงพ้นความโศกและคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง”^{๑๑} และการเจริญวิปัสสนา ภาวนาไว้ว่า “การเจริญปัญญาเข้าไปเห็นแจ้งเป็นพิเศษในสภาวะธรรม (รูปนาม) ตามความเป็นจริง คือ เห็นแจ้งพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยความเป็นรูป นาม และเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก เป็นต้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจะ) เป็นทุกข์ (ทุกข์) ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) และไม่สวยงาม (อสุภะ) ที่พิเศษนอกจากอนิจจวิปัสสนา สุขสัญญาวิปลาส อตตสัญญาวิปลาส และสุขสัญญาวิปลาส”^{๑๒}

๓. พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ) กล่าวว่าไว้ในหนังสือ “วิปัสสนาภาวนา” มีเนื้อความตอนหนึ่งว่าการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการพัฒนาจิตขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา มีผลมากกว่าการบำเพ็ญสมณภาวนา เพราะเป็นการถอนทำลายกิเลสอย่างละเอียด อันเป็นต้นตอของทุกข์ทั้งมวลโดยตรง และเพราะเป็นการพัฒนาจิตเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล การฝึกอบรมจิตให้รู้เห็นสิ่งทั้งปวงตามความจริง เรียกว่า วิปัสสนาภาวนา หรือเรียกว่า ปัญญาภาวนา จุดมุ่งหมายสูงสุดของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้นก็เพื่อบรรลุพระนิพพานอันเป็นที่ดับความทุกข์ความเดือดร้อนทั้งปวง และเป็นความสุขอย่างสูงสุด^{๑๓}

๔. พุทธทาสภิกขุ นิพนธ์หนังสือปฏิจจนสมุปปาทจากพระโอษฐ์ โดยกล่าวว่า “ปฏิจจนสมุปปาทนี้เป็นเรื่องจริงของความทุกข์ คือ การบรรยายให้เห็นถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นมาเต็มรูป

^{๑๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๐.

^{๑๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๓} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ ป.ธ.๙), วิปัสสนาภาวนา, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

เนื่องจากอำนาจอุปาทาน คือความยึดมั่นเป็นสำคัญ ปฏิจจสมุปบาท เกิดได้ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การดับทุกข์ของพุทธศาสนิกชนนั้นจะดับตรงที่ “ผัสสะ” เป็นสำคัญ ปฏิจจสมุปบาทเป็น หลักธรรมเพื่อการเข้าใจกรรมที่ควบคุมได้โดย การปฏิบัติให้เกิดประโยชน์คือความดับทุกข์ ในปัจจุบันได้ ด้วยการเข้าใจกฎแห่งกรรม ตัดสังสารวัฏ ด้วยเข้าใจ กิเลส กรรม วิบาก หากทำลายกิเลสได้ ก็จะไม่ก่อกรรม การกระทำแปรเป็นเพียงกิริยาซึ่งปราศจากเจตนา และไม่ต้องรับผลของกรรม หลุดพ้นจากทุกข์”^{๑๔}

๕. พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงศ์ ได้กล่าวถึงรากฐานที่สำคัญของกิเลสตาม ไว้ในหนังสือ รู้แจ้งในชาตินี้ไว้ว่า “กิเลสตามเป็นกองทัพแรกของมาร เนื่องจากกุศลกรรมที่เราเคยทำไว้ในอดีต (ไม่ว่าทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ) ทำให้มาเกิดในโลกนี้ในมนุษยสมภูมิ ซึ่งเป็นภูมิหนึ่งในกาม สุกตภูมิทั้งหลาย แต่ละบุคคลย่อมต้องเผชิญกับสิ่งยั่วชวนต่างๆ รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม ความคิด อันบรรเจิด และอารมณ์ที่น่ายินดีพอใจเข้ามากระทบทวารทั้งหกอยู่ตลอดเวลา ตัณหาจึงเป็นผลที่เกิดจากการกระทบกับอารมณ์เหล่านั้น อวิชชาธรรมและตัณหาเป็นรากฐานที่สำคัญของกิเลสตาม”^{๑๕}

ข. เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. พระครูอุเทศวิศาลธรรม (สุชาติ สุภาจาโร) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสัมมาทิฐิสูตร” ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมทั้งปวงล้วนแสดงการเกิดดับของรูปนามไว้อย่างชัดเจน ในการปฏิบัตินั้นเป็นการกระทำด้วย การใช้สติระลึกรู้อารมณ์ที่มากระทบ แล้วดับสลายไปในขณะปัจจุบันตรงนั้นเหมือนกันทุกทวาร เช่น จักขุและรูป กระพอกันทำให้เกิดจักขุวิญญาณเป็นต้น ในการศึกษาครั้งนี้ จึงได้ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาโดยมีปฏิจจสมุปบาทเป็นอารมณ์ ดังที่ทรงแสดงไว้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหาตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทานอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรา มรณะ ทุกข์ และเพราะผัสสะดับเวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับตัณหาจึงดับ นี่คือการดับทุกข์ ทำให้เกิดปัญญามรรคบริบูรณ์ มีสัมมาทิฐิ เมื่อละกิเลสได้แล้วและกิเลสที่เหลืออยู่ สามารถรู้แจ้งแทงตลอดบรรลุมรรคผลนิพพานในที่สุด”^{๑๖}

๒. พระมหาบุญธรรม บุญธรรมโม (บุญจันทร์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการกำหนดรู้เวทนา” ผลการวิจัยพบว่า เวทนาคือการรับรู้ที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของทุกสรรพสิ่งที่มีชีวิต มีกระบวนการที่เกิดขึ้นมาจากการกระทบภายใน ๖ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖

^{๑๔} พุทธศาสนิกชน, ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๖๗.

^{๑๕} พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงศ์, รู้แจ้งในชาตินี้, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๑๖} พระครูอุเทศวิศาลธรรม (สุชาติ สุภาจาโร), “ศึกษาหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในสัมมาทิฐิสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

วิญญาน ๖ และผัสสะ ๖ มาประชุมกัน เกิดเป็นเวทนา ว่าโดยปรมาตมธรรม เป็นเจตสิกประเภทหนึ่งในชั้น ๕ จัดเป็นเวทนาชั้น ๕ ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน บุคคลกำหนดเวทนาใช้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดสติสัมปชัญญะ เกิดปัญญา จนเห็นความเป็นไตรลักษณ์ ละการยึดถือว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้^{๑๗}

๓. พระมหาสมณิก เทชปญฺโณ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” พบว่า การจะหลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือไม่นั้น จำเป็นต้องอาศัยรูปนามชั้น ๕ ทางอายตนะทั้งภายในและภายนอกในการกำหนดรู้ หรือการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ผู้ปฏิบัติเมื่อหยั่งเห็นรูปนามชั้น ๕ ทางอายตนะ ๑๒ ตามความเป็นจริง ย่อมรับรู้สภาวะการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส และการนึกคิด อันเป็นอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ โดยมีสติเป็นองค์ธรรมกำกับ เมื่อสติมีกำลังมากขึ้นย่อมเกิดปัญญา เห็นความจริงของรูปนามตามหลักพระไตรลักษณ์ ซึ่งดำเนินไปตามแนวทางแห่งวิปัสสนาญาณ จนพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง สู่ความเป็นอริยบุคคล^{๑๘}

๔. พระอนุชา ถาวรสทฺโธ (ลับบัวงาม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิถีจิตในการรับรู้ อารมณ์ทางอายตนะ ๖ ของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา” ผลการวิจัยพบว่า อายตนะ คือ ที่เกิดหรือแหล่งกำเนิด และสืบต่อของจิตกับอารมณ์ภายนอก ส่งผลต่อการรับรู้ของจิต เป็นเหตุให้ธรรมทั้งหลาย มาประชุมกัน เพื่อใช้เป็นฐานความรู้ให้กำหนดได้เท่าทันอารมณ์ และอุปสรรคทั้งหลายที่คอยขัดขวาง การปฏิบัติ อายตนะแบ่งออกเป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ เป็นอายตนะ ๑๒ ซึ่งเป็นวิปัสสนาภูมิอีกภูมิหนึ่งที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนานี้ มีมหาสติปัฏฐาน ๔ เป็นองค์ธรรมสำคัญ ประกอบด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ตลอดจนโพชฌงค์ ๗ ที่คอยประคับประคอง สนับสนุนการกำหนดรู้ความเป็นไปของจิต^{๑๙}

๕. พระไพฑูรย์ วิบุโล (สุดใจ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า อินทรีย์ ๖ หมายถึงความเป็นใหญ่

^{๑๗} พระมหาบุญธรรม ปุณณธมฺโม (ธูปจันทร์), “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการกำหนดรู้เวทนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๑๘} พระมหาสมณิก เทชปญฺโณ (สินสุทธิ), “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชั้น ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕, บทคัดย่อ.

^{๑๙} พระอนุชา ถาวรสทฺโธ (ลับบัวงาม), “ศึกษาวิถีจิตในการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ ๖ ของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ธรรมที่เป็นเจ้าการในการทำหน้าที่ เช่น ตา เป็นใหญ่ หรือเป็นเจ้าการในการเห็น หูเป็นใหญ่ในการได้ยิน วิริยะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความเกียจคร้าน เป็นต้น อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจในเวลารับรู้ อารมณ์ทางอินทริย์ ๖ กล่าวคือ เป็นธรรมพื้นฐานในการปฏิบัติเพื่อให้จิตใจเป็นสมาธิ ในข้อปฏิบัติที่เป็นทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์เรียกว่าจรรณะ ๑๕ เป็นการทำความเพียรการป้องกันไม่ให้เกิดกิเลสทางทวารทั้ง ๖ ประการ^{๒๐}

๖. พระจักรพงค์ ปิยธมโม (โหมเพชร) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาทุกขเวทนาที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผลการวิจัยพบว่า ทุกขเวทนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ ทุกข์ที่เป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ในไตรลักษณ์ ทุกข์ในอริยสัจ และทุกข์ในปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น โดยส่วนใหญ่แสดงทุกขเวทนาในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของทุกข์อริยสัจ อันเป็นสภาวะที่นำไปสู่อุปาทานขันธที่สามารถที่จะทำให้อุปาทานขันธนี้หมดสิ้นไปได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน เพราะมีปัญญารู้เท่าทันตามความเป็นจริง และทุกขเวทนานี้จึงเป็นทุกข์ที่นำไปสู่ความเป็นอริยบุคคลได้ ^{๒๑}

๗. พระวรธนะ มหาคมภีโร (โตน้อย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สมสุจิรา” ผลการวิจัยพบว่า ในการฝึกสติให้เกิดปัญญาเพื่อคุ้มครองทวารทั้ง ๖ และหากไม่มีสติปัญญาคุ้มครองทวาร ๖ มีความติดใจในอารมณ์จนก่อให้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน (ตัวกู-ของกู) ตามมาอย่างนี้เรื่อยไป ย่อมไม่หลุดพ้นจากกฎแห่งกรรมต้องเวียนว่ายตายเกิดได้รับความทุกข์อยู่เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด หัวใจสำคัญของการตัดกรรมอยู่ที่ทวาร ๖ หากคุ้มครองทวารทั้ง ๖ ได้ไม่ติดใจในอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาย่อมไม่สั่งสมทุกข์ ย่อมถึงความหลุดพ้นซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา^{๒๒}

๘. พระคณิน โสทร (เมืองเกิด) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า เป็นการทำให้ปัญญาเห็นแจ้งโดยประการต่างๆ เพื่อให้รู้เท่าทันรูปนาม และเห็นพระไตรลักษณ์ตามความเป็นจริงละเอียดขึ้นตามลำดับ

^{๒๐} พระไพฑูรย์ วิบุโล (สุดใจ), “ศึกษาอินทริยสังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๒๑} พระจักรพงค์ ปิยธมโม (โหมเพชร), “ศึกษาทุกขเวทนาที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

^{๒๒} พระวรธนะ มหาคมภีโร (โตน้อย), “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สมสุจิรา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

จนกระทั่งคลายความยึดมั่นถือมั่น ไม่หลงงมงาย เป็นการขจัดสาเหตุแห่งทุกข์ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อความรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เพื่อทำความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง มัชฌิมาปฏิปทาได้ชื่อว่าอริยมรรค คือ หนทางปฏิบัติของพระอริยบุคคล ที่จะยังบุคคลผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ให้สามารถไปสู่เป้าหมายอันสูงสุด คือพระนิพพาน^{๒๓}

๙. **แม่ชีอุบล ผาบุญมา** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิธีการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า วิธีการละกามคุณมีวิธีปฏิบัติ ๔ แนวทางคือละด้วยไตรสิกขา ละด้วยปหาน ละด้วยขณะเกิดทางอายตนะ และละด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยการละด้วยไตรสิกขา ได้แก่ ๑) การใช้ศีลกำจัดกามนั้นก็คือให้ใช้อินทริยสังวร คือ การสำรวมอินทรีทั้ง ๖ ได้แก่ จักขุนทรี (สำรวมตา) โสณินทรี (สำรวมหู) ฆานินทรี (สำรวมจมูก) ชิวหินทรี (สำรวมลิ้น) กายินทรี (สำรวมกาย) และมนินทรี (สำรวมใจ) ของเรา ไม่ให้ยินดียินร้ายเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสทางกาย และแม้แต่รับอารมณ์ทางใจ ๒) การกำจัดกามด้วยสมาธิ เช่น ใช้สุกขารมฐานเป็นตัวกำจัดกามโดยตรง ทำให้สมาธิตั้งมั่น ไม่มีนิวรณ์ อันมีกามตัณหา หรือกามคุณ เกาะเกี่ยวได้นั่นเอง ๓) การกำจัดกามด้วยปัญญา คือใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นสังขารอันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาไม่มีอะไรที่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นเรา เป็นของของเรา ผลที่เกิดจากการกำจัดด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา^{๒๔}

๑๐. **นายสุภีร์ ทุมทอง** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการพัฒนาอินทรีสังวรในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า อินทรีสังวร การปิดกั้น การห้าม การป้องกัน การระมัดระวังไม่ให้จิตถูกฉุดตึงออกไปสนใจอารมณ์อันจะเป็นเหตุให้เกิดอกุศล และหมายถึงคุ้มครองรักษาจิตให้อยู่กับหลักอันมั่นคง ทำให้จิตรอดพ้นจากการถูกรอบงำด้วยกิเลสต่างๆ เมื่อมีการรับรู้อารมณ์มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวัน และมีความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นจนถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ได้^{๒๕}

๑๑. **นางกรรณิการ์ ขาวเงิน** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะตามทฤษฎีของพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า อายตนะ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หมายถึง สิ่งเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ อายตนะแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน

^{๒๓} พระคณิน โสโธโร (เมืองเกิด), ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖, บทคัดย่อ.

^{๒๔} แม่ชีอุบล ผาบุญมา, “ศึกษาวิธีการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๗, บทคัดย่อ.

^{๒๕} นายสุภีร์ ทุมทอง, “ศึกษาการพัฒนาอินทรีสังวรในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

และอายตนะภายนอก อายตนะภายใน มี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ อายตนะภายนอก หรือ อารมณ์ มี ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ ทำให้เกิดกระบวนการรับรู้เรียกว่า ผัสสะ เกิดเป็นความรู้ ๖ ด้าน คือ การเห็นได้ยิน เป็นต้น ผัสสะจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความเป็นไปของชีวิต อายตนะตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนา หมายถึง เครื่องติดต่อกันทำให้เกิดความรู้สึกรู้ขึ้นมาได้ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องอบรมจิตใจให้มีวิวัฒนาการ และยกระดับขึ้นจนเกิดสติปัญญาเพื่อ การคุ้มครองอายตนะให้ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้องดำเนินชีวิตไปตามหนทางแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘^{๒๖}

๑๒. **ณัฐพร จงกลการพาณิชย์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ผัสสะในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการเจริญวิปัสสนาภาวนาภาคสนาม ๗ เดือน” ผลการวิจัยพบว่า การปลดปล่อยทุกข์ได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งเป็นหนทางเดียว ได้แก่ การมีสติรู้ให้เท่าทันผัสสะ ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ว่าสภาวะธรรมใดจะเกิดขึ้น การมีความสนใจ และใส่ใจ ด้วยการมีสติเข้าไปกำหนดรู้ตามอาการต่างๆ ที่เกิดขึ้น ณ ขณะผัสสะกระทบนั้นอย่างต่อเนื่องตลอดสาย ทำให้เกิดปัญญารู้แจ้ง ประจักษ์แจ้ง พระไตรลักษณ์ การเกิดดับของรูปนาม ซึ่งทำให้ผ่อนคลายความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานขันธ เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต สุข สงบ สันติ เป็นเหตุปัจจัยให้ความทุกข์น้อยลงหรือพ้นไปในที่สุด^{๒๗}

๑๓. **ณัชชา ธารสนธยา** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานในคณกโมคคัลลานสูตร” ผลการวิจัยพบว่า เนื้อหาพระสูตรมีความสมบูรณ์ในการบรรลุธรรมเหมาะกับพระภิกษุการปฏิบัติต้องเป็นผู้มีศีล สำรวมในปาติโมกข์สังวร ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบท เห็นโทษเล็กน้อยเป็นโทษใหญ่ ต้องเป็นผู้คุ้มครองอินทรีย์ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีสติรู้ตัวเสมอเมื่ออารมณ์มากระทบ ถ้าผู้ปฏิบัติเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ หรือความเฉย ก็ให้รู้ชัดสภาพนั้นๆ ว่าเป็นสภาพอาศัยซึ่งกันและกัน เกิดขึ้นดังในพหุชาตูกสูตรที่กล่าวว่า เป็นภิกษุผู้ฉลาดในอายตนะ ๖ และธาตุ ๑๘ คือ ธาตุรับ ธาตุกระทบ ธาตุรู้ คือ มีสติเท่าทันปัจจุบันอารมณ์^{๒๘}

จากการศึกษาทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด พบว่า งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่ศึกษานี้ได้วิจัยเฉพาะในแง่มุมที่สอดคล้อง และใกล้เคียงกับเนื้อหาของการศึกษา

^{๒๖} นางกรรณิการ์ ขาวเงิน, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะตามพระคัมภีร์ของพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

^{๒๗} น.ส.ณัฐพร จงกลการพาณิชย์, “การศึกษาวิเคราะห์ผัสสะในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาภาคสนาม ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, บทคัดย่อ.

^{๒๘} ณัชชา ธารสนธยา, “ศึกษาการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในคณกโมคคัลลานสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, บทคัดย่อ.

หลักธรรมและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร หากแต่ยังไม่เคยมีงานวิจัยที่กล่าวถึงการศึกษาหลักธรรมและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้ศึกษาสนใจที่จะนำประเด็นดังกล่าวมาศึกษาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์และทำให้ทราบถึงหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร เพื่อเอื้อต่อผู้ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง หลักธรรมและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร ครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาศึกษาหลักธรรมและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) อันได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาไทย อรรถกถา ปกรณวิเสสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น ทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญเป็นเบื้องต้น

๑.๗.๒ ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาตำราวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาท มีหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร รัตนโดย พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ) เป็นต้น ผลงานทางวิชาการ เอกสาร และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเป็นการอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๓ ศึกษาข้อมูลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๗.๔ สรุปเรียบเรียงและนำเสนอข้อมูลโดยวิธีบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๕ เสนอและตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ

๑.๗.๖ นำเสนอและเผยแพร่ผลงานเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมในฉกสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกสูตร

บทที่ ๒

หลักธรรมในฉฉกสูตร

การศึกษาฉฉกสูตรเป็นพระสูตรที่มีความสำคัญ และมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งสามารถปฏิบัติทำให้บรรลุผลพระนิพพานได้ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจและทราบถึงเนื้อหาหลักธรรมในฉฉกสูตร ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นหัวข้อการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้ คือ

๒.๑ ความเบื้องต้นเกี่ยวกับฉฉกสูตร

๒.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในฉฉกสูตร

๒.๓ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตร

๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความเบื้องต้นเกี่ยวกับฉฉกสูตร

ฉฉกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ขึ้นนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ซึ่งพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุขณะที่ทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามอนาถปิณฑิกเสฐฐิ เขตกรุงสาวัตถี โดยมีพระประสงค์ ให้ภิกษุเหล่านั้นศึกษาธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด เหตุเกิดในพระสูตรนี้จัดอยู่ในปริชาตสยะ ซึ่งมีรูปแบบพระสูตร เป็นแบบบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง มีทั้งภาคอุทเทส และภาคนิทเทส^๒ โดยจากการศึกษาพระสูตรนี้ ผู้ศึกษาสามารถนำเสนอเป็นประเด็นได้ดังนี้

๒.๑.๑ เนื้อหาสำคัญของฉฉกสูตร

ฉฉกสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สฬายตนวรรค เล่มที่ ๑๔ พระพุทธเจ้าทรงได้แสดงธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ดังที่มีปรากฏว่า

“ธมมัม โว ภิกขเว เทสิสสุสามิ อาทิกถยาณัม มชฺฌเมกถยาณัม ปรีโยสานกถยาณัม สาตาถุสพฺพณฺชนํ เกวลปรีปฺพณฺณํ ปรีสุทฺธํ พรหมจิริยํ ปกาสิสสุสามิ, ยทิทํ ฉ ฉกฺกานิ, ตํ สฺสณฺณํ สาธุกํ มนสิโกโรธาสิสสุสามิ” ตี^๓ แปลความว่า

^๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, บทนำพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า [๙๗].

^๓ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๐/๗๑.

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ ครบถ้วน คือธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด เธอทั้งหลายจงฟังธรรม ๖ ประการ ๖ หมวดนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”^๔

ซึ่งในธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ที่ปรากฏเป็นภาคอุทเทส ประกอบไปด้วย

หมวดที่ ๑ อายตนะภายใน ๖

หมวดที่ ๒ อายตนะภายนอก ๖

หมวดที่ ๓ วิญญาน ๖

หมวดที่ ๔ ผัสสะ ๖

หมวดที่ ๕ เวทนา ๖

หมวดที่ ๖ ตัณหา ๖

และในภาคอุทเทส พระพุทธเจ้าทรงได้อธิบายกระบวนการเกิดของธรรมแต่ละหมวดและ ให้พิจารณาว่าไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โดยทรงยกธรรมแต่ละหมวดขึ้นตั้งเป็นคำปุจฉาแล้วทรง วิสัชนาจำแนกโดยละเอียด ดังที่มีเนื้อหาสาระปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกว่า

“ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘จักขุเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง จักขุย่อมปรากฏทั้งความ เกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘จักขุเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตาด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘รูปเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง รูปย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและ ความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘รูปเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตาด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘จักขุวิญญานเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง จักขุวิญญานย่อมปรากฏ ทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้อง กล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘จักขุวิญญานเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาน เป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘จักขุสัมผัสเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง จักขุสัมผัสย่อมปรากฏทั้ง ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้อง

^๔ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐/๔๗๖.

กล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อิตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘จักขุสัมผัสเป็นอิตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา จักขุสัมผัสเป็นอนัตตาด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘เวทนาเป็นอิตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง เวทนาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อิตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘เวทนาเป็นอิตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตารูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา จักขุสัมผัสเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตาด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘ตัณหาเป็นอิตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง ตัณหาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อิตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘ตัณหาเป็นอิตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตารูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา จักขุสัมผัสเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตาทัณหาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้”^๕

นอกจากเนื้อความที่ปรากฏข้างต้น พระพุทธเจ้ายังทรงตรัสสอนพระภิกษุ ในเรื่องของธรรม ๖ หมวด ทรงตรัสถึงบุคคลที่พิจารณาเห็นว่าอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ ตัณหา ๖ และเวทนา ๖ นั้นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ปฏิปทาเช่นนี้เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้สักกายะเกิดขึ้น ส่วนบุคคลที่พิจารณาเห็น ว่า ธรรม ๖ หมวด มีอายตนะภายนอกเป็นต้น ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อิตตาของเรา’ ปฏิปทาเช่นนี้เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงความดับสักกายะ วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะภายในและอายตนะภายนอก เพราะความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการจึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา ผู้แสวงทุกขเวทนาย่อมเศร้าโศก ลำบาก รำไร ทูบอก คร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง ปฏิฆานุสัยจึงเกิดแก่บุคคลนั้น ย่อมไม่รู้ชัดถึงความเกิดขึ้น ความเสื่อมไปคุณ โทษ และธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากทุกขเวทนานั้นตามความเป็นจริง เขามีอวิชชานุสัยนอนเนื่องอยู่ บุคคลที่ไม่ละราคานุสัยเพราะทุกขเวทนา จะทำวิขาให้เกิดขึ้นไม่ได้ จักไม่สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน ส่วนบุคคลผู้ละราคานุสัยเพราะทุกขเวทนาย่อมทำวิขาให้เกิดขึ้นได้ สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน^๖

โดยสรุป บทพระสูตรฉกัณฐสูตร เป็นพระสูตรที่กล่าวด้วยเรื่องของการประพาสพรหมจรรย์ และเป็นแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ที่ภิกษุควรศึกษาแล้วนำไปปฏิบัติตามจนถึงความที่สุดแห่งทุกข์ได้ด้วยตนเองสามารถเอาชนะกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง

^๕ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๒/๔๗๗-๔๗๘.

^๖ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐/๔๗๕.

๒.๒ หลักธรรมในฉกัณฐสูตร

จากการศึกษาฉกัณฐสูตรในตอนต้นพระพุทธเจ้าทรงได้กล่าวถึงหลักการประพฤติพรหมจรรย์ต่อพระภิกษุซึ่งมีปรากฏว่า “เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ พึงทราบอายตนะภายนอก ๖ พึงทราบหมวดวิญญูณ ๖ พึงทราบหมวดผัสสะ ๖ พึงทราบหมวดเวทนา ๖ พึงทราบหมวดตัณหา ๖”^๗ ทั้งในส่วนภาคอุทเทส พระพุทธเจ้าทรงได้อธิบายกระบวนการเกิดของธรรมดังกล่าวในแต่ละหมวด และให้พิจารณาถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนา ผู้ศึกษาได้จัดประเด็นของหลักธรรมที่ปรากฏในฉกัณฐสูตรและนำเสนอ ดังนี้

๒.๒.๑ หมวดอายตนะ

อายตนะ แปลว่า ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ แคนต่อความรู้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ .ในฉกัณฐสูตรพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระภิกษุซึ่งมีปรากฏว่า

“เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. จักขวยตนะ	๒. โสตายตนะ
๓. ชานายตนะ	๔. ชิวหายตนะ
๕. กายายตนะ	๖. มนายตนะ

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๑ (๑)

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. รูปายตนะ	๒. สัททายตนะ
๓. คันธายตนะ	๔. รสายตนะ
๕. โผฏฐัพพายตนะ	๖. ธัมมายตนะ

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๒ (๒)”^๘

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ กล่าวถึงอายตนะไว้ว่า อายตนะ หมายถึง ธรรมชาติใดทรงไว้ซึ่งวิญญูสงสารที่ยืนยาว ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อายตนะ ได้แก่ อายตนะ ๑๒^๙

^๗ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๖-๔๗๗.

^๘ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๗.

^๙ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจนสมุปาททีปนี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๘.

ลักษณะที่จุดกะของสฬายตนะมีดังนี้คือ ๑) มีการกระทบ หรือมีการทำให้วิญญูสงสารยืนยาว เป็นลักษณะ ๒) มีการเห็นเป็นต้นเป็นกิจหรือหน้าที่ (รส) ๓) มีความเป็นวัตถุและทวารของ ปัญจวิญญูณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญูณธาตุ ตามสมควรเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย (ปัจจุปัญฐาน) และ ๔) มีเจตสิก และกัมมชรูปเป็นเหตุใกล้ (ปทัฏฐาน)^{๑๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอายตนะไว้ว่า อายตนะ แปลว่า ที่ต่อ หรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้^{๑๑}

ในศัพท์สังคหะกองที่ ๔ ได้ให้ความหมายของคำว่า อายตนะ แปลอย่างสั้นที่สุดกว่าเครื่องต่อ และมีความหมายหลายนัย^{๑๒} คือ

๑. สยชาติเทศฐ เป็นที่เกิด หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่าอายตนะ เป็นเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ถ้าไม่มีอายตนะแล้วก็ไม่มีการต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ไม่มีวิถีจิต ไม่มีบุญ ไม่มีบาป

๒. นิवासฐ เป็นที่อยู่ หมายความว่า อายตนะเป็นที่อยู่อาศัยของจิตและเจตสิก จิตและเจตสิกไม่ได้อาศัยอยู่ที่อื่นเลย

๓. อารกฐ เกิดแก่สัตว์ทั่วไป หมายความว่า อายตนะนี้เกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่เลือกชั้นวรรณะ

๔. สโมสรฐ เป็นที่ประชุม หมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกัน มาร่วมกัน มาต่อกันเมื่อใดจิตและเจตสิกก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้น ถ้าอายตนะไม่ประชุมกันไม่ต่อกัน จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย

๕. การณฐ เป็นเหตุให้เกิด หมายความว่า ถ้าไม่มีอายตนะเป็นเหตุเป็นปัจจัยแล้ว จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อมีอายตนะเป็นปัจจัย จิตเจตสิกก็เกิดขึ้น เป็นเหตุให้เกิดบุญหรือบาป

ก. อายตนะภายใน ๖

อายตนะภายใน หมายถึง แดนต่อความรู้ฝ่ายภายใน ภาษาบาลีเรียกว่า อัชฌัตติกายตนะ เพราะเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนแต่ละอย่าง เช่น จักขุเป็นเจ้าในการเห็น โสตะ เป็นเจ้าในการได้ยิน เป็นต้น เรียกอีกอย่างว่า อินทรีย์ ๖ ได้แก่ ๑) จักขายตนะ จักขุ คือ ตา ๒) โสตายตนะ โสตะ คือ หู

^{๑๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปปาตทีปนี**, หน้า ๕๙.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๙.

^{๑๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะและปริจเฉทที่ ๗**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ สัทธัมมโชติก, ม.ป.ป.), หน้า ๑๕๓.

๓) ฆานายตนะ ฆานะ คือ จมูก ๔) ชิวหายตนะ ชิวหา คือ ลิ้น ๕) กายายตนะ กายะ คือ กาย
๖) มนายตนะ มโน คือ ใจ^{๑๓}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้แสดงลักษณะของอายตนะภายในไว้ดังนี้

๑. **จักขุปสาท** (ปสาทตา) มีความผ่องใสแห่งภุตรูป คือดิน น้ำ ไฟ ลม พอกระทบรูป คือสิ่งที่เห็นได้ หรือความผ่องใสแห่งภุตรูปอันมีกรรมที่มีความใคร่จะเห็นเป็นต้นเหตุ เป็นลักษณะ ปสาทตานี้เกิดจากกรรม หากเป็นมนุษย์ เทวดาหรือพรหม ก็เกิดจากกุศลกรรม หากเป็นสัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรตและอสุรกายก็เกิดจากอกุศลกรรม โดยกรรมที่กระทำไปก่อนหน้านั้น จะเกี่ยวข้องกับ ความต้องการเห็น เช่น ทำบุญด้วยดอกไม้ หมายให้ผู้รับได้เห็นสิ่งสวยงาม มีอันวนเวียนอยู่ในรูป ทั้งหลาย เป็นหน้าที่ มีความเป็นฐานรองรับจักขุวิญญาณ หรือเป็นที่อาศัยของจักขุวิญญาณ เป็นผล นอกจากนี้ จักขุปสาท เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสดุจกระจกเงา เป็นเครื่องรับรูปารมณ์ เรียงรายด้วยขนตาสีดำ วาวงามด้วยแววตาดำและขาว มีสัณฐานคล้ายกับ กลีบบัวขาบ แต่ตัวจักขุจริงๆ เล็กประมาณเท่าศีรษะตัวเส้น ตั้งอยู่ในระหว่างกลางตาดำ ได้รับอุปการะ จากธาตุ ๔ ซึ่งมีหน้าที่อาบเยื่อตาทั้ง ๗ ชั้น ดุจปุยสำลีที่อาบด้วยน้ำมันชุ่มอยู่ทั้ง ๗ ชั้น ฉะนั้น มีธาตุดินทรงไว้ ธาตุน้ำยึดเกาะกุมกันไว้ ธาตุไฟทำให้อบอุ่น ธาตุลมพยุ้งไว้ ทำให้จักขุตั้งอยู่ได้ ดุจขัตติยกุมาร มีพระพี่เลี้ยง ๔ คน ทำหน้าที่ต่างกันดูแลอยู่ มีหน้าที่ ๒ อย่าง คือเป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้ง แห่งจักขุวิญญาณจิต และเป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งจักขุทวารวิถิจิต

๒. **โสตปสาท** (ปสาทหู) เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์ เป็นเครื่องรับเสียงต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องหูมีสัณฐานดังวงแหวน เป็นที่ออกแห่งขนแดงเส้นละเอียด โสตปสาทแผ่อยู่ทั่วบริเวณนั้น มีความผ่องใสแห่งภุตรูปพอกระทบเสียงได้ หรือมีความผ่องใสแห่งภุตรูป อันมีกรรมที่มีความใคร่จะฟังเป็นต้นเหตุ เป็นลักษณะ มีอันวนเวียนอยู่ในเสียงทั้งหลาย เป็นหน้าที่ มีความเป็นฐานรองรับโสตวิญญาณ เป็นผล มีธาตุ ๔ อุปการะไว้ มีอุตุที่พอเหมาะและโอชะ แห่งอาหารอุปถัมภ์ มีอายุคือชีวิตอนุบาลไว้ เป็นที่ตั้งของโสตวิญญาณและวิญญาณอื่นที่เกิดขึ้นรับรู้เสียง

๓. **ฆานปสาท** (ปสาทจมูก) เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใส บริสุทธิ์เป็นเครื่องรับกลิ่นต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องจมูกที่มีสัณฐานดังกีบแพะ มีความผ่องใสแห่งภุตรูป พอกระทบกลิ่นได้ หรือมีความผ่องใสแห่งภุตรูปอันมีกรรมที่มีความใคร่จะดมเป็นต้นเหตุ เป็นลักษณะ มีอันวนเวียนอยู่ในกลิ่นทั้งหลาย เป็นหน้าที่ มีความเป็นฐานรองรับฆานวิญญาณ เป็นผล ฆานะได้รับความอุปการะจากธาตุ ๔ มีอุตุและอาหารอุปถัมภ์ มีชีวิตอนุบาลไว้

๔. **ชิวหาปสาท** (ปสาทลิ้น) เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใส บริสุทธิ์เป็นเครื่องรับรสต่างๆ มีสัณฐานดังปลายกลีบอุบล ตั้งอยู่บนส่วนกลางของลิ้น มีความผ่องใส

^{๑๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๖๘-๓๖๙. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

แห่งภตฺตรูปพอรับกระทบรสได้ หรือมีความผ่องใสแห่งภตฺตรูปอันมีกรรมที่มีความใคร่จะลิ้มเป็นต้นเหตุ เป็นลักษณะ มีอันวนเวียนอยู่ในรสทั้งหลาย เป็นหน้าที่ มีความเป็นฐานที่รองรับชีวหาวิญญานเป็นผล ชิวหาได้ความอุปการะจากธาตุ ๔ มีอุตุและอาหารอุปถัมภ์ มีชีวิตอนุบาลไว้

๕. **กายปสาท** (ปสาทกาย) เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใส บริสุทธิเป็นเครื่องรับสัมผัสต่างๆ มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ตั้งอยู่ในทุกตำแหน่งของร่างกาย ยกเว้นแต่ปลายผม ขน เล็บ หนังกาย และที่รวมแห่งอาหารใหม่ได้ใส่ใหญ่ อันเป็นสถานที่ของ ปาจากเตโช มีความผ่องใสแห่งภตฺตรูปพอรกระทบโณภูฏัพพะได้ หรือมีความผ่องใสแห่งภตฺตรูปอันมีกรรม ที่มีความใคร่จะถูกต้องเป็นต้นเหตุ เป็นลักษณะ มีอันวนเวียนไปในโณภูฏัพพะทั้งหลายเป็นหน้าที่ มีความเป็นฐานที่รองรับกายวิญญาน เป็นผล กายได้รับความอุปการะจากธาตุ ๔ มีอุตุและอาหารอุปถัมภ์ มีชีวิตอนุบาลไว้

๖. **มโน** (ใจหรือจิต) เป็นอายตนะภายในที่รับอารมณ์ได้กว้างขวางทั้ง ๖ อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะและธัมมารมณ์^{๑๔}

ข. อายตนะภายนอก ๖

อายตนะภายนอก หมายถึง แดนที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ แดนความรู้ฝ่ายภายนอก ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่า อารมณ์ ๖ คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดเหนี่ยว บาลีเรียกว่า พาหิรายตนะ ได้แก่

๑. รูปายตนะ คือ รูป สิ่งที่เห็น หรือวัณณะ คือ สี
๒. สัททายตนะ คือ เสียง
๓. คันธายตนะ คือ กลิ่น
๔. รสายตนะ คือ รส
๕. โณภูฏัพพายตนะ คือ สัมผัสทางกาย สิ่งที่ถูกต้องกาย
๖. ธัมมายตนะ ธัมมารมณ์ คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ สิ่งที่ใจนึกคิด^{๑๕}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค แสดงลักษณะของอายตนะภายนอก ๖ ดังนี้

๑. **รูป** มีการกระทบตา (จักขุ) เป็นลักษณะ, มีความเป็นอารมณ์ของจักขุวิญญานเป็นหน้าที่ (รส) มีความเป็นโคจรของจักขุวิญญานเป็นผล (ปัจจุปัฏฐาน) มีมหาภตฺตรูป ๔ เป็นเหตุใกล้ (ปทัฏฐาน) รูปมีหลายอย่างด้วยอำนาจแห่งสี มีสีเขียว และเหลือง เป็นต้น ตาย่อมเห็นได้เฉพาะสีหรือวรรณะนี้ เท่านั้น ตาไม่สามารถจะเห็นเป็นหญิงหรือชาย หรือความเป็นหนุ่มเป็นสาวได้

๒. **เสียง** มีการกระทบหู (โสต) เป็นลักษณะ, มีความเป็นอารมณ์ของโสตวิญญานเป็นหน้าที่ (รส) มีความเป็นโคจรของโสตวิญญานเป็นผล (ปัจจุปัฏฐาน) เสียงมีหลายอย่างโดยนัยเช่น เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบันเตาะว่ เป็นต้น หูย่อมได้ยินเฉพาะเสียง ไม่สามารถรู้ว่

^{๑๔} พระพุทธโสมสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียง สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวรงค์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๔๒-๗๔๕.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๖๙. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

เสียงที่ได้ยินนั้น เป็นเสียงกลองหรือเสียงตะโพน การที่รู้ว่าเป็นเสียงใดนั้น หูไม่รู้แต่ใจรู้ ใจเท่านั้นจึงจะรู้ว่า เป็นเสียงกลองหรือเสียงตะโพน เพราะหูรับได้เฉพาะเสียง

๓. กลิ่น มีการกระทบจมูก (ฆานะ) เป็นลักษณะ มีความเป็นอารมณ์ของฆานวิญญาน เป็นหน้าที่ (รส) มีความเป็นโคจรของฆานวิญญานเป็นผล (ปัจจุปัญฐาน) กลิ่นนั้นมีหลายอย่างโดยนัย เช่น กลิ่นรากไม้ กลิ่นแก่นไม้ กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เป็นต้น จมูกย่อมรับได้เฉพาะกลิ่นเท่านั้น

๔. รส มีการกระทบลิ้น (ชีวาหา) เป็นลักษณะ มีความเป็นอารมณ์ของชีวาหาวิญญาน เป็นหน้าที่ (รส) มีความเป็นโคจรของชีวาหาวิญญานเป็นผล (ปัจจุปัญฐาน) รสนี้มีหลายอย่าง เช่น รสรากไม้ รสลำต้น ลิ้นย่อมรับได้เฉพาะรสเท่านั้น

๕. โผฏฐัพพะ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม (เวณธาตุน้ำ) ที่กระทบกายปสาทแล้วเกิด กายวิญญาน เมื่อกระทบแล้วเกิดความรู้สึก ๒ อย่าง คือ สุขและทุกข์ ชื่อว่า โผฏฐัพพะ เพราะอรรถว่า อันกายพึงถูกต้องคือ ถูกต้องแล้วจึงรู้ รู้นั้นเป็นโผฏฐัพพะเป็นอายตนะด้วย จึงชื่อว่า โผฏฐัพพายตนะ^{๑๖}

๖. อัมมายตนะ (อัมมารมณ) มีมากประเภท ซึ่งจะเป็อารมณ์ให้กับมนายตนะ มโนใน อายตนะภายนอก ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า อัมมายตนะ ได้แก่ “เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ สุขุมรูปและนิพพาน” จะเห็นว่าอัมมายตนะนี้กว้างขวางมาก ยกเว้นเพียงมหาภูตรูป ๔ ส่วนวิญญาน ทั้งหมดจัดเข้าในมนายตนะ ซึ่งเป็นอายตนะภายในแล้ว^{๑๗}

๒.๒.๒ หมวดวิญญาน ๖

วิญญาน หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ มี ๖ ประการ คือ ๑) จักขุวิญญาน ความรู้แจ้ง อารมณ์ทางตา คือ รู้อุปด้วยตา, เห็น ๒) โสทวิญญาน ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู คือ รู้เสียงด้วยหู, ได้ยิน ๓) ฆานวิญญาน ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก คือ รู้กลิ่นด้วยจมูก, ได้กลิ่น ๔) ชีวาหาวิญญาน ความรู้แจ้ง อารมณ์ทางลิ้น คือ รู้รสด้วยลิ้น, รู้รส ๕) กายวิญญาน ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย คือ รู้โผฏฐัพพะ ด้วยกาย, รู้สัมผัส ๖) มโนวิญญาน: ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ คือ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, รู้ความนึกคิด^{๑๘}

ในฉกัฏฐสูตรพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระภิกษุซึ่งมีปรากฏว่า

“เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดวิญญาน ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เรา จึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญานจึงเกิด
๒. เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสทวิญญานจึงเกิด
๓. เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญานจึงเกิด

^{๑๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๑๐.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑๐.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญานจึงเกิด

๕. เพราะอาศัยกายและโณภูฏัพพะ กายวิญญานจึงเกิด

๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ มโนวิญญานจึงเกิด

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดวิญญาน ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๓ (๓)”^{๑๙}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แสดงความหมายของวิญญานว่า คือ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ หมายถึง ความรู้ประเภทยืนพื้นหรือความรู้ที่เป็นตัวยืน เป็นฐานและเป็นทางเดินให้แก่นามชั้นอื่นๆ เกี่ยวข้องกับนามชั้นอื่นทั้งหมด เป็นทั้งความรู้ต้นคือเป็นความรู้เริ่มแรกเมื่อเห็น ได้ยิน เป็นต้น (เกิดจักขุวิญญาน โสตวิญญานขึ้น) และเป็นความรู้ตาม คือรู้ควบไปตามกิจกรรมของชั้นอื่นๆ เช่น รู้สึกสุขสบาย (เวทนา) ก็รู้ว่าเป็นสุข (วิญญาน) เป็นต้น กระแสความรู้ยืนพื้นนี้เกิดดับต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลาควบไปกับนามชั้นอื่นๆ หรือกิจกรรมทุกอย่างในจิตใจ นี้เรียกว่าวิญญาน^{๒๐}

ก. ลักษณะเฉพาะตัวของวิญญาน ๖

๑. จักขุวิญญาน มีการอาศัยจักขุหรือประสาทตา แล้วรู้แจ้งซึ่งรูปที่ถูกตาเห็น เป็นลักษณะ มีหน้าที่ทำแต่รู้อย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ หมายถึง จักขุวิญญานย่อมรู้เฉพาะรูปเท่านั้น มีความเป็นธรรมชาติ มุ่งหน้าต่อรู้อย่างเดียว เป็นผล

๒. โสตวิญญาน มีการอาศัยโสตะ (หู) แล้วรู้แจ้งซึ่งเสียง เป็นลักษณะ มีหน้าที่ทำแต่เสียงอย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ มีความเป็นธรรมชาติมุ่งหน้าต่อเสียง เป็นผล

๓. ฆานวิญญาน มีการอาศัยฆานะ (จมูก) แล้วรู้แจ้งซึ่งกลิ่น เป็นลักษณะ มีหน้าที่ทำแต่กลิ่นอย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ มีความเป็นธรรมชาติมุ่งหน้าต่อกลิ่น เป็นผล

๔. ชิวหาวิญญาน มีการอาศัยชีวหา (ลิ้น) แล้วรู้แจ้งซึ่งรส เป็นลักษณะ มีหน้าที่ทำแต่รสอย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ มีความเป็นธรรมชาติมุ่งหน้าต่อรส เป็นผล

๕. กายวิญญาน มีการอาศัยกายะ (กาย) แล้วรู้แจ้งซึ่งโณภูฏัพพะ เป็นลักษณะ มีหน้าที่ทำแต่โณภูฏัพพะอย่างเดียวให้เป็นอารมณ์ มีความเป็นธรรมชาติมุ่งหน้าต่อโณภูฏัพพะ เป็นผล

๖. มโนวิญญาน มีการรู้แจ้งอารมณ์ ๖ เป็นลักษณะ มีหน้าที่ในการสอบสวนอารมณ์ มีความเป็นอย่างนั้น คือพิจารณาสอบสวน เป็นผล มีหทัยวัตถุ เป็นเหตุใกล้ คือ มโนวิญญานอาศัยหทัยวัตถุ^{๒๑}

^{๑๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๗.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๗-๑๘.

^{๒๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๗๖๐.

ข. ลักษณะวิญญานที่เป็นปัจจุบัน

พระอภิธรรมปิฎก ชันธวิภังค์ แสดง วิญญานที่เป็นปัจจุบันว่า “วิญญานใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปราภฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน สงเคราะห์ เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุวิญญาน ฯลฯ มโนวิญญาน นี้เรียกว่า วิญญานที่เป็นปัจจุบัน”^{๒๒}

วิญญาน คือ สภาวะรับรู้อารมณ์ อีกนัยหนึ่งคือ สภาวะทำให้เหล่าสัตว์รับรู้อารมณ์^{๒๓} ความรู้ดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมากระทบกัน^{๒๔} แบ่งเป็น ๖ ตามช่องทางที่อารมณ์เข้ามา ได้แก่

๑. จักขุวิญญาน ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อจักขายตนะ คือ จักขุประสาทกระทบ รูปายตนะ ได้แก่ สีต่างๆ เช่น สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีคล้ำ สัน ยาว หยาบ กลม สีเหลี่ยม เงาม แดด สว่าง มีด เมฆ หมอก คว้น ละออง แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว แสงกระจก แสงแก้วมณี แสงทอง แสงเงิน หรือรูปอื่นๆ ที่เป็นสีต่างๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นได้และกระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยเห็น กำลังเห็น จักเห็น เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดสภาพเห็น รู้รูปด้วยตา

๒. โสตวิญญาน ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อโสตายตนะ คือ โสตประสาทกระทบ สัททายตนะ ได้แก่ เสียงต่างๆ เช่น เสียงกลอง เสียงสังข์ เสียงบันฑาะว่ เสียงขับร้อง เสียงปรบมือ เสียงร้องของสัตว์ เสียงกระทบกันแห่งธาตุ เสียงลม เสียงน้ำ เสียงมนุษย์ หรือเสียงอื่นๆ ที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยฟัง กำลังฟัง จักฟัง เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดสภาพได้ยิน รู้เสียงด้วยหู

๓. ฆานวิญญาน ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อฆานายตนะ คือ ฆานประสาทกระทบ คันธายตนะ ได้แก่ กลิ่นต่างๆ เช่น กลิ่นรากไม้ กลิ่นเปลือกไม้ กลิ่นดอกไม้ กลิ่นผลไม้ กลิ่นบูด กลิ่นหอม หรือกลิ่นอื่นๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยดม กำลังดม จักดม เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดสภาพได้กลิ่น รู้กลิ่นด้วยจมูก

๔. ชิวหาวิญญาน ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อชิวหาตนะ คือ ชิวหาประสาทกระทบ รสายตนะ ได้แก่ รสต่างๆ เช่น รสรากไม้ รสใบไม้ รสผลไม้ รสเปรี้ยว หวาน ขม เผ็ด เค็ม เผื่อน ผาด อร่อย ไม่อร่อย หรือรสอื่นๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยลิ้ม กำลังลิ้ม จักลิ้ม เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดสภาพรู้รส รู้รสด้วยลิ้น

๕. กายวิญญาน ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อกายายตนะ คือ กายประสาทกระทบ โผฏฐัพพายตนะ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสเป็นสุข มีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา เช่น บุคคล

^{๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๗/๑๔.

^{๒๓} พระอนุรุทธะและพระญาณธชชนะ, **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, พระคันธสาราภังค์ แปล และอธิบาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕, หน้า ๗๔๙.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๕-๑๖๗/๑๑๓-๑๑๗.

เคยถูกต้อง กำลังถูกต้อง จักถูกต้อง หรือพึงถูกต้องโง่เงาพะใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ด้วยกายที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เป็นต้น เป็นเหตุให้เกิดสภาพรู้สึกกายสัมผัส รู้โง่เงาพะด้วยกาย

๖. มโนวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางใจ ในเวลาที่มโนอายตนะ คือ จิต ๘๘ หรือ ๑๒๑ กระทบธัมมอายตนะ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ (คือเจตสิก ๕๒) รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ ซึ่งนับเนื่องในธัมมอายตนะ คือ สุขุมรูป ๑๖ (คือรูปอื่นๆ ที่ไม่ใช่ปสาทรูป ๕ และวิสยรูป ๗) และธาตุที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง คือ พระนิพพาน เมื่อเกิดการกระทบดังกล่าว เป็นเหตุให้เกิดสภาพรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ รู้ความนึกคิด รู้เรื่องในใจ

ดังนั้น วิญญาณที่เป็นปัจจุบันจึงหมายถึง อาการที่จิตรู้อารมณ์ในขณะที่เกิดอยู่ เป็นอยู่ ฯลฯ ตั้งขึ้นพร้อมเมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกันและจิตออกรับรู้อารมณ์ ดังนั้น วิญญาณตามข้อ ๑ ถึง ๕ ข้างต้นนั้น ก็คือ ปัญจวิญญาณในปัญทวารวิถิจิต คือจิตที่รู้อารมณ์ที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๕ ส่วนมโนวิญญาณ คือจิตที่รู้อารมณ์ที่เกิดทางใจในมโนทวารวิถิจิต

๒.๒.๓ หมวดผัสสะ ๖

สัมผัสเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อสัมผัสเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการก็ดำเนินต่อไป เริ่มแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา (เวทนา) การจำหมายรู้ (สัญญา) การนำอารมณ์นั้นไปปรุงแต่ง (สังขาร) ตลอดจนการแสดงออกต่างๆ ทางกายกรรม วจีกรรม และมนกรรมที่สืบเนื่องไปตามลำดับ^{๒๕} ดังในมรุตปิณฑสูตร พระมหากัจจายนะเถระแสดงไว้ว่า

“จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรึกอารมณ์นั้น บุคคลตรึกอารมณ์ใดย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ”^{๒๖}

คัมภีร์ปรมัตถทีปนีฎีกา อธิบายสัมผัสหรือผัสสะว่า คือ สภาพะกระทบอารมณ์ หมายถึง การเข้าไปสัมผัสรสที่นำปรารภหรือไม่นำปรารภของอารมณ์ เป็นเหตุให้เวทนาปรากฏขึ้นเสวยรสของอารมณ์ สัมผัสย่อมก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแห่งจิตตามสมควรแก่รสของอารมณ์ อีกนัยหนึ่ง สัมผัสก่อให้เกิดการอุปติของเวทนาที่แตกต่างกัน^{๒๗}

สัมผัส เกิดจากความประจวบกันแห่งธรรม ๓ ประการ คือ ๑) อายตนะภายใน ๖ (เรียกอีกอย่างว่า อินทรีย์ ๖ คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย และมโน) ๒) อายตนะภายนอก ๖ (เรียกอีกอย่างว่า อารมณ์ ๖ คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โง่เงาพะารมณ์ และ

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๕-๓๖.

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓.

^{๒๗} พระอนรุทธะและพระญาณธชนะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๒๗๑-๒๗๒.

ธรรมารมณ์) และ ๓) วิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์) หมายความว่า ที่เรียกว่าสัมผัส คือ การประจวบหรือบรรจบพร้อมกันขององค์ประกอบครบทั้งสาม ได้แก่ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ โดยมีชื่อเรียกแยกเป็นอย่างไรๆ ไปตามทางรับรู้คืออายตนะนั้นๆ ครบจำนวน ๖ ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และมโนสัมผัส

และจากคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกัก็ปรากฏความว่า “ผัสสตีติ ผสโส ธรรมที่ชื่อว่า ผัสสะ เพราะอรรถว่า ความกระทบอารมณ์ ความประจวบกันแห่งอายตนะภายใน อายตนะภายนอกและวิญญาณ ผัสสะจำแนกออกเป็น ๖ ชนิด ตามที่เกิดทางอารมณ์ทั้ง ๖”^{๒๘} คือ

๑. จักขุสัมผัส ความกระทบทางตา คือ ตา+รูป+จักขุวิญญาณ
๒. โสตสัมผัส ความกระทบทางหู คือ หู+เสียง+โสตวิญญาณ
๓. ฆานสัมผัส ความกระทบทางจมูก คือ จมูก+กลิ่น+ฆานวิญญาณ
๔. ชิวหาสัมผัส ความกระทบทางลิ้น คือ ลิ้น+รส+ชิวหาวิญญาณ
๕. กายวิญญาณ ความกระทบทางกาย คือ กาย+โผฏฐัพพะ+กายวิญญาณ
๖. มโนสัมผัส ความกระทบทางใจ คือ ใจ +ธรรมารมณ์+ มโนวิญญาณ

ผัสสะว่าโดยวจนัตถะ คือ อารมณ ผสตีติ = ผสโส แปลว่า ธรรมชาติที่กระทบซึ่งอารมณ์ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า ผัสสะ^{๒๙}

ลักษณะ รส ปัจจุบันฐาน ของผัสสะ ได้แก่ ๑) มีการกระทบอารมณ์เป็นลักษณะ (ผัสสนลกฺขณ) ๒) มีการทำให้จิตกับอารมณ์ติดต่อกันเป็นกิจ (สัฆฺฆนฺรโส) ๓) มีการประชุมพร้อมกันของวัตถุ อารมณ์และวิญญาณ เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย (สงคฺติปจฺจุปฺปจฺจาโน) และ ๔) มีอัมมัตติกายตนะ ๖ เป็นเหตุใกล้ (สพฺยตนปทฺฐจฺจาโน)^{๓๐}

องค์ประกอบของการเกิดผัสสะแสดงได้ดังนี้ คือ

๑. การกระทบกันของตากับรูปารมณ์ เกิดจักขุวิญญาณ ทำให้เห็นรูปารมณ์ที่ดีและไม่ดี
๒. การกระทบกันของหูกับสัทธารมณ์ เกิดโสตวิญญาณ ทำให้ได้ยินเสียงที่ดีและไม่ดี
๓. การกระทบกันของจมูกกับคันธารมณ์ เกิดฆานวิญญาณ ทำให้ได้กลิ่นที่ดีและไม่ดี
๔. การกระทบกันของลิ้นกับรสารมณ์ เกิดชิวหาวิญญาณ ทำให้ได้ลิ้มรสที่ดีและไม่ดี
๕. การกระทบกันของกายกับโผฏฐัพพารมณ์ เกิดกายวิญญาณ ทำให้เกิดสุขทุกข์ทางกาย
๖. การกระทบกันของใจกับอารมณ์ ๖ เกิดมโนวิญญาณ ทำให้เกิดการรับรู้อารมณ์^{๓๑}

^{๒๘} ดุราลละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๕/๓๗๐. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗.

^{๒๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาททิปนี, หน้า ๖๔.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๓๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖.

๒.๓.๔ หมวดเวทนา ๖

เวทนาโดยวจนัตถะ คือ เวทยัตติ = เวทนา แปลว่า ธรรมชาติโดยอ้อมเสวยอารมณ์ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า เวทนา^{๓๒}

ลักษณะที่ติดของเวทนา ได้แก่ ๑) มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ (เวทยิตลกขณนา) ๒) มีการเสวยรสของอารมณ์เป็นกิจ (อนุภวนรสา) ๓) มีความพอใจทางใจเป็นผล (เจตสิก อสสาทปจจุปฏฐานา) และ ๔) มีปัสสัทธิเป็นเหตุไถ้ (ปัสสทธิปฏฐานา)^{๓๓}

เวทยัตติ เวทนา ธรรมที่ชื่อว่า เวทนา เพราะอรรถว่า รู้สึกรับอารมณ์ หมายถึงการเสวยอารมณ์ ที่เกิดจากการกระทบ หรือผัสสะ มี ๖ ประการ คือ

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา
๒. โสตรสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู
๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น
๕. กายสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย
๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา คือ เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ^{๓๔}

เวทนามีลักษณะการเสวยอารมณ์ ดังนี้ คือ

ตากระทบกับรูป เกิดจักขุวิญญาณ และ เวทนาเสวยอารมณ์ทางตา โดยความเป็นอุเบกขา คือ ไม่สุข ไม่ทุกข์ หูกระทบกับเสียง เกิดโสตวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางหูโดยความเป็นอุเบกขา จมูกกระทบกับกลิ่น เกิดฆานวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางจมูกโดยความเป็นอุเบกขา ลิ้นกระทบกับรส เกิดชิวหาวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางลิ้นโดยความเป็นอุเบกขา กายกระทบกับโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางกายโดยความเป็นสุขหรือทุกข์ มโนกระทบกับธรรมะหรือธรรมารมณ์ เกิดมโนวิญญาณและเวทนาเสวยอารมณ์ทางใจ โดยความเป็นโสมนัส (ดีใจ) โทมณัส (เสียใจ) และอุเบกขา^{๓๕}

เวทนา ๖ นี้ แบ่งตามช่องทาง หรือ ทวาร กับการรับรู้อารมณ์ เวทนาแบ่งตามการเสวยอารมณ์ มี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เวทนาแบ่งตามความเป็นใหญ่ในการเสวยอารมณ์ มี ๕ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมณัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

เวทนา ๕ ข้างต้น จัดเป็นกามาวจร โดยมากเป็นไปในกามภูมิ คือ มนุษย์ เทวดา เปรต อสุรกาย สัตว์นรก และดิรัจฉานเป็นส่วนมาก ในพรหมจะมีเพียงส่วนน้อยเพราะพรหมมีเพียงปสาทตา

^{๓๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจนูปปาตทิปนี**, หน้า ๖๙.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๗.

^{๓๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๘/๒๘๒.

และปสาทหุ เท่านั้น เวทนา ๖ เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิและ
โลกุตตรภูมิ

๒.๒.๕ หมวด ตัณหา ๖

ตัณหา คือ “ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความ ยินดี
ความเพติดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก”^{๓๖}
ให้ผลเป็นพิษ เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์^{๓๗}

ตัณหา คือความอยาก ความกระหาย ความดิ้นรน ความทะยานอยาก ความร่ำร่น^{๓๘}
เป็นความต้องการที่ประกอบด้วยอวิชชา^{๓๙} ประทุแต่งจิตหรือวิญญาณให้ยินดี อยากได้อารมณ์
คือสิ่งเร้าต่างๆ^{๔๐} มีลักษณะที่ก่อให้เกิดภพใหม่ มีความเพติดเพลินติดอยู่ในอารมณ์ สามารถไหลไป
ตามอารมณ์ภายในคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอารมณ์ภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมารมณ์ ทำให้บุคคลลืมหืม ลืมกลัว ลืมหาย ก่อให้เกิดทุกข์ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน
วัฏสงสาร^{๔๑} มีบาลีรับรองว่า “วตถุกามํ ตสฺสสนฺติ ปริตฺตสฺสสนฺติ สตฺตา เอตฺยติ = ตณฺหา สัตว์ทั้งหลาย
ย่อมยินดีติดใจวตถุกามโดยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายยินดีติดใจซึ่ง
วตถุกามนั้น ชื่อว่าตัณหา”^{๔๒} ยังมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามากมาย จะเห็นได้ว่าชีวิตของเรา
และผู้อื่นนั้นล้วนแล้วแต่ไม่พ้นไปจากอารมณ์และอาการต่างๆ เหล่านี้ไปได้เลย การศึกษาตัณหา
ให้เข้าใจจึงเป็นสิ่งที่จะทำให้การทำความเข้าใจปัจจัยธรรมได้ดีขึ้น

พระพุทธองค์ทรงตรัสความหมายของตัณหาเอาไว้ในพระไตรปิฎกอยู่มาก ในหลายที่
ซึ่งมีการอธิบายไว้อย่างละเอียดว่า ตัณหา คือ ความกำหนัดยินดีพอใจในกามคุณทั้งหลาย
ความเพติดเพลินในอำนาจ ความคิดถึงคิณหาต่างๆ รวมไปถึงความห่วงใยและความผูกพัน แม้แต่

^{๓๖} บ.ม. (ไทย) ๒๙/๒/๑๐.

^{๓๗} พระมหาอุทัย อุทโย, การศึกษาวิเคราะห์เรื่องตัณหาในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๕๗.

^{๓๙} พระคัมภีร์ญาณ อภิปัญญา, ปฏิจจสมุปปาท คือกฎแห่งความจริง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๘๘.

^{๔๐} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจจสมุปปาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๐.

^{๔๑} พระเทพสิทธิมนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร:
บริษัทศรีอนันต์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒.

^{๔๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปฏิจจสมุปปาทที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วีอินเตอร์ พรินท์
จำกัด), หน้า ๗๓.

ความปรารถนาดีและความหวังที่มีก็ยังเป็นตัณหา แม้สัตว์ผู้แสวงหาเสาะหา ค้นหาทุกสิ่งทุกอย่างไป เพื่อภavnนั้น มากไปด้วยภavnนั้น หนักในภavnนั้น เอนไปในภavnนั้น โอนไปในภavnนั้น โน้มไปในภavnนั้น น้อมใจไปในภavnนั้น มุ่งภavnนั้นเป็นใหญ่ เชื่อว่าผู้ชวนชวายนภavn^{๔๓} ซึ่งในพระสูตรอื่นๆ ก็ไม่ได้มีความหมายนอกไปกว่านี้เลยจึงยกความหมายมาพอสังเขป

พระพุทธศาสนามีการสอนให้พุทธศาสนิกชนได้เรียนรู้เหตุแห่งทุกข์ และมีการอธิบายเหตุแห่งทุกข์ไว้หลายนัย แต่ละนัยมีความสัมพันธ์กันอย่างมีเหตุผล ซึ่งเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย การแบ่งตัณหาตามนัยต่างๆ ในพระพุทธศาสนานั้น จะทำให้ผู้ศึกษาทำความเข้าใจตัณหาได้ตามลำดับและถูกต้องตามความเป็นจริงเพื่อประโยชน์ในการทำ ความเข้าใจสภาวะจริงแห่งตัณหาในที่สุดต่อไป

ตัณหาแบ่งโดยอาการได้ ๓ คือ ภavnตัณหา ได้แก่ความยินดีติดใจในอารมณ์ ๖ ที่เกี่ยวกับภavnคุณ เป็นความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และใจ อันนํารักนํ่าเพติดเพติน^{๔๔} ดังมีวจนัตถะว่า “สภavnธรรมใด ย่อมยินดีอยากได้ซึ่งอารมณ์ทั้ง ๖ ฉะนั้น สภavnธรรมนั้นชื่อว่า ภavn สภavnธรรมใด ย่อมยินดีอยากได้ซึ่งอารมณ์ทั้ง ๖ ด้วย ติดอยู่ในอารมณ์นั้นด้วย ฉะนั้น สภavnนั้น ชื่อว่า ภavnตัณหา มีบาลีรับรองว่า “กาเมตติ = กาโม” “กาโม จ โส ตณหา จาติ = ภavnตณหา”^{๔๕} ภavnตัณหา จะปรากฏอยู่เกือบตลอดเวลา และโดยส่วนใหญ่คนมักจะเข้าใจว่าภavnตัณหาเป็นเรื่องของคนที่มัวครุ่นคิดถึงเท่านั้น แต่ตามความเป็นจริงภavnตัณหาเกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ความพอใจยินดีที่เกิดจากการกระทบของทวารทั้ง ๖ ทางนี้เรียกว่าภavnตัณหาทั้งหมด การสังเกตหรือการมีสติจะทำให้เราสามารถมองเห็นภavnตัณหาได้ ภavnตัณหา ได้แก่ตัณหาที่เกิดขึ้นพร้อมกับผัสสะทั้ง ๖ โดยอาศัย รูป เสียง กลิ่น รสสัมผัสทางกาย และใจ เป็นความอยากให้ภavnที่ได้มานั้นอยู่กับตนนานๆ ^{๔๖} และเป็น “สภavnธรรม ย่อมเห็นว่าตัวตนที่อยู่ในอารมณ์ ๖ นั้น ปรากฏมีอยู่เสมอ ไม่สูญหายด้วย และยินดีอยู่ในอารมณ์นั้นด้วย ฉะนั้นสภavnธรรมนั้น ชื่อว่าตัณหา มีบาลีรับรองว่า “ภavnตติ = ภavnโว” ภavnโว จ โส ตณหา จาติ = ภavnตณหา”^{๔๗}

ภavnตัณหาอีกนัย คือ ความยินดีใน ภavnภavn รูปภavn อรูปภavn ฌานสมาบัติความพอใจในความเป็นตัวตนของตัวเอง เช่นเข้าใจว่า สัตว์ทั้งหลายมีตัวตนอยู่ ตัวตนนี้ไม่สูญหาย ตายแต่ร่างกายนี้เท่านั้นแต่จิตยังมีอยู่

ภavnตัณหาเป็นความพอใจที่อาจจะสังเกตเห็นได้ยากกว่าภavnตัณหา เป็นความพอใจที่ละเอียดกว่าภavnตัณหา แต่ถ้ามีการสังเกตและระลึกถึงก็สามารถที่จะมองเห็นได้เป็นตัณหาที่กล่าวได้ว่าได้ต่อยอดมาจากภavnตัณหาตัวเอง เป็นความพอใจที่สะสมในอารมณ์

^{๔๓} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๙/๔๔.

^{๔๔} นายแพทย์จำลอง ดิษยวณิช, *จิตวิทยาของความดับทุกข์*, (กรุงเทพมหานคร: กลางเวียงการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๙๒.

^{๔๕} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, *ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี*, หน้า ๗๖.

^{๔๖} บรรจบ บรรณรุจิ, *ปฏิจจสมุปบาท*, หน้า ๙๒.

^{๔๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, *ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี*, หน้า ๗๖.

วิภาตณหา ได้แก่ตณหาที่เกิดพร้อมกันกับอุจเฉทภิกขุโดยอาศัยอารมณ์ ๖ เป็นความเข้าใจว่าตัวตนนี้ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอดย่อมสูญหายไป มีความยินดีในความเห็นนั้นเช่นเห็นวานิพพานว่ามีตัวตนแล้วปรารถนาพระนิพพานก็เป็นวิภาตณหา สภาวธรรมใดย่อมเห็นว่า ตัวตนที่อยู่ในอารมณ์ ๖ นั้น ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอด ย่อมสูญหายไปด้วย และยินดีติดอยู่ในอารมณ์นั้นด้วย ฉะนั้น สภาวธรรมนั้นชื่อว่า วิภาตณหา มีบาลีรับรองว่า “น ภวตติ = วิภโว” “วิภโว จ โส ตณหา จาติ = วิภาตณหา”^{๔๘}

วิภาตณหานั้นเป็นสภาวธรรมที่ปฏิเสธอารมณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวได้ว่าเป็นสภาวธรรมที่ต่อยอดมาจากกามตัณหาเช่นเดียวกันแต่เป็นการต่อยอดที่เป็นความอยากที่จะปฏิเสธ หมายถึงอยากไม่ให้มีเกิดขึ้น ที่ขัดกับความต้องการของตนเองหรืออยู่ตรงกันข้ามกับความต้องการที่จะมีหรือจะเป็น

ตณหาแบ่งโดยอารมณ์ได้ ๖ คือ

๑. **รูปตัณหา** คือ ตณหาที่เกิดขึ้นจากการได้เห็นรูปจึงเกิดความอยากได้ เกิดความรักใคร่ปรารถนา เป็นความติดใจในรูปารมณ์ มีบาลีรับรองว่า รูปตณหา = รูปตณหา^{๔๙} รูปตัณหาเป็นความพอใจ ความต้องการ ความปรารถนาที่เกิดขึ้นทางตาเป็นเหตุ ในปัจจุบันรูปตัณหานี้มีการรับรู้ทางตาได้หลายรูปแบบ นอกจากการเห็นสิ่งต่างๆ จากการมองเห็นตามธรรมชาติแล้ว เทคโนโลยีที่ทันสมัยยังเอื้อให้การมองเห็นไปไกลได้อีกมากมาย เช่น ทางทีวี ทางโทรศัพท์ ผ่านการสื่อสารต่างๆ ทำให้ตณหาที่เกิดขึ้นกับรูปนั้น มีความพิสดารมากขึ้นกว่าในสมัยก่อนมากมาย

๒. **สัทตตัณหา** คือ ตณหาที่เกิดขึ้นจากการได้ยินเสียง จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ติดใจในเสียงนั้น เป็นความติดใจในสัทธารมณ์ มีบาลีรับรองว่า สทฺเต ตณหา = สทฺตตณหา^{๕๐} เป็นตณหาที่เกิดขึ้นทางหู ทั้งที่เป็นความติดใจ พพอใจ รวมไปถึงความอยากและไม่อยากได้ยินล้วนแล้วแต่เป็นตณหาทั้งสิ้น ตณหาที่เกิดขึ้นทางเสียงนี้ก็สามารถทำให้ชีวิตมีความสุขและทุกข์ได้มากเช่นเดียวกัน เช่นการได้ยินคำสรรเสริญ เกิดความสุข การได้ยินคำนินทาเกิดความทุกข์ การขาดสติในการฟังเกิดความหลงจึงทุกข์ ทั้งหมดนี้รวมเรียกว่าสัทตตัณหา คือตณหาที่เกิดขึ้นจากเสียง

๓. **คันธตัณหา** คือ ตณหาที่เกิดขึ้นจากการได้กลิ่น จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ติดใจในกลิ่นนั้น เป็นความติดใจในคันธารมณ์ มีบาลีรับรองว่า คนฺเธ ตณหา = คนฺธาตณหา^{๕๑} จะเห็นได้ว่าความสุขของคนส่วนใหญ่นั้นจะมีความสุขในการได้กลิ่นหอม ยิ่งในยุคสมัยปัจจุบันเน้นการแต่งกลิ่นในของใช้ต่างๆ นั้นมีมาก ไม่ว่าจะเป็นของรับประทานของใช้สอยที่ต้องเต็มไปด้วยความหอม รวมไปถึงการประดับประดาร่างกายที่ต้องเต็มไปด้วยกลิ่นที่พอใจ เมื่อมีความพอใจในกลิ่นที่หอมย่อมอยากที่จะไม่มีสิ่งที่ไม่พอใจเกิดขึ้น ตณหาที่เกิดขึ้นจากกลิ่นในรูปแบบต่างๆ จึงเกิดขึ้นมา

^{๔๘} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี, หน้า ๗๘.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๕๐} อ้างแล้ว, หน้า ๗๔.

^{๕๑} อ้างแล้ว, หน้า ๗๔.

๔. **รสตัณหา** คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากการได้รส จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ติดใจในรสนั้น เป็นความติดใจในรสารมณ์ มีบาลีรับรองว่า รสเส ตณฺหา = รสตณฺหา^{๕๒} เป็นตัณหาที่เกิดขึ้นจากการกระทบระหว่างลิ้นและรสของอาหาร เป็นความพอใจที่อยากจะวางได้ในยุคปัจจุบันนั้นผู้ประกอบการ ที่ทำอาหารพยายามที่จะค้นหาวิธีเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค แต่ปรากฏว่าความพยายามในการตอบสนองตัณหาของผู้บริโภคในด้านรสชาติไม่เคยที่จะพอ ทำให้เห็นได้จากการประเมินจากข้อมูลที่พอจะมองเห็นด้วยสายตาตามกาลเวลาที่ผ่านมานั้นมีคำตอบที่แน่นอนว่า ตัณหาในเรื่องความต้องการรสชาติของมนุษย์ไม่เคยพอ

๕. **โณฏฐัพพตัณหา** คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นจากการได้สัมผัส จึงเกิดความอยากได้ ความรักใคร่ ติดใจในสัมผัสนั้น เป็นความติดใจในโณฏฐัพพารมณ์ มีบาลีรับรองว่า โณฏฐัพพตณฺหา = โณฏฐัพพตณฺหา^{๕๓} ความสัมผัสที่เกิดขึ้นทางกาย อันได้แก่ความเย็น ความร้อน ความอ่อน ความแข็ง ที่กระทบทางกายที่เกิดความพอใจ ความติดใจ เช่นการถูกต้องและการสัมผัสระหว่างแม่กับลูก สามีกับภรรยา รวมไปถึงการสัมผัสกันระหว่างเพื่อนที่แสดงถึงไมตรีต่างๆ เป็นความยินดีระหว่างบุคคล ความยินดีทางกายในด้านวัตถุเช่นการได้นอนในที่นอนอ่อนนุ่ม การได้อยู่ในห้องแอร์ที่เย็นสบาย ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสทางกายทั้งสิ้น

๖. **อัมมตัณหา** คือ คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นทางใจ เช่นในขณะนึกถึงโลหะ โทสะ โมหะทิฏฐิ มานะ เป็นธรรมฝ่ายอกุศล และการนึกถึงศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมฝ่ายกุศล นึกถึงการได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัส นึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส การถูกต้อง และบัญญัติต่างๆ เรียกว่าอัมมตัณหา^{๕๔} มีบาลีรับรองว่า อมฺเม ตณฺหา = อมมตณฺหา^{๕๕} เป็นตัณหาที่มองดูได้ยากแต่เกิดได้ง่าย เพราะสามารถที่จะติดอยู่ได้ใจ จึงเป็นส่วนที่จะรับช่วงต่อของตัณหาที่เกิดขึ้นในทางอื่นๆ ได้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นทางใดความพอใจต่างๆ ก็หนีไม่พ้นที่จะเกิดขึ้นทางใจอย่างแน่นอน

๒.๓ ผลของการแสดงฉฉกสูตร

พระสูตรฉฉกสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยธรรม ๖ หมวด ๖ ประการ อันได้แก่ หมวดอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวดวิญญูณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ และ หมวดตัณหา ๖ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ ณ วัดพระเชตุวัน เขตกรุงสาวัตถี ส่งผลให้พระภิกษุที่ฟังธรรมในขณะนั้นมีจำนวนประมาณ ๖๐ รูป บรรลุเป็นพระอรหันต์ในขณะที่ได้ฟังธรรม ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อุปริปัณณาก์ ว่า

^{๕๒} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, ปฏิจจสมุปบาททีปนี, หน้า ๗๔.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔.

^{๕๔} อ้างแล้ว, หน้า ๗๕.

^{๕๕} อ้างแล้ว, หน้า ๗๔.

“พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาชิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาชิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวทยากรณภาชิตนี้อยู่ จิตของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ได้หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ดังนี้แล”^{๕๖}

นอกจากนี้ในภายหลังพุทธกาล ก็ยังปรากฏหลักฐานว่ามีพระภิกษุบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะได้ฟังพระสูตรฉกสูตรเช่นกัน และพระเถระผู้ยกพระสูตรขึ้นแสดงนี้ มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ๒ ทาน คือ ๑) พระมาลัยเทวเถระ ท่านได้ยกพระสูตรนี้ขึ้นแสดงในสถานที่ต่างๆ ถึง ๖๐ แห่ง และมีผู้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่นั้นๆ แห่งละ ๖๐ รูป ดังที่มีเนื้อความปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา มัชฌิมนิกาย อุปปิปปณาสก์ ว่า

“ก็ในภายหลัง พระมาลัยเทวเถระในเกาะตามพณณทวิป ได้กล่าวพระสูตรนี้ที่โลหปราสาท ชั้นล่าง แม้ในคราวนั้น ภิกษุ ๖๐ รูป ก็ได้บรรลุอรหัตต์ เหมือนอย่างว่า พระเถระก็กล่าวพระสูตรนี้แม้ที่มหายมมตพ เหมือนที่พระมาลัยเทวเถระได้กล่าวไว้ที่โลหปราสาท ก็พระเถระออกจากมหายมมตแล้วได้ไปเจตียบรรพต แม้ในที่นั้นท่านก็ได้กล่าวแล้ว จากนั้นท่านได้ไปสกุณวิภววิหาร ที่กุฎาลิวิหาร ที่ระหว่างหนองน้ำ ที่เนินมุกดา ที่ป่าตกบรรพต ที่เรือนด้านทิศตะวันออก ที่ชอกวาศ ที่ชอกเข้า ที่พื้นที่เลี้ยงแกะ แม้ในที่เหล่านั้น ภิกษุก็ได้บรรลุพระอรหัตต์ละ ๖๐ รูป...”^{๕๗} เป็นต้น

และ ๒) พระติปิฏกจูฬนาคเถระ ท่านได้ยกพระสูตรฉกสูตรนี้ขึ้นแสดง ณ อัมพลกาฬวิหาร และในเวลาจบพระสูตร ก็มีพระภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปได้บรรลุเป็นพระอรหันต์เช่นกัน

โดยสรุป การแสดงธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ในฉกสูตรทำให้พระภิกษุผู้ฟังธรรมบรรลุเป็นพระอรหันต์ มีปรากฏในพุทธกาลว่าพระพุทเจ้าเป็นผู้แสดงเอง และภายหลังพุทธกาลที่ปรากฏว่ามีพระเถระ ๒ ท่านเป็นผู้แสดง อันได้แก่ ๑) พระมาลัยเทวเถระ และ ๒) พระติปิฏกจูฬนาคเถระ ซึ่งจากการศึกษาผู้บรรลุธรรมในพระสูตรนี้ บรรลุได้ด้วยเหตุปัจจัย ๒ ประการ คือ ๑) ปัจจัยภายนอก อันเป็นไปตามหลักปรัโตโสสะ คือ การฟังธรรมจากกัลยาณมิตร และ ๒) ปัจจัยภายใน อันเป็นไปตามหลักโยนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นการพิจารณาเหตุและสภาวะความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของอารมณ์ที่เกิดขึ้น กล่าวได้ว่าพระสูตรฉกสูตรนี้มีลักษณะการแสดงที่ส่งเสริมให้ผู้ฟังเกิดสัมมาทิฐิขึ้นอย่างแท้จริง

๒.๔ บทสรุป

จากการศึกษาเนื้อหาในฉกสูตร พบว่า พระสูตรนี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปปิปปณาสก์ สฬายตนวรรค เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงขณะที่ทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยลักษณะการเกิดพระสูตรสามารถจัดอยู่ในรูปแบบ

^{๕๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๗/๔๘๗.

^{๕๗} ม.อ.อ. (ไทย) ๔๒๗/๓๓๕.

อัตตัชฌาสยะ มีลักษณะ เป็นการแสดงธรรมตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใด
 ทูลอาราธนา เป็นการแสดงโดยการบรรยายให้เห็นข้อธรรมชัดเจน เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง
 แก่พระภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ว่าด้วยธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะ
 ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ ตัณหา ๖ ทรงแสดงกระบวนการเกิดแห่งทุกข์ว่า เพราะอาศัย
 อายตนะภายในและภายนอกกระทบกัน จึงเกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา พระพุทธเจ้าทรงแสดง
 กระบวนการของการเกิดและการดับทุกข์ โดยมีอายตนะเป็นจุดเริ่ม ผู้ใดสามารถ ละความยึดมั่นและ
 ปล่อยวางได้แล้วก็สามารถเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานได้

บทที่ ๓

วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกัณฐสูตร

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกระบวนการที่เป็นปัจจัยซึ่งกันและกันของอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณที่ปรากฏจากการกระทบของอายตนะทั้งสอง ความประจวบของธรรมทั้งสาม เวทนาที่เกิดจากการรับรู้และต้นเหตุที่เกิดจากเวทนาเพื่อให้ผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสารรู้แจ้งถึงธรรมที่มี ความงามในเบื้องต้นคือศีล งามในท่ามกลางคืออริยมรรค และงามในที่สุดคือถึงซึ่งพระนิพพาน^๑ โดยความสำคัญของธรรมในฉกัณฐสูตรนี้คือความมุ่งหมายคือไปถึงซึ่งข้อปฏิบัติให้ถึงสัkkายนิโรธ^๒ ซึ่งเมื่อปฏิบัติหลักธรรมในฉกัณฐสูตรนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ดับอนุสัยทั้ง ๓ คือ ราคะอนุสัย ปฏิฆะอนุสัย และ อวิชชาอนุสัย และถึงความดับทุกข์อันเป็นทางที่มนุษย์แสวงหา โดยผู้ศึกษาตั้งประเด็นในการศึกษาไว้ ดังนี้

- ๓.๑ องค์ประกอบของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔
- ๓.๓ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกัณฐสูตร
- ๓.๔ สรุปท้ายบท

๓.๑ องค์ประกอบของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาเป็นคำสอนส่วนปฏิบัติที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา วิปัสสนา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ความไม่หลงงมงาย ฯลฯ^๓ ทั้งนี้เพื่อความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ผู้ศึกษาลำดับ ประเด็นการศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายของวิปัสสนา

วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษในรูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ โดยความเป็นรูปนาม และโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา วิปัสสนา เป็นคำสอนส่วนปฏิบัติสูงสุดในพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงวางแนวทางปฏิบัติไว้คือ ให้ดำรงอยู่ในศีล เจริญจิต และ เจริญปัญญาตามลำดับ สามารถแก้ทุกข์ทั้งหลายที่เกิดจากกิเลสอาสวะได้

^๑ ที.สี.อ. (ไทย) ๔๒๐/๓๓๔.

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๔/๔๘๓.

^๓ ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๓๕/๑๐๑. อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๖๓/๓๔๐.

ในชั้นอรรถกถา วิปัสสนา (วิปัสสนา) ได้แก่ ญาณที่กำหนดสังขารเป็นอารมณ์^๔ ทั้งในอรรถกถาัมขณินิกาย มูลปณณาสก อรรถาธิบายว่าวิปัสสนา (วิปัสสนาย สมนนาคโต) ประกอบด้วยอนุปัสสนา ๗ ชื่อว่าอนุปัสสนามี ๗ ประการ คือ

๑. อนิจจานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
๒. ทุกขานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์
๓. อนัตตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
๔. นิพพิทานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย
๕. วิราคานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
๖. นิโรธานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความดับกิเลส
๗. ปฏิณิสสัคคานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส^๕

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๙) ให้ความหมายของวิปัสสนาไว้ในวิปัสสนากรรมฐานทั่วไปว่า วิปัสสนา หมายความว่า ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนาม เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยอาการต่างๆ^๖

พุทธธรรมฉบับปรับขยาย ให้ความหมายของวิปัสสนา ว่า การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายถึงข้อปฏิบัติต่างๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริง หรือตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง^๗

ซึ่งจะเห็นได้ว่า วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษในรูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ โดยความเป็นรูปนาม และโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๓.๑.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

สาระสำคัญในเวลาปฏิบัติ ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่มีธรรมข้ออื่นๆ ควบอยู่ด้วยรวมเรียกว่า ๑) อาตปปี มีความเพียร คือ ธรรมชาติที่เฝ้าผลาญกิเลส ได้แก่องค์มรรคข้อ ๖ คือ สัมมาวายามะ ๒) สัมปชาโน มีสัมปชัญญะ ได้แก่ ประกอบด้วยญาณ ตัวปัญญา ๓) สติมา มีสติ ได้แก่ ประกอบด้วยสติที่ใช้กำหนดกาย คือ ตัวสตินี้เอง^๘ สติจำต้องประสงค์ในที่ทุกสถาน^๙

^๔ อก.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๑๗๓/๕๙.

^๕ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๖๕/๒๔๔-๒๔๕.

^๖ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ.๙), **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๗.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒๗.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๑. ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๓๗๐.

^๙ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๔.

ปรมัตถ์ หมายความว่า สภาพของนามรูปที่เป็นองค์ธรรมอันประเสริฐ ไม่มีการผิแผกผันแปรแต่อย่างใด และเป็นธรรมที่เป็นประธานในอรรถบัญญัติและนามบัญญัติ^{๑๐} เป็นความจริงระดับสูงสุดที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ปรมัตถ์นี้จะนำไปใช้ในแง่ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน จึงกล่าวเอาแต่เป็นความจริงที่แสดงถึงความไม่มีตัวตน บุคคล เรา เขา

ปรมัตถธรรมมี ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน^{๑๑}

จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (อารมณ์ณวิขานนลกขณ) คือ ได้รับความอยู่เสมอนั่นเอง จึงเรียกว่ารู้อารมณ์ ดังมีวจนัตถะว่า อารมณ์ณ จินตเตตติ = จิตตํ ธรรมชาติโดยอ้อมรู้อารมณ์ คือได้รับความอยู่เสมอ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิต^{๑๒}

เจตสิก เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสสติดลกขณ) เจตสิกที่อาศัยจิตเกิดขึ้นนี้ ต่างกันกับต้นไม้ที่ต้องอาศัยพื้นแผ่นดินเกิดขึ้น เพราะว่าพื้นแผ่นดินกับต้นไม้นั้น พื้นแผ่นดินเป็นฐานอาหาระ ส่วนต้นไม้นั้นเป็นฐานอาชเรยยะ สำหรับจิตกับเจตสิกนั้น จิตเป็นนิสสยะ เจตสิกเป็นนิสสิตะ เหมือนกับอาจารย์กับลูกศิษย์ ทั้งนี้เพราะว่า เจตสิกทั้งหลายจะรู้อารมณ์ได้ ก็เพราะอาศัยจิตเป็นหัวหน้า ยกเว้นจิตเสียแล้ว เจตสิกก็รู้อารมณ์ไม่ได้ จำเป็นต้องอาศัยจิตเกิดเสมอไป ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของเจตสิกนั้นย่อมเกิดในจิต หรือย่อมประกอบในจิตเป็นนิตยํ ดังมี วจนัตถะว่า เจตสิ ภวํ = เจตสิกํ (วา) เจตสิ นียุตํ = เจตสิกํ ธรรมชาติที่เกิดในจิต ชื่อว่าเจตสิก (หรือ) ธรรมชาติที่ประกอบในจิตเป็นนิตยํ ชื่อว่า เจตสิก

รูป เป็นธรรมชาติที่มีการผิแผกเปลี่ยนแปลงสลายไป (รูปปนลกขณ) ในเมื่อได้กระทบกับเหตุที่ไม่ถูกกันขึ้น เหตุที่ไม่ถูกกันนั้นเรียกว่า วิโรธิปัจจัย ได้แก่ ความเย็น ร้อน หิวข้าว กระจายน้ำ ยุ้ง รื่น เหลือบ ไร แดด ลม งูกัด ตะขาบกัด แมงป่องต่อย เหล่านี้เป็นต้น ดังมี วจนัตถะว่า สัตถุนหาทวิโรธิปัจจัยเหติ รูปปตติ = รูป ธรรมชาติโดยอ้อมเปลี่ยนแปลง สลายไป เพราะวิโรธิปัจจัย มีความเย็น ร้อน เป็นต้น ฉะนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า รูป

นิพพาน เป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามขันธ์ ๕ (สนตลกขณ) การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า นิพพานนี้เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาอย่างเด็ดขาดนั่นเอง โดยเหตุนี้พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อได้เข้าถึงชั้นธรรมิ์นิพพานแล้ว วัฏฏะทุกข์ต่างๆ ที่เป็นการเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นต้นเหล่านี้ ก็ดับสูญสิ้นทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ ดังมีวจนัตถะว่า วานโต นิขนตนติ = นิพพานํ (วา) นิพพายนติ สพเพ วัฏฏะทุกข์สนตาปา เอตสฺมินติ = นิพพานํ (วา) นิพพายนติ อริยชนา เอตสฺมินติ = นิพพานํ ธรรมชาติโดยอ้อมพ้นจากตัณหาที่ชื่อว่า วาณะ อันเป็นเครื่องร้อยภพน้อยภพใหญ่ให้ติดต่อกันอย่างเด็ดขาด ฉะนั้น

^{๑๐} พระสังฆมณฑลสังฆมณฑล, ปรมัตถโคตติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดย มูลนิธิสังฆมณฑลสังฆมณฑล ม.ป.ป.), หน้า ๔.

^{๑๑} พระสังฆมณฑลสังฆมณฑล, ปรมัตถโคตติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖, หน้า ๓.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน (หรือ) วัฏฏทุกข์และความเดือดร้อนต่างๆ ย่อมไม่มีในนิพพานนี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้เป็นที่ดับแห่งวัฏฏทุกข์และความเดือดร้อนต่างๆ นี้ชื่อว่า นิพพาน (หรือ) พระอริยบุคคลทั้งหลาย เมื่อถึงซึ่งขั้นธปนิพพานแล้ว ย่อมดับสูญสิ้น คือ ไม่เกิดไม่ตาย ฉะนั้น ธรรมชาติที่ทำลาย การเกิดการตายให้สูญสิ้นหมดไป ชื่อว่า นิพพาน^{๓๓}

โดยการปฏิบัตินั้นจะปรากฏอานิสงส์หลายประการอันได้แก่

๑. ทำให้จิตปลอดโปร่ง โล่ง สบาย
๒. ทำให้มี สติรู้เท่าทัน รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์
๓. ลดอัตตาตัวตน มานะ ทิฏฐิ
๔. ลดความวิตกกังวล ความคับแค้นใจ เสียใจ เกี่ยวกับอดีต อนาคต
๕. รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง
๖. ลดความโลภ โกรธ หลง
๗. มีความสุขกาย สุขใจ
๘. เป็นการสะสมอริยทรัพย์ ๗ ประการ คือ
 - ๘.๑ สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา)
 - ๘.๒ สीलชนะ (ทรัพย์คือศีล)
 - ๘.๓ หิริชนะ (ทรัพย์คือหิริ)
 - ๘.๔ โอตตปปณะ (ทรัพย์คือโอตตปปะ)
 - ๘.๕ สุตชนะ (ทรัพย์คือสุตะ)
 - ๘.๖ จาคชนะ (ทรัพย์คือจาคะ)
 - ๘.๗ ปัญญาชนะ (ทรัพย์คือปัญญา)^{๓๔}

สรุปความได้ว่า อานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นไปตามระยะเวลาที่ปฏิบัติ สติ ปัญญา และบุญบารมีที่สะสมมาในปางก่อน นอกจากนี้ยังได้รับอานิสงส์ระดับโลกีย์ในสัมปรายภพและปัจจุบันชาติอีกด้วย

๓.๑.๓ หลักสติปัฏฐาน ๔ ในวิปัสสนาภาวนา

สติปัฏฐาน ๔ เป็นคำสอนส่วนปฏิบัติ^{๓๕} ที่มีความสำคัญต่อพุทธศาสนา โดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสชี้แนะแนวทางและให้ความสำคัญไว้แล้วว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน

^{๓๓} พระสังฆมณฑลสังฆราช, ธรรมชาตินั้น, ปรหมัตตสังฆราช, ปรหมัตตสังฆราช, ๑-๒-๖, หน้า ๘-๙.

^{๓๔} อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๕/๘.

^{๓๕} ช.ม. (ไทย) ๒๙/๕๐/๑๗๖.

เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๖} พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงทางสายเอกแล้ว จึงชื่อว่าเอกบุรุษ^{๑๗}

ในชั้นอรรถกถา พระเถรจารย์ได้อรรถาธิบาย คำว่า ทางสายเดียว ไว้ว่า เป็นทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน หรือ ทางที่ผู้ต้องการพระนิพพานควรดำเนินไป^{๑๘} เป็นทางเดียวที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ ไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระผู้มีพระภาคเพราะทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียว คือพระพุทธศาสนา และเป็นทางดำเนินไปสู่จุด หมายเดียว คือพระนิพพาน^{๑๙} ทั้งนี้เพื่อบดับทุกข์และ โทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม (อริยมรรค)^{๒๐} เพื่อให้แจ้งนิพพาน

๓.๑.๒ ความหมายของสติปัฏฐาน

สติปัฏฐาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือ การปฏิบัติมีสติเป็นประธาน^{๒๑} ชื่อว่าสติปัฏฐาน เพราะมีสภาวะตั้งมั่น^{๒๒}

สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมชั้นโลกุตตระ (เพราะสลัดออกแล้วจากโลก, ไม่ดำรงอยู่ในโลก, เพราะพ้นจากโลก...) ^{๒๓}

สติปัฏฐาน ๔ เป็นเจตสิก สติปัฏฐาน ๔ สัมปยุตด้วยจิต

สติปัฏฐาน ๔ เกิดพร้อมกับจิต สติปัฏฐาน ๔ เป็นไปตามจิต^{๒๔}

ลักษณะกิจตุกะ ของ สติเจตสิก

อปีลาปนลักขณา มีความระลึกได้ในอารมณ์เนื่องๆ คือ มีความไม่ประมาท

อสมโมหสา มีการไม่หลงลืมเป็นกิจ

อารกขปจจุปฏฐานา มีการรักษาอารมณ์ เป็นผล

อิธสณณญาปทฏฐานา มีการจำได้แม่นยำเป็นเหตุไถ่^{๒๕}

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑. ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑.

^{๑๗} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๗/๓๖๒, ๓๖๕.

^{๑๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๗๑/๓๖๑.

^{๑๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๗๓/๓๕๙.

^{๒๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/ ๒๑๔/๑๙๗.

^{๒๑} ดุราลัยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

^{๒๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗.

^{๒๓} ดุราลัยละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๓/๕๑๑-๕๑๒.

^{๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๘๙/๓๒๖-๓๒๗.

^{๒๕} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะกิจตุกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ วิญญาน, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐.

โดยสรุปแล้ว สติปัฏฐาน หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ เป็นธรรมชั้นโลกุตตระ เป็นคำสอนส่วนปฏิบัติ เป็นทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ เพื่อบรรลุนิพพาน ทำให้แจ้งนิพพาน บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว พระสัทธรรมจึงดำรงได้นาน ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จำเป็นต้องมีธรรมข้ออื่นควบคู่กันไปด้วย คือ อาตาปี มีความเพียร สัมปชาโน มีสัมปชัญญะ สติมา มีสติ

๓.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน สติ แปลว่า ระลึกได้ ปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้ง คือ อารมณ์ของรูปนาม ดังนั้น คำว่า สติปัฏฐาน หมายถึง การตั้งสติระลึกทันต่อรูปนาม อันเป็นฐานที่จะก้าวไปสู่พระนิพพาน หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามหลักในมหาสติปัฏฐานสูตร คือ ๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ให้สมบูรณ์ไปด้วยองค์ ๓ คือ มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ โดยมีเนื้อหาความสัมพันธ์ดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาภายในกายตน กายภายนอกในกายผู้อื่น ทั้งภายในและภายนอก พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด ... เหตุดับในกายอยู่ หรือทั้งธรรมเป็นเหตุเกิด ... เหตุดับในกายอยู่ หรือว่า มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า กายมีอยู่ เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณเจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก รวม ๑๔ หมวดย่อย คือ หมวดลมหายใจเข้าออก ๑ หมวดอิริยาบถ ๑ หมวดสัมปชัญญะ ๑ หมวดมนสิการสิ่งปฏิภูล ๑ หมวดมนสิการธาตุ ๑ และหมวดอสุภะ ๔

๑. พิจารณาลมหายใจเข้า-ออก ให้เห็นอาการลมหายใจเข้า-ออก ติดต่อกันเป็นช่วงยาว-สั้น สลับกันไป

๒. พิจารณาอิริยาบถหลัก คือ การเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้อาการความเป็นไปของอิริยาบถนั้นๆ

๓. พิจารณาสัมปชัญญะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย นอกเหนือจากอิริยาบถหลัก

๔. พิจารณาสิ่งปฏิภูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด

๕. หมวดธาตุมนสิการ คือ การพิจารณาเห็นกายตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า ในกายเป็นที่ชุมนุมของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่

๖. หมวดนวสีวธิกปปพะ หรือปาชา ๔ คือ การพิจารณาเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าในสภาพที่แตกต่างกันตามกาลเวลาที่ล่วงเลยไป เมื่อนำกายของเราเข้าไปเปรียบเทียบกับเห็นว่ากายของเราก็น่ากลัวอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

๓.๒.๒ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เป็นการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา อันประกอบด้วย สุขเวทนา ทุกขเวทนา และ อทุกขมสุขเวทนา เป็นการกำหนดนามล้วนๆ หรือเรียกว่า อรูปกัมมัฏฐาน ด้วยวิธี ๙ อย่าง คือ

๑. การกำหนดรู้สุขเวทนา สุขเวทนา หมายถึง ความเสวยอารมณ์เป็นสุขทางกายและสุขทางใจ ความเสวยสุขทางกาย เช่น ความโล่ง เบา สบาย เป็นต้น ความเสวยสุขทางใจ เช่น ความยินดี ความเบิกบาน โสมนัสยินดี เป็นต้น ขณะที่สุขเวทนา ปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติกำหนดรู้สุขเวทนาตามอาการนั้นๆ เช่น พึงบริกรรมภาวนาว่า สุขหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นสุขเวทนาตามความเป็นจริง ย่อมรู้ชัดว่ามีเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (เห็นเวทนานั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา) สามารถรู้ชัดสภาวะสุขเวทนาเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉทปหาน^{๒๖}

๒. การกำหนดรู้ทุกข์เวทนา ทุกขเวทนา หมายถึง ความเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ ความทุกข์ทางกาย เช่น ความเจ็บ ปวด เมื่อย เหนื่อย ชา คั้น เย็น ร้อน เป็นต้นทุกข์ทางกาย เรียกว่า กายิกทุกข์ ทุกข์ทางใจ เช่น ความเศร้าโศก เสียใจ ความไม่สบายใจ ความร้อนใจ ความวิตกกังวล เรียกว่า เจตสิกทุกข์ หรือโสมนัสเวทนา ขณะที่ทุกข์เวทนาปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ทุกข์เวทนาตามอาการนั้นๆ เช่น พึงบริกรรมภาวนาว่า เจ็บหนอๆ ปวดหนอๆ เมื่อยหนอๆ เหนื่อยหนอๆ ชาหนอๆ คั้นหนอๆ เย็นหนอๆ ร้อนหนอๆ เป็นต้น พร้อมกับมีสติกำหนดรู้เห็นทุกข์เวทนา โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (เห็นเวทนานั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา) เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉทปหานต่อไป^{๒๗}

๓. การกำหนดรู้อุเบกขาเวทนา อุเบกขาเวทนา หมายถึง ความเสวยอารมณ์เป็นกลาง ปฏิเสธความชอบใจและความไม่ชอบใจ หรือความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ บาลีเรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา อุเบกขาเวทนาเป็นเวทนาที่รู้ได้ยาก ไม่ปรากฏชัดประจักษ์ดังความมืด แต่จะปรากฏขึ้นหลังจากสุขเวทนาหรือทุกข์เวทนาหายไปแล้ว หรือเมื่อโยคีบรรลุปัสสนาญาณขั้นสูง อุเบกขาเวทนาจะปรากฏชัดในบางคราว ขณะที่อุเบกขาเวทนา ปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติกำหนดรู้อุเบกขาเวทนา พึงบริกรรมภาวนาว่า เฉยหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นอุเบกขาเวทนา โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (เห็นเวทนานั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา) เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉทปหาน^{๒๘}

^{๒๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาธุณี**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์น การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๙๓-๑๙๔.

^{๒๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนาธุณี**, หน้า ๑๙๕-๑๙๖.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖-๑๙๘.

๔. การกำหนดรู้สุขเวทนาอิงอามิส สุขเวทนาอิงอามิส (สามิสสุข) หรือสุขอิงกามคุณ หมายถึง ความเสวยอารมณ์เกี่ยวกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ได้แก่ สิ่งที่ตนพอใจ ซึ่งอยู่ภายในและภายนอกร่างกาย บางแห่งเรียกว่า “เคหสิตโสมนัส” คือ โสมนัสอิงเรื่อน โสมนัสประเภทนี้ มีความเพลิดเพลินต่ออารมณ์ต่างๆ ขณะที่สุขเวทนาอิงอามิส ปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติ กำหนดรู้สุขเวทนาอิงอามิส พึงบริกรรมภาวนาว่า ชอบหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นสุขเวทนาอิงอามิส โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (เห็นเวทนานั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา) ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอิงอามิสอยู่ เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉตพหวน

๕. การกำหนดรู้สุขเวทนาปราศจากอามิส สุขเวทนาปราศจากอามิส (นิรามิสสุข) หรือสุขที่ไม่อิงกามคุณ หมายถึง ความเสวยอารมณ์เกี่ยวกับความสุขที่ไม่อิงกามคุณ เรียกว่า “เนกขัมมสิตโสมนัส” คือ โสมนัสอิงเนกขัมมกุศล ได้แก่ วิปัสสนา ขณะที่สุขเวทนาปราศจากอามิส ปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ปิติโสมนัส พึงบริกรรมภาวนาว่า ชอบหนอๆ หรือ สุขหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นสุขเวทนาปราศจากอามิส โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (เห็นเวทนานั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา) เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉตพหวน^{๒๙}

๖. การกำหนดรู้ทุกข์เวทนาอิงอามิส ทุกขเวทนาอิงอามิส (สามิสทุกข์) หรือทุกข์ที่อิงกามคุณ หมายถึง ความเสวยอารมณ์เกี่ยวกับความทุกข์กายหรือทุกข์ใจ เพราะไม่สมหวังในกามคุณ หรือหวนคิดถึงสิ่งที่เคยประสบมาก่อน ย่อมเกิดทุกข์หรือความเศร้าโศกเสียใจ ไม่สบายใจ ความเครียดที่เรียกว่า สามิสทุกข์ ขณะที่ทุกข์เวทนาอิงอามิสปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติพึงบริกรรมภาวนาว่า ทุกข์หนอๆ หรือเสียใจหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นทุกข์เวทนาอิงอามิส โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉตพหวน^{๓๐}

๗. การกำหนดรู้ทุกข์เวทนาปราศจากอามิส ทุกขเวทนาปราศจากอามิส (นิรามิสทุกข์) หรือทุกข์ที่ไม่อิงกามคุณ หรือที่เรียกว่า เนกขัมมสิตโสมนัส คือ โสมนัสอิงวิปัสสนา ขณะที่ทุกข์เวทนาปราศจากอามิส ปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติพึงบริกรรมภาวนาว่า เสียใจหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นทุกข์เวทนาปราศจากอามิส โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (เห็นเวทนานั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา) เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉตพหวน

๘. การกำหนดรู้อุเบกขาเวทนาอิงอามิส อุเบกขาเวทนาอิงอามิส (สามิสอุเบกขเวทนา) หรืออุเบกขาที่อิงกามคุณ หรือที่เรียกว่า เคหสิตอุเบกขา คือ อุเบกขาอิงเรื่อน ได้แก่ อุเบกขาที่เกิดพร้อมกับโมหะ ในเวลาที่ถูกอุเบกขาปรากฏชัดเจน ขณะที่อุเบกขาเวทนาอิงอามิส ปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติพึงบริกรรมภาวนาว่า เฉยหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นอุเบกขาเวทนาอิงอามิส โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉตพหวน

^{๒๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, หน้า ๒๙๙.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๐.

๙. การกำหนดรู้อุเบกขาเวทนาปราศจากอามิส อุเบกขาเวทนาปราศจากอามิส (นิรามิสสุขทุกขมสุขเวทนา) หรืออุเบกขาที่ไม่อิงกามคุณ ย่อมปรากฏชัดในความรู้สึกกลางๆ ระหว่างสุขกับทุกข์ หรือที่เรียกว่า เนกขัมมสิตอุเบกขา ได้แก่ อุเบกขาอิงเนกขัมมกุศล ในเวลาที่อุเบกขาปรากฏชัดเจน ขณะที่อุเบกขาเวทนาปราศจากอามิส ปรากฏเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติพึงบริกรรมภาวนาว่า เฉยหนอๆ มีสติกำหนดรู้เห็นอุเบกขาเวทนาปราศจากอามิส โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉตปหาน^{๓๑}

สรุปความว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในหมวด เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการปฏิบัติโดยใช้สติกำหนดรู้เห็นเวทนาทั้งหลาย โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พิจารณาเห็นเวทนานั้นมีอยู่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เป็นสมุจเฉตปหาน

๓.๒.๓ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

จิตตานุปัสสนา^{๓๒} หมายความว่า การกำหนดสติพิจารณาจิตที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว เป็นอารมณ์ว่าใจนี้ก็สักรว่าจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา โยคีผู้กำหนดรู้จิตที่กำลังเกิดขึ้นได้ในขณะนั้นๆ กำลังเกิดขึ้นนั้นย่อมสามารถรู้อารมณ์ ตรีกอารมณ์ ทำเป็นอารมณ์ ย่อมเห็น ย่อมได้ยิน ย่อมได้กลิ่น ย่อมรู้รส ย่อมรู้สัมผัส การรู้ปัจจุบันฐานของจิต

โยคีย่อมสามารถรู้ได้ว่าจิตเกิดขึ้นนั้นเพราะมีรูปเป็นที่อาศัยมีอารมณ์เป็นที่ยึดเหนี่ยว มีการกระทบกับอารมณ์และมีนาม เช่น เวทนาเสวยอารมณ์เป็นต้นร่วมอยู่ จิตนั้นจึงเกิดขึ้นได้ นี้เรียกว่า รูปทัญฐานของ จิตนั้นมีวัตถุและอารมณ์เป็นทัญฐานหรือเหตุใกล้ กำหนดรู้จิตตามสภาพที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ เช่น จิตมี รากะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตมี รากะ โทสะ โมหะ จิตที่ปราศจาก รากะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตปราศจาก รากะ โทสะ โมหะ^{๓๓} จิตตานุปัสสนา ๘ หมวด ๑๖ ประเภท คือ

๑. สราคจิต แปลว่า จิตที่มีรากะ คือ จิตปรารถนาต้องการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือจิตที่มีความยินดีในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

๒. วิตรากจิต แปลว่า จิตที่ปราศจากรากะ คือ จิตทั้งหลายที่บริสุทธิ์หมดจดปราศจากกิเลส ความปรารถนาต้องการก็จะเกิดขึ้นแทนจิตเหล่านั้น เรียกว่า วิตรากจิต

๓. สโทสจิต แปลว่า จิตมีโทสะ คือ จิตที่โทสะ จิตที่ขัดเคือง จิตที่เสียใจ จิตที่เกลียด จิตที่ประทุษร้าย จิตเหล่านี้เรียกว่า สโทสจิต

^{๓๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, หน้า ๙๑๖-๙๑๙.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๙/๓๑๕-๓๑๖.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗.

๔. วิตโทสจิต แปลว่า จิตปราศจากโทสะ คือ จิตที่บริสุทธิ์หมดจดปราศจากความโกรธเคืองก็จะปรากฏเกิดขึ้นแทน จิตนี้เรียกว่า วิตโทสจิต

๕. สโมหจิต แปลว่า จิตมีโมหะ หรือ จิตที่มีความหลง คือ จิตที่หลงเป็นไปพร้อมด้วยความสงสัยและความฟุ้งซ่าน เรียกว่า สโมหจิต

๖. วิตโมหจิต แปลว่า จิตปราศจากโมหะ คือ จิตทั้งหลายที่ปราศจากจิตที่เศร้าโศกเสียใจ จิตที่รันทด จิตที่อิจฉาริษยา เรียกว่า วิตโมหจิต

๗. สังขิตจิต แปลว่า จิตหดหู่ เชื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์ คือ จิตมีถิ่นและมีภาระ

๘. วิกขิตจิต แปลว่า จิตฟุ้งซ่าน คือ จิตที่สหระคตด้วยอุจจัจจะ

๙. มหัคคตจิต แปลว่า จิตเข้าถึงความเป็นใหญ่ คือ รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต

๑๐. อมหัคคตจิต แปลว่า จิตไม่เข้าถึงความเป็นใหญ่ คือ กามาวจรจิต

๑๑. สอฺตตรจิต แปลว่า จิตที่มีจิตอื่นยิ่งกว่า คือ กามาวจรจิต

๑๒. อนฺตตรจิต แปลว่า จิตที่ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า คือ รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต

๑๓. สมาหิตจิต แปลว่า จิตตั้งมั่น คือ จิตที่เป็นอุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ

๑๔. อสมาหิตจิต แปลว่า จิตไม่จิตตั้งมั่น คือ ที่เว้นจากอุปปจารสมาธิ, อัปปนาสมาธิ

๑๕. วิมุตตจิต แปลว่า จิตที่หลุดพ้นด้วยตทังควิมุตติ และวิกขัมภณวิมุตติเท่านั้น มิได้หมายถึงสมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติเลย

๑๖. อวิมุตตจิต แปลว่า จิตไม่หลุดพ้น คือ จิตที่ปราศจากตทังควิมุตติ และปราศจากวิกขัมภณวิมุตติทั้ง ๒ อย่างนั้น^{๓๔}

จิตตานุปัสสนา หมายความว่า โดยสรุปคือ การกำหนดสติพิจารณาจิตที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ว่าใจนี้ก็สักว่าจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา เมื่อปัญญาที่มีอำนาจแก่กล้าสามารถเห็นความเกิดดับของราคจิต โทสจิต โมหจิต ได้เป็นอย่างดีถ้าเพียรพยายามทำต่อๆ ไปสามารถจะเกิดวิปัสสนาญาณขึ้นตามลำดับๆ จนถึงมรรคญาณ ผลญาณ

ด้วยวิธีนี้ ผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นจิตในจิตภายใน ... ภายนอกอยู่ หรือ ... ทั้งภายในทั้งภายนอก อยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด... เหตุดับในจิตอยู่ หรือ... ทั้งธรรมเป็นเหตุเกิด... เหตุดับในจิตอยู่ หรือว่ามีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า จิตมีอยู่เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและ ทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก^{๓๕}

สรุปความได้ว่า การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ เมื่อจิตมีราคะ ปราศจากราคะ มีโทสะ ปราศจากโทสะ มีโมหะ ปราศจากโมหะ หดหู่ ฟุ้งซ่าน เป็นมหัคคตะ ไม่เป็นมหัคคตะ มีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า เป็นสมาธิ ไม่เป็นสมาธิ หลุดพ้นแล้ว ไม่หลุดพ้น ก็รู้

^{๓๔} พระธรรมธีรราชมุณี (โชดก ญาณสิริ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๙๒๑-๙๒๒.

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕.

ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตภายใน ภายในนอก ทั้งภายในทั้งภายนอก ธรรมเป็นเหตุเกิด เหตุดับ เหตุเกิดเหตุดับในจิต มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า จิตมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติ เท่านั้น ไม่อาศัย และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

๓.๒.๔ ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๓๖} หมายถึง การมีสติกำหนดพิจารณาสภาพธรรมทั้งหลาย ๕ ประการ เช่น นีวรณ ๕ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ซึ่งมีการกำหนดรู้เบื้องต้นดังนี้

นีวรณ ๕ มีกามฉันทะ เป็นต้น คือ เมื่อกามฉันทะ เป็นต้น ภายในมีอยู่ ไม่มีอยู่ ที่ยังไม่เกิด มิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ การละมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนี้ ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดด้วยเหตุใดก็รู้เหตุนี้ ฯลฯ

หมวดชั้น ๕ พิจารณาเห็นอุปทานชั้น ๕ มีรูป เวทนา ฯลฯ เป็นอย่างนี้ ความเกิดและความดับแห่งรูป เวทนา ฯลฯ เป็นอย่างนี้

หมวดอายุตนะ พิจารณาเห็นอายุตนะภายใน-ภายนอก ๖ คือ รู้จักตา รู้จักรูป สังโยชน์ที่อาศัยตาและรูปเกิดขึ้นก็รู้ ที่ยังไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้เหตุนี้ ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ด้วยเหตุนี้ และที่ละได้แล้วจะไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ด้วยเหตุนี้ เป็นต้น

หมวดโพชฌงค์ พิจารณาเห็นโพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ก็รู้ เมื่อไม่มีก็รู้ ที่ยังไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนี้ และความเจริญบริบูรณ์มิได้ด้วยเหตุใดก็รู้เหตุนี้ เป็นต้น

หมวดอริยสัจ พิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน-ภายนอก-ทั้งภายในทั้งภายนอก-ธรรมเป็นเหตุเกิด-เหตุดับ-เหตุเกิดเหตุดับ ในธรรมทั้งหลาย มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

๓.๓ วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉกัฏฐสูตร

๓.๓.๑ อายุตนะภายใน ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

การกำหนดรู้ในขณะเห็น โยคีผู้ปฏิบัติวิปัสสนา หยั่งเห็นรูปนามธาตุตามความเป็นจริง ย่อมรับรู้สภาวะการเห็น และรูปอันเป็นที่อาศัยของจิต (วิญญาณธาตุ) พร้อมทั้งรูปธาตุที่เกิดจากจิตในขณะนั้นๆ ส่วนผู้ปฏิบัติ สมถภาวนาพึงรับรู้ฉานจิต หทัยวัตถุ และรูปที่เกิดจากฉานจิตตามสมควร จิตที่รู้สภาวะเห็น คือ วิถีจิตที่เกิดทางจักขุทวาร ตั้งแต่อาวัชชนจิตไปจนถึงตทารัมมณจิตเป็นเพียงการรับรู้ขณะจิต การพิจารณาในขณะเห็น พึงปริกรรมภาวนาว่า “เห็นหนอ” หมายถึง จักขุธาตุ (จักขุปสาท) รูปธาตุ (รูปารมณ) สภาวะเห็น การกระทบกันระหว่างจักขุธาตุกับรูปธาตุ และเวทนา ที่ประกอบด้วย ความดีใจ หรือประกอบด้วยความเสียใจ หรือประกอบด้วยความรู้สึก เฉยๆ เมื่อกล่าวโดยสรุป คือ

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

การพิจารณาในขณะเห็น บริกรรมภาวนาว่า “เห็นหนอๆ” ในขณะเห็น เมื่อวิปัสสนาญาณยังเห็นรูปนาม และกำหนดปัจจัยซึ่งเรียกว่า ญาณปริยญา ได้แก่ การหยั่งเห็นด้วยการกำหนดพิจารณา เป็นการรับรู้ สภาวะธรรม ๕ ประการ เกิดขึ้นแล้วดับไปเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้นจะรับรู้การเกิดดับอย่างรวดเร็ว เห็นพระไตรลักษณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

กระบวนการในการกำหนดรู้ขณะมองเห็นนั้น ในขณะผู้ปฏิบัติกำหนดรู้การเห็นด้วยการ บริกรรมว่า “เห็นหนอ” จะสามารถรับรู้สภาวะธรรม ๕ อย่างตามสมควร อันได้แก่ จักขุประสาทรูปารมณ์ จักขุวิญญาณ ผัสสะทางตา (จักขุสัมผัสผัสสะ) หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา (จักขุสัมผัสสาเวทนา) ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยการกำหนดรู้อายตนะภายในนั้น เมื่อกำหนดรู้ การเห็นด้วยการ บริกรรมว่า “เห็นหนอ” นั้น ผู้ปฏิบัติจะรับรู้ถึงจักขุประสาทดังกล่าวในอรรถกถาธัมมานุสสนาสติปัฏฐาน ว่า บทว่า จกฺขุญจ ปชานาติ รู้ชัดจักขุ ความว่า ย่อมรู้ชัดจักขุประสาท โดยลักษณะพร้อมด้วยกิจ ตามความเป็นจริง^{๓๗} ซึ่งจักขุประสาทมีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. มีความใสที่ส่องเห็นรูปได้ เป็นลักษณะพิเศษ (รูปาภิขิตารหุตูปปสาทลักษณะ)
๒. มีการจงใจไปในอารมณ์เป็นหน้าที่ (รูปเปสฺส อาริณฺณรสํ)
๓. การได้เห็นทางจักขุประสาทเป็นอาการปรากฏ (จกฺขุวิญญานสฺส อาธารภาวปจฺจุปฺปฏฺฐานํ)
๔. การมีดวงตา เป็นเหตุใกล้ (ทฺมฺมจฺจุกามตานิทานกมฺมขญฺตูปปฏฺฐานํ)^{๓๘}

ว่าโดยโลกุปมา การรับรู้ลักษณะพิเศษเหมือนการเห็นแสงสว่างของฟ้าแลบ การรับรู้ หน้าที่เหมือนการกำจัดความมืด การรับรู้อาการปรากฏคือรู้สัญญาณเช่นความสั้นยาวของสายฟ้าแลบ เป็นต้น ส่วนการรับรู้เหตุใกล้ เหมือนเห็นก้อนเมฆซึ่งเป็นสถานที่ให้ฟ้าแลบเกิดขึ้น ซึ่งการกำหนดรู้รูป นามโดยลักษณะพิเศษ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ ชื่อว่า ทิฏฐิวินุสฺสัทธิ^{๓๙} คือ การเห็นรูปนาม ตามความเป็นจริง และยังหมายถึงนามรูปปัจจุเจตญาณ อันเป็น ญาณที่ ๑ ในโสฬสญาณอีกด้วย^{๔๐}

การกำหนดรู้ในขณะได้ยิน การพิจารณาในขณะได้ยิน พึงบริกรรมภาวนาว่า ได้ยินหนอๆ หมายถึง โสติดาตุ (โสติดปสาท) สัททาทตุ (สัททาทมณ) สภาวะได้ยิน การกระทบกันระหว่างโสติดาตุกับ สัททาทตุ และเวทนา ที่ประกอบด้วยความดีใจ หรือประกอบด้วยความเสียใจ หรือประกอบด้วยความรู้สึกเฉยๆ เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว การพิจารณาในขณะได้ยิน พึงบริกรรมภาวนาว่า ได้ยินหนอๆ

^{๓๗} ที.ม.อ. (ไทย)

^{๓๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสยาดอ) รจนา, **วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑**, แปลและเรียบเรียง พระคันธสาราภิวงศ์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

^{๓๙} พระมหากัจจายานะ อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๑๑๘.

^{๔๐} พุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียง สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๗. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๙๙๔.

เป็นการรับรู้สภาวะธรรม ๕ ประการ ตามสมควร ได้แก่ โสธธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญานธาตุ ผัสสะ (โสตสัมผัสสะ) เวทนา ๓ สุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา (โสตสัมผัสสาเวทนา)

กระบวนการได้ยินเสียงนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติได้ยินเสียงและกำหนดรู้ด้วยการบริกรรมว่า “ได้ยินหนอ” จะสามารถรับรู้สภาวะธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ โสตประสาท เสียง (สัททารมณ์) โสตวิญญาน ผัสสะทางหู หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางหู โดยโสตประสาทมีสภาวะธรรมดังนี้คือ

๑. มีความใสที่ให้ได้ยินเสียงได้เป็นลักษณะพิเศษ (สัททาทิฆาตารมุตูปสาทลขณัม)
๒. มีการจูงใจไปในสัททารมณ์เป็นหน้าที่ (สทเทสุ อาวิณณรสี)
๓. มีการได้ยินทางโสตประสาทเป็นอาการปรากฏ (โสตวิญญานสส อารภาพปจฺจุปฺพฺฐานัม)
๔. มีหูเป็นเหตุใกล้ (โสตุกามตานิทานกมฺมขมฺมุตูปฺพฺฐานัม)^{๔๑}

การกำหนดรู้ในขณะดมกลิ่น การพิจารณาในขณะดมกลิ่นบริกรรมภาวนาว่า กลิ่นหนอๆ หมายถึง ฆานธาตุ (ฆานประสาท) คันธธาตุ (คันธารมณ์) สภาวะได้กลิ่น การกระทบกันระหว่างฆานธาตุ กับคันธธาตุ และเวทนา ที่ประกอบด้วยความดีใจ หรือประกอบด้วยความเสียใจ หรือประกอบด้วย ความรู้สึกเฉยๆ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การพิจารณาในขณะดมกลิ่น บริกรรมภาวนาว่า กลิ่นหนอๆ เป็นการรับรู้สภาวะธรรม ๕ ประการ ตามสมควร ได้แก่ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญานธาตุ ผัสสะ (ฆานสัมผัสสะ) เวทนา ๓ สุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา (ฆานสัมผัสสาเวทนา)

กระบวนการได้กลิ่นนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติได้กลิ่นและกำหนดรู้ด้วยการบริกรรมว่า “ได้กลิ่นหนอ” หรือ “รู้หนอ” จะสามารถรับรู้สภาวะธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ ฆานประสาท กลิ่น (คันธารมณ์) ฆานวิญญาน ผัสสะทางจมูก หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางจมูก โดยฆานประสาทมีสภาวะธรรมดังนี้คือ

๑. มีความใสที่สูดรับกลิ่นได้เป็นลักษณะพิเศษ (คนธาทิฆาตารมุตูปสาทลขณัม)
๒. มีการจูงใจไปในคันธารมณ์เป็นหน้าที่ (คนธेषุ อาวิณณรสี)
๓. มีการได้กลิ่นทางฆานประสาทเป็นอาการปรากฏ (ฆานวิญญานสส อารภาพปจฺจุปฺพฺฐานัม)
๔. มีจมูกเป็นเหตุใกล้ (ฆายิตุกามตานิทานกมฺมขมฺมุตูปฺพฺฐานัม)^{๔๒}

การกำหนดรู้ในขณะลิ้มรส การพิจารณาในขณะลิ้มรสบริกรรมภาวนาว่า “ลิ้มหนอๆ” หมายถึง ชิวหาธาตุ (ชิวหาประสาท) รสธาตุ (รสารมณ์) สภาวะได้ลิ้มรส การกระทบกันระหว่างชิวหาธาตุ กับรสธาตุ และเวทนา ที่ประกอบด้วยความดีใจ หรือประกอบด้วยความเสียใจ หรือประกอบด้วย ความรู้สึกเฉยๆ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การพิจารณาในขณะลิ้มรส บริกรรมภาวนาว่า ลิ้มหนอๆ เป็นการรับรู้สภาวะธรรม ๕ ประการตามสมควร ได้แก่ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ ผัสสะ (ชิวหาสัมผัสสะ) เวทนา ๓ สุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา (ชิวหาสัมผัสสาเวทนา)

^{๔๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสยาดอ) รจนา, วิปัสสนาญ์ เล่ม ๑, หน้า ๑๘๓.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

กระบวนการตามรู้การล้มรสนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดการรับรสและกำหนดรู้ด้วยการบริกรรมว่า “รู้หนอ” จะสามารถรับรู้สภาวะธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ ชิวหาประสาท รส (รสารมณ์) ชิวหาวิญญาน ผัสสะทางลิ้น หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางลิ้น โดยชิวหาประสาทมีสภาวะธรรมดังนี้คือ

๑. มีความใสที่ทำให้รับรสได้เป็นลักษณะพิเศษ (รสาภิขาทารกุตปสาทลกขณ)
๒. มีการจูงใจไปในรสารมณ์เป็นหน้าที่ (รเสสุ อาริณนรล)
๓. มีการรับรสทางชิวหาประสาทเป็นอาการปรากฏ (ชิวหาวิญญานสส อาหารภาวปัจจุ-
ปฏฐาน)

๔. มีลิ้นเป็นเหตุใกล้ (สายิตุกามตานิทานกมมชกุตปฏฐาน)^{๔๓}

การกำหนดรู้ในขณะสัมผัส การพิจารณาในขณะสัมผัส พึงบริกรรมภาวนาว่า “ถูกหนอ” หมายถึง กายธาตุ (กายปสาท) โผฏฐัพพธาตุ (โผฏฐัพพารมณ์) สภาวะได้สัมผัส การกระทบกันระหว่าง กายธาตุกับรสธาตุ และเวทนา ที่ประกอบด้วยความดีใจ หรือประกอบด้วยความเสียใจ หรือประกอบด้วยความรู้สึกเฉยๆ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การพิจารณาในขณะสัมผัส พึงบริกรรมภาวนาว่า “ถูกหนอ” เป็นการรับรู้สภาวะธรรม ๕ ประการ ตามสมควร ได้แก่ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญานธาตุ ผัสสะ (กายสัมผัส) เวทนา ๓ สุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา (กายสัมผัสสชาเวทนา)

กระบวนการตามรู้ขณะเกิดสัมผัสนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติรู้สึกสัมผัสและกำหนดรู้ด้วยการบริกรรมว่า “ถูกหนอ” จะสามารถรับรู้สภาวะธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ กายประสาท สัมผัส (โผฏฐัพพารมณ์) กายวิญญาน ผัสสะทางกาย หรือเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางกาย โดยกายประสาทมีสภาวะธรรมดังนี้คือ

๑. มีความใสที่ทำให้รับสัมผัสได้เป็นลักษณะพิเศษ (โผฏฐัพพาทารกุตปสาทลกขณ)
๒. มีการจูงใจไปในโผฏฐัพพารมณ์เป็นหน้าที่ (โผฏฐัพเพสุ อาริณนรล)
๓. มีการได้สัมผัสทางประสาทเป็นอาการปรากฏ (กายวิญญานสส อาหารภาวปัจจุ-
ปฏฐาน)
๔. มีร่างกายเป็นเหตุใกล้ (ผัสสิตุกามตานิทานกมมชกุตปฏฐาน)^{๔๔}

การกำหนดรู้มโนทวาร (การพิจารณาโนธาตุ) ในขณะให้ผู้เจริญวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น อาจรู้สึกไม่ต่อเนื่อง เช่น กำหนดว่า คู้หนอๆ บางขณะอาจมีช่องว่างทำให้สำคัญว่าอารมณ์ที่รับรู้ไม่ต่อเนื่อง ความจริงแล้วเป็นลักษณะของภวังคจิตคั่นระหว่างอยู่ การรับรู้ความขาดช่วงเป็นการรับรู้ภวังคจิต

กระบวนการตามรู้ขณะเกิดความคิดนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดความคิดความใคร่ครวญขึ้นในจิต อันเป็นลักษณะของจิตที่รับรู้อารมณ์ทางใจ ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ด้วยการบริกรรมว่า “คิดหนอ”

^{๔๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสยาตอ) รจนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

“ใคร่ครวญหนอ” หรือ “พิจารณาหนอ” จะสามารถรับรู้สภาวะธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ มโนทวาร ธรรมารมณ์ มโนวิญญาน ผัสสะ และเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดในขณะนั้น โดยภวังคจิต พร้อมด้วยอาวัชชนจิต ชื่อว่า มโนทวาร หทัยวัตถุเองซึ่งเป็นที่อาศัยของมโนทวารอาวัชชนจิตและ ภวังคจิตก็ชื่อว่า มโนทวาร ซึ่งในที่นี้หมายถึงเอาหทัยวัตถุเป็นที่ตั้ง^{๔๕} การรับรู้มโนทวารอาวัชชนจิต มีสภาวะดังต่อไปนี้

๑. มีการรับรู้อารมณ์เบื้องต้นเป็นลักษณะพิเศษ (บุพพungskมลฺกขณฺ)
๒. มีการเริ่มใส่ใจ เป็นหน้าที่ (อาวัชชนรส)
๓. มีการแสดงความใส่ใจ เป็นอาการปรากฏ (ตถาภาวปจฺจุปฺปฏฺฐาน)
๔. มีการแสดงความดับไปแห่งภวังคจิตเป็นเหตุไกล (ภวํคภวํคภูตปฏฺฐาน)^{๔๖}

ในวิสุทธิมรรคกล่าวว่า ทวาร ๖ มีจักขุเป็นต้น และอารมณ์ ๖ มีรูปเป็นต้น เป็นสาธารณปัจจัยของนาม ส่วนธรรมมีมนสิการ (ความใส่ใจ) เป็นต้น เป็นอสาธารณปัจจัย เมื่อกำหนดรู้ความเป็นไปของนามและรูปโดยปัจจัยอย่างนี้แล้ว เห็นว่า นามรูปปัจจุบันเป็นไปอยู่อย่างใด ในอดีตและอนาคตก็จะเป็นไปโดยปัจจัยอย่างนั้น ทำให้เกิดปัญญาละความสงสัยในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคตได้ อันเป็นกัฏฐาวิตรณวิสุทธิ คือ ญาณข้ามพ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ และยังเป็นไฉพจน์ของญาณที่ ๒ ในโสฬสญาณ คือ ปัจจัยปริคคหญาณอีกด้วย^{๔๗} และเมื่อเกิดปัญญารู้กำหนดจักขุโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ และความไม่มีอัตตา ย่อมปรากฏญาณที่ ๓ ในโสฬสญาณ ชื่อว่า สัมมสนญาณ^{๔๘} เมื่อสัมมสนญาณปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติแล้ว ก็เริ่มทำความเพียรเพื่อบรรลุอุทยัพพญาณ โดยการเห็นเนื่องๆ ซึ่งความแปรผันของปัจจุบันธรรมคือจักขุที่เกิดขึ้น แปรผันและดับไป ไม่ช้องอยู่ในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ เกิดญาณที่รู้มรรคและไม่ใช่มรรค ย่อมเป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ และถือเป็นการกำหนด สัจจะ ๓ ประการ อันได้แก่ กำหนดรู้รูปและนามอันเป็นทุกข์สังขารในทวิภูตวิสุทธิ กำหนดรู้สมุทยสังขารโดยการกำหนดรู้ปัจจัยในปัจจุบันปริคคหญาณในกัฏฐาวิตรณวิสุทธิ และกำหนดรู้มัคคสังขารในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ตามลำดับ^{๔๙} เมื่อจิตมีจักขุเป็นอารมณ์เกิดขึ้นและดับไป เมื่อผู้ปฏิบัติสลัดทิ้งไปก็ละความยึดถือไว้ เช่น การพิจารณาอายตนะภายใน ๖ ปรากฏเหมือนเป็นหมู่บ้านร้าง เป็นลักษณะที่ปรากฏในอาทิตยญาณ เป็นต้น^{๕๐} ปัญญาของผู้ปฏิบัติย่อมพัฒนาไปตามลำดับคือ

^{๔๕} พระโสมมมหาเถระ (มหาสยาดอ) รัตน, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๑๘๙.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^{๔๗} พุทธโสมเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๐๖-๑๐๐๗.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑๒.

^{๔๙} อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖๗-๑๐๗๐.

^{๕๐} อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๘๔.

ไปสู่ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ จนกระทั่งถึงการบรรลุธรรมคือมรรคญาณและ
ผลญาณในที่สุด

๓.๓.๒ อายุตนะภายนอก ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ก. การกำหนดรู้อาการเห็นเมื่อตาเห็นรูป

๑. กำหนดรู้อาการเห็นว่า เห็นหนอ นี่เป็นลักษณะของการรู้ว่าเห็น แต่การเห็นนี้ย่อม
มีการปรากฏในลักษณะของการเกิดผลขึ้นในทันที คือ ปรากฏไปตามอำนาจของลักษณะของการรู้เห็น
ทางจักขุวิญญาณธาตุในการทำกิจเสร็จแล้ว

๒. ในเมื่อกำหนดอาการเห็นนั้นการสอดคล้องของอารมณ์ที่เกิดขึ้นให้เป็นไปตามการ
สัมผัสขึ้น ย่อมไหลไปตามอาการปรุงแต่ง

๓. ในขณะที่กำหนดรู้ขึ้นถ้าจิต อารมณ์ สติสัมปชัญญะ เกิดพร้อมกันการไหลเวียนทางด้าน
อารมณ์ก็จะขาดไป เรียกว่า เกิดขึ้นหนึ่งขณะแล้วดับไป โดยไม่ติดในอารมณ์ที่ปรุงแต่งขึ้นของจิตที่เป็นไป
ในขั้น ๕ คือ รูปารมณ์ เวทนาที่เสวยอารมณ์อยู่ สัญญาที่จำอารมณ์ที่เกิดขึ้น สังขารที่ขาดปัจจัยที่เป็น
เชื้อ วิญญาณที่รู้แจ้งอารมณ์เป็นกิจที่ดับไป เมื่อขึ้นตอนเกิดตามนี้อาการเห็นก็สักแต่ว่าเห็นเท่านั้นเอง

๔. เกิดเป็นเพียงจักขุประสาท รูปารมณ์ แสงสว่าง ผัสสะ เวทนา วิญญาณ มนสิการ
สติสัมปชัญญะ การเห็นหนึ่งรอบก็จบ

๕. เป็นอย่างนี้ก็เป็นเพียงสักแต่ว่า สัตว์ บุคคล เรา เขา รูปนาม การประชุมกันของ
ธาตุ การอยู่รวมกันของอินทรีย์ อายุตนะ ผัสสะ สังขาร วิญญาณ ที่เกิดโดยอาศัยกันเท่านั้น

ตามรู้รูปารมณ์ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การปรากฏให้รู้ทางตา เป็นลักษณะพิเศษของรูปารมณ์ (จักขุปฏิทนนลกขณ)
๒. การถูกเห็นได้ เป็นหน้าที่ (จักขุวิญญาณสส วิสยภาวรสี)
๓. การที่สภาวะเห็นดำเนินไปในจักขุประสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสเสว โคจรปัจจุปฏฐาน)
๔. การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหากูตปฏฐาน)

ประโยชน์ของการกำหนดรู้อาการเห็นรูปด้วยตา มีลักษณะดังนี้

๑. ฉลาดในกามสัญญาที่เกิดทางรูปารมณ์
๒. อสุภะกรรมฐานในรูปเกิดได้เร็ว
๓. รู้ประมาณในเรื่องเพศ
๔. มีจิตเป็นกลางไม่มีอคติในรูปที่เห็น
๕. สร้างฐานของจิตให้ไปเกิดในพรหมโลก
๖. ได้กสิณสี่ที่ก่อเกิดนิมิตเป็นอุปนิสัย
๗. เป็นอุปนิสัยให้ได้ทิพย์จักขุ

๘. ฉลาดในการกำหนดในฐานอัมมานุปัสสนา^{๕๑}

ความหย่อนของอินทรีย์จากการไม่กำหนดรู้อาการเห็นรูป

๑. กามสัญญาทางรูปเกิดขึ้นและสังสมในขณะที่เห็นรูป
๒. ติดอยู่ในกามภพและรูปภพ
๓. มีความผิดปกติในเรื่องสายตา
๔. ไม่เพื่อง่ายในการเกิด
๕. สัญญาวิปลาสในเรื่องของรูป

ข. การกำหนดรู้อาการเมื่อหูได้ยินเสียง

๑. การกำหนดรู้อาการได้ยินว่าได้ยินหนอหมายเอาอาการได้ยินเท่านั้น
๒. การกำหนดไม่มุ่งหมายเอาเสียงที่เกิดขึ้น
๓. การกำหนดไม่ได้มุ่งหมายเอาหูที่รับอาการของเสียง
๔. เพราะในขณะที่เกิดอาการได้ยินนั้น ผลย่อมเกิดบริบูรณ์แล้ว
๕. การกำหนดต้องไหลไปตามโสตะปสาท สัททารมณ ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร และโสตวิญญาน มนสิการ สติสัมปชัญญะ เกิดการรู้แจ้งในการได้ยินเป็นผลแล้ว
๖. เมื่อเกิดอาการดังนี้แล้วต้องเป็นไปตามลักษณะของอาการว่า เสียงที่เป็นวิจิตรวิญญัตติ ที่มีเสียงต่ำ เสียงที่เกิดกลางๆ เสียงที่เกิดเป็นเสียงสูง ตามอำนาจของกรรมที่เป็นปัจจัยปรุงแต่งขึ้นนั่นเอง
๗. เมื่อกำหนดรู้อาการ ลักษณะ ที่เกิดขึ้นแล้ว ความเป็นอัตตสัญญา ขณสัญญา ที่ปรากฏเป็น สัตว์ บุคคล เรา เขา ที่เกิดจากตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก็ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ เพราะอำนาจของสติสัมปชัญญะที่แทรกเข้ามาตัดตอนการเกิดขึ้นของเชื้อที่เป็นปัจจัยจากอายตนะภายนอกและภายในที่ขาดกันไปเพราะกำลังของอาการสักแต่จะได้ยินเท่านั้น

การตามรู้สัททารมณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การที่สัททารมณปรากฏในหู เป็นลักษณะพิเศษของสัททารมณ (โสตปฏิ-
หนนลกฺขณ)
๒. การถูกได้ยิน เป็นหน้าที่ (โสตวิญญานสส วิสยภาวรส)
๔. การที่สภาวะได้ยินดำเนินไปในโสตะประสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสฺเสว โคจรปจฺจุปฺภูจฺาน)
๕. การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหากฺขตปฏฺจฺาน)

ประโยชน์ของการกำหนดรู้อาการได้ยิน มีลักษณะดังนี้

๑. สังสมนีสัยในด้านความเป็นพหุสูตร

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑.

๒. เป็นฐานของศรัทธาจิตร
๓. เป็นเหตุให้ได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้า
๔. เป็นผู้ฉลาดในเสียงที่เป็นกุศล
๕. บรรลุธรรมด้วยการฟังธรรม
๖. สังสมอุปนิสัยให้ได้โสตทิพย์
๗. ฉลาดในการกำหนดรู้ในฐานธัมมานุปัสสนา

ความหย่อนของอินทรีย์จากการไม่กำหนดรู้อาการได้ย่น

๑. หนักไปในเรื่องของความวิตกกังวล
๒. เป็นคนเชื่ออะไรง่ายขาดเหตุผล
๓. เป็นเชื่อของโทะสะได้ง่าย
๔. หมกมุ่นในเรื่องของเสียงที่หนักไปในโมหะ
๕. ห่างจากพระสัทธรรม
๖. ไม่ฉลาดในการกำหนดรู้ในฐานธัมมานุปัสสนา

ค. การกำหนดรู้อาการเมื่อจุมูกได้กลิ่น

๑. การกำหนดรู้อาการได้กลิ่นว่ากลิ่นหนอเป็นการกำหนดแต่เพียงอาการกระทบเท่านั้นที่เป็นผล

๒. การกำหนดรู้อาการที่ปรากฏนั้นมุ่งหมายเอาเพียงฉานปสาท คันธารมณ ช้องวาง มนสิการ ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร ฆานวิญญาน อันมีสติสัมปชัญญะเข้าไปรู้แจ้งในอาการ ที่เกิดขึ้นนั้น เป็นเพียงการกระทบเท่านั้น ไม่มุ่งหมายเป็นกลิ่นที่ปรากฏเป็นคันธบัญญัติทั้งหมด

๓. การกำหนดรู้อาการของกลิ่นที่ปรากฏก็เป็นเพียงเหตุปัจจัยที่อาศัยชั้นทั้งหลาย เกิดเท่านั้น

การตามรู้คันธารมณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การที่คันธารมณปรากฏในจุมูก เป็นลักษณะพิเศษของคันธารมณ (ฆานปฏิกูลนลกฺขณ)

๒. การถูกสุดดมได้ เป็นหน้าที่ (ฆานวิญญานสส วิสยภาวรส)

๓. การที่สภาวะได้กลิ่นดำเนินไปในฆานประสาทเป็นอาการปรากฏ (ตสฺเสว โคจรปจฺจุปฺปฏฺฐาน)

๔. การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหภูตปฏฺฐาน)

ประโยชน์ของการกำหนดรู้อาการได้กลิ่น มีลักษณะดังนี้

๑. ไม่ติดในเรื่องกลิ่น

๒. วางใจเป็นกลางได้ง่าย

๓. พอใจในอุเบกขาภายใน

๔. ส่งเสริมพรหมวิหารธรรม

๕. ฉลาดในการเดินลม

๖. ฉลาดในการกำหนดรู้ในฐานธัมมานุปัสสนา

ความย่อหย่อนของอินทรีย์จากการไม่กำหนดรู้อาการได้กลิ่น

๑. ติดใจในเรื่องของคันธารมณ์

๒. วางใจเป็นกลางได้ยาก

๓. เป็นคนไม่ค่อยจริงจังกับเรื่องใด

๔. ยินดีในสุภะนิมิตทางกลิ่น

๕. ไม่ฉลาดในการกำหนดรู้ในฐานธัมมานุปัสสนา^{๕๒}

ง. การกำหนดรู้อาการเมื่อลิ้นได้สัมผัสรส

๑. การกำหนดรู้รสที่ปรากฏว่ารสมุ่งหมายเอาอาการของรสที่เป็นผลที่เกิดขึ้นเท่านั้น

๒. การกำหนดรู้ต้องอาศัยชีวหาปสาทเป็นแดนเกิด อาศัยรสารมณ์เป็นปัจจัย อาศัยอาหารเป็นผล เกิดชีวหาวิญญานในการรู้แจ้งในรสที่ปรากฏขึ้นตามบัญญัติของวัตถุที่เกิดขึ้นโดยผ่านรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ผัสสะ มนสิการ ก็เกิดการรู้เห็นด้วยอำนาจของสติสัมปชัญญะทำให้รสดำรงอยู่ได้ตามสภาวะของตนที่มีอยู่อย่างนั้น

๓. เมื่อกำหนดตามที่ปรากฏมานี้ ย่อมเกิดการรู้เห็นตามเป็นจริงในรสของอาหาร ที่ผ่านเข้ามากระทบทางอายตนะภายในและภายนอก ทั้งที่เป็นอาหารกายและจิตที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั่นเองไม่มีรสที่เกิดจากสัตว์ บุคคล เรา เขา เข้ามารวมเป็น แต่สักแต่ว่ารสเท่านั้นเอง

การตามรู้รสารมณ์ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การที่รสารมณ์ปรากฏในลิ้น เป็นลักษณะพิเศษของรสารมณ์ (ชีวหาปฏิทนนสกขณ)

๒. การถูกล้ม เป็นหน้าที่ (ชีวหาวิญญานสุส วิสยถาวรส์)

๓. การที่สภาวะลิ้มรสดำเนินไปในชีวหาปสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสเสว โคจรปจฺจุปฺภูจฺจํ)

๔. การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหยาภูตปฏฺฐานํ)

ประโยชน์ของการกำหนดรู้อาการรส มีลักษณะดังนี้

๑. ฉลาดในโอชะของอาหาร

๒. ไม่สะสมอาหารทางอนุสัยกิเลส

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๔/๑๑๑.

๓. ฉลาดในธาตุที่เกิดกับอาหาร
๔. ไม่ติดในรสของอาหาร
๕. รู้ความพอดีของร่างกาย
๖. อพาธน้อย
๗. มีปัญญาในการบริโภค
๘. ไม่เห็นแก่ปากแก้ท้อง
๙. ไม่มัวเมาในการบริโภค
๑๐. มีมนสิการในอาหารปฏิภูลสัญญา

ความย่อหย่อนของอินทรีย์จากการไม่กำหนดรู้อาการของรส เมื่อบริโภคอาหาร

๑. นำมาซึ่งโรคทางกาย
๒. เป็นเชื้อให้เกิดโรคทางจิต
๓. เกิดความลำบากกับความสมดุสธาตุ
๔. ปัญญาน้อย
๕. เห็นแก่ปากแก้ท้อง มัวเมาในการบริโภค
๖. เป็นภัยให้เกิดในวิภวาทะทุกข์
๗. ขาดมนสิการในอาหารปฏิภูลสัญญา

จ. การกำหนดรู้อาการเมื่อกายได้ถูกต้องสัมผัส

๑. การกำหนดรู้อาการของกายที่ปรากฏการกระทบเท่านั้นว่า มุ่งหมายเอาอาการของการกระทบเท่านั้นที่เป็นผลที่เกิดขึ้นเช่น อาการเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว เกาๆ ที่ปรากฏตามลักษณะของธาตุ

๒. การกำหนดรู้ต้องอาศัยกายปสาทเป็นแดนเกิด อาศัยรูปารมณเป็นปัจจัย อาศัยการกระทบเป็นผล เกิดกายวิญญานในการรู้แจ้งในการกระทบที่ปรากฏขึ้นตามบัญญัติของวัตถุที่เกิดขึ้น

๓. โดยผ่านรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ผัสสะ มนสิการ ก็เกิดการรู้เห็นด้วยอำนาจของสติสัมปชัญญะทำให้การสัมผัสนั้นดำรงอยู่ได้ตามภาวะของตนที่มีอยู่อย่างนั้น

๔. เมื่อกำหนดตามที่ปรากฏมานี้ย่อมเกิดการรู้เห็นตามเป็นจริงในการกระทบที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างอารมณ์ภายนอกกับการรับรู้ภายในที่ผ่านเข้ามากระทบทางอายตนะภายในและภายนอกทั้งที่เป็นการกระทบทางกายและจิตที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั่นเอง ไม่มีอัตตสัญญา ขณสัญญา ทิฏฐิสัญญา ตณหาสัญญา มานะสัญญา ที่เกิดเป็นอุปาทานขึ้นด้วยอำนาจของกิเลส เพราะความที่ปัญญาเข้าไปรู้เท่าทันเหตุที่ทำให้เกิดจากสัตว์ บุคคล เรา เขา เข้ามารวมเป็น สักแต่ว่าการกระทบเท่านั้นเอง

การตามรู้ไผภูฏัพพารมณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การที่ไผภูฏัพพารมณปรากฏในกาย เป็นลักษณะพิเศษของไผภูฏัพพารมณ (กายปฏินนลภณ)

๒. การถูกสัมผัส เป็นหน้าที่ (กายวิญญานสส วิสยการส)

๓. การที่สภาวะสัมผัสดำเนินไปในกายประสาท เป็นอาการปรากฏ (ตสฺเสว โคจรปจ-
จุปฏฺฐาน)

๔. การอาศัยมหาภูตรูป เป็นเหตุใกล้ (จตุมหภูตปฏฺฐาน)
ประโยชน์ของการกำหนดรู้อาการถูกต้องสัมผัส มีลักษณะดังนี้

๑. วางใจในการรับสัมผัสได้ดี
๒. ฉลาดในการรับรู้ทางอายตนะทั้ง ๖
๓. ไม่หมกมุ่นในการสัมผัส
๔. ไม่ทรมาณตนเองทางกาย
๕. เข้าใจในความสัมพันธ์ของรูปนาม
๖. ปรับสมดุลของธาตุทางกายได้ดี
๗. ไม่ยินดีในภพภูมิที่อาศัยเกิด
๘. มีปัญญาเห็นทุกขสัจจะ

ความย่อหย่อนของ อินทรีย์จากการไม่กำหนดรู้อาการ ถูกต้องสัมผัส

๑. สัญญาวิปลาสในเรื่องตัวตน
๒. สัญญาวิปลาสในเรื่องไม่งามว่างาม
๓. สัญญาวิปลาสในเรื่องทุกข์เป็นสุข
๔. สัญญาวิปลาสในเรื่องไม่เที่ยงว่าเที่ยง
๕. ไม่ฉลาดในเวทนา
๖. ไม่เข้าใจในความสัมพันธ์ของรูปนาม
๗. ธาตุทางกายวิปริต
๘. ยินดีในภพภูมิที่อาศัยเกิด

ฉ. การกำหนดรู้อาการของจิต เมื่อได้ถูกต้องสัมผัสกับธรรมารมณ์

๑. การกำหนดรู้อาการของจิตที่ปรากฏอาการกระทบเท่านั้นว่า รู้หนอ มุ่งหมายเอา
อาการของการกระทบเท่านั้นที่เป็นผลที่เกิดขึ้นเท่านั้น เช่น อาการนึก คิด ใคร่ครวญ พิจารณา ประจักษ์
การรู้เห็น การตามอารมณ์ การตอบสนองอารมณ์ การปล่อยอารมณ์ ไปตามธรรมชาติของเขาที่
ปรากฏตามลักษณะของธาตุรู้เท่านั้น

๒. การกำหนดรู้ต้องอาศัยมโนธาตุเป็นแดนเกิด อาศัยอัมมารมณ์เป็นปัจจัยอาศัยการ
กระทบเป็นผล เกิดมโนวิญญาณในการรู้แจ้งในการกระทบที่ปรากฏขึ้นตามสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้น
ในการรู้แจ้งตามความเป็นจริงนั้นๆ ที่เกิดด้วยอำนาจของเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นเป็นตัวสนับสนุนส่งเสริม

๓. โดยผ่าน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ผัสสะ มนสิการ ก็เกิดการรู้เห็น
ด้วยอำนาจของสติสมมปชัญญะทำให้การสัมผัสนั้นดำรงอยู่ได้ตามภาวะของตนที่มีอยู่อย่างนั้น

๔. เมื่อกำหนดตามที่ปรากฏมานี้ย่อมเกิดการรู้เห็นตามเป็นจริงในการกระทบที่มีความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์ภายนอก กับการรับรู้ภายใน ที่ผ่านเข้ามากระทบทางอายตนะภายใน และภายนอกทั้งที่เป็นการกระทบทางกายและจิตที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั่นเองไม่มี อัตตสัญญา ฆนสัญญา ทิฐิสัญญา ตณหาสัญญา มานะสัญญา ที่เกิดเป็นอุปาทานขึ้นด้วยอำนาจของกิเลส เพราะความที่ปัญหาเข้าไปรู้เท่าทันเหตุที่ทำให้เกิดจากสัตว์ บุคคล เรา เขา เข้ามารวมเป็น แต่สัก แต่ว่าการรู้แจ้งไปตามอำนาจของการรู้เห็นตามลำดับขั้นตอน คือ รู้ด้วยอำนาจสัญญา สังขารวิญญาน และปัญญาในขั้นรู้แจ้งด้วยวิปัสสนาญาณเท่านั้นเอง

การตามรู้ธรรมารมณ์

การตามรู้ธรรมารมณ์เกี่ยวกับส่วนสุขุมรูป (รูปที่ละเอียดสามารถรับรู้ด้วยใจเท่านั้น) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภาวรูปจะปรากฏเมื่อแสดงการยึดหรือคิดนึกด้วยความรู้สึกว่าเป็นชาย หรือหญิง

เมื่อความนึกคิดว่าเป็นหญิง สภาวะธรรมที่ปรากฏได้แก่

๑. ความเป็นหญิง เป็นลักษณะพิเศษของอิตถีภาวรูป (อิตถีภาวลกขณ)

๒. การแสดงว่าเป็นหญิง เป็นหน้าที่ (อิตถิตี ปกาสนรสี)

๓. การมีสัญญาณ ท่าทาง และความดำริเยี่ยงหญิงทั่วไป เป็นอาการปรากฏ (อิตถิลิงคาคินิ การณภาพปัจจุปฏฐาน)

๔. ความเข้าใจว่ามีรูปเป็นที่อาศัยจึงเกิดหทัยวัตถุ เป็นเหตุใกล้ (จตุมหากูต- ปทฏฐาน)

เมื่อความนึกคิดว่าเป็นชาย สภาวะธรรมที่ปรากฏได้แก่

๑. ความเป็นชาย เป็นลักษณะพิเศษของปุริสภาวรูป (ปุริสภาวลกขณ)

๒. การแสดงว่าเป็นชาย เป็นหน้าที่ (ปุริโสติ ปกาสนรสี)

๓. การมีสัญญาณ ท่าทาง และความดำริเยี่ยงชายทั่วไป เป็นอาการปรากฏ (ปุริสลิงคาคินิ การณภาพปัจจุปฏฐาน)

๔. ความเข้าใจว่ามีรูปเป็นที่อาศัยจึงเกิดหทัยวัตถุ เป็นเหตุใกล้ (จตุมหากูต- ปทฏฐาน)

ชีวิตรูปซึ่งเป็นสุขุมรูปเป็นเหตุแห่งการดำรงอยู่ของจักขุประสาทเป็นต้นที่ตามรู้สภาวะการเห็นเป็นต้น ในปัจจุบันขณะ ชีวิตรูปเกิดร่วมกับประสาทรูปในร่างกายส่วนต่างๆ ที่มีประสาทรูปตามสมควร ทำหน้าที่รักษาให้จักขุประสาทเป็นต้นที่ดับไปแล้วได้เกิดขึ้นใหม่อยู่เสมอตราบจนกระทั่งเสียชีวิตโดยมีสภาวะดังนี้

๑. การตามรักษากักขุประสาทเป็นต้น เป็นลักษณะพิเศษของชีวิตรูป (สหชาตรูปานุ ปาลสขณ)

๒. การทำให้จักขุประสาทเป็นต้นดำเนินไปได้ เป็นหน้าที่ (เตส ปวตตนรสี)

๓. การทรงไว้ซึ่งจักขุประสาทเป็นต้น เป็นอาการปรากฏ (เตสณญเณว จปนปจจุปฏฺฐานํ)
๔. ความเข้าใจว่ามีรูปเป็นที่อาศัยซึ่งดำเนินไปได้จึงเกิดชีวิตรูป เป็นเหตุ ไกล่ (ยาปยิตพพทฺฐจฺานํ)
๓. อาหารรูปอันเป็นสุขุมรูปย่อมปรากฏแก่ผู้ที่กำหนดรู้ความมีกำลังวังชาและความสดชื่นแห่งจิตหลังจากรับประทานอาหารแล้ว โดยมีสภาวะดังนี้
 ๔. การเป็นสารอาหาร เป็นลักษณะพิเศษของอาหารรูป (โอชาลกฺขณํ)
 ๕. การทำให้เกิดกำลัง เป็นหน้าที่ (รูปาหฺรณรํ)
 ๖. การอุปถัมภ์ร่างกายไว้ไม่ให้อ่อนเพลีย เป็นอาการปรากฏ (กายุปตฺถมฺภจจุปฏฺฐานํ)
 ๗. ความเข้าใจว่ามีอาหารที่ควรบริโภคจึงเกิดอาหารรูป เป็นเหตุไกล่ (อชฺโณหฺริตพพทฺฐจฺานํ)

ประโยชน์ในการกำหนดรู้ธัมมารมณ์เมื่อเกิดการกระทบ มีลักษณะดังนี้

๑. มีปัญญาในชั้น ๕
๒. ฉลาดในอายตนะ ๑๒
๓. ฉลาดในธาตุ ๑๘
๔. ฉลาดในอินทรีย์ ๒๒
๕. ฉลาดในปฏิจสุมุปปาท ๑๒
๖. ฉลาดในอริยสัจ ๔
๗. ฉลาดในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้
๘. เป็นอุปนิสัยแก่การบรรลุธรรมขั้นสูง

ความย่อหย่อนของอินทรีย์จากการไม่กำหนดรู้ธัมมารมณ์ เมื่ออารมณ์เกิดการกระทบ

๑. เห็นผิดในชั้น ๕ เกิดตารุณียัตถิ
๒. ยึดถือในอายตนะ ๑๒ ว่าเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา บุรุษ สตรี
๓. เข้าใจผิดในธาตุ ๑๘ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา บุรุษ สตรี
๔. เข้าใจผิดในอินทรีย์ ๒๒ ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา บุรุษ สตรี
๕. เข้าใจผิดในปฏิจสุมุปปาท ๑๒ ปฏิเสธเหตุผลและปัจจัย
๖. ปฏิเสธความจริงในอริยสัจ ๔
๗. เห็นผิดในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้
๘. เป็นอุปนิสัยแห่งการขัดขวางแก่การบรรลุธรรมขั้นสูง

๓.๓.๓ วิญญาน ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในฉกัณฐสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ตรัสถึงการกำหนดรู้วิญญาน ๖ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

“เรากล่าวค่านี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดวิญญาน ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เรา จึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด
๒. เพราะอาศัยโสตและเสียง โสตวิญญาณจึงเกิด
๓. เพราะอาศัยขานะและกลิ่น ขานวิญญาณจึงเกิด
๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญาณจึงเกิด
๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญาณจึงเกิด
๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ มโนวิญญาณจึงเกิด

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดวิญญาณ ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น
นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๓ (๓)”^{๕๓}

การตามรู้จักขุวิญญาณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การเห็นรูป เป็นลักษณะพิเศษของจักขุวิญญาณ (วิชานนลกฺขณํ)
๒. การรับสีเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (ปุพฺพํคฺมรสี)
๓. การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนฺธานปจฺจุปฺปจฺจํ)
๔. จักขุประสาทและสี เป็นเหตุใกล้ (วตฺถารมฺมณปทฺทฺจํ)^{๕๔}

การตามรู้โสตวิญญาณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การได้ยิน เป็นลักษณะพิเศษของโสตวิญญาณ (วิชานนลกฺขณํ)
๒. การรับเสียงเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (ปุพฺพํคฺมรสี)
๓. การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนฺธานปจฺจุปฺปจฺจํ)
๔. โสตประสาทและเสียง เป็นเหตุใกล้ (วตฺถารมฺมณปทฺทฺจํ)^{๕๕}

การตามรู้ขานวิญญาณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การได้กลิ่น เป็นลักษณะพิเศษของขานวิญญาณ (วิชานนลกฺขณํ)
๒. การรับกลิ่นเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (ปุพฺพํคฺมรสี)
๓. การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนฺธานปจฺจุปฺปจฺจํ)
๔. ขานประสาทและกลิ่น เป็นเหตุใกล้ของขานวิญญาณ (วตฺถารมฺมณปทฺทฺจํ)^{๕๖}

การตามรู้ชีวหาวิญญาณ มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การลิ้มรส เป็นลักษณะพิเศษของชีวหาวิญญาณ (วิชานนลกฺขณํ)
๒. การรับรสเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (ปุพฺพํคฺมรสี)

^{๕๓} ม.อ. ๑๔/๔๒๑/๔๗๗.

^{๕๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสยาดอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๑๘๐.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^{๕๖} อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๕.

๓. การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนธานปัจจุภูฐาน)^{๕๗}

๔. ชิวหาประสาทและรส เป็นเหตุใกล้ (วตถารมมณปฏภูฐาน)^{๕๘}

การตามรู้กายวิญญาน มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การสัมผัส เป็นลักษณะพิเศษของกายวิญญาน (วิชานนลกขณิ)

๒. การรับสัมผัสเป็นอารมณ์ เป็นหน้าที่ (บุพพงคมรส)

๓. การนำจิตไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนธานปัจจุภูฐาน)

๔. กายประสาทและสัมผัส เป็นเหตุใกล้ (วตถารมมณปฏภูฐาน)^{๕๙}

การตามรู้มโนวิญญาน

การตามรู้มโนวิญญาน มีสภาวะดังนี้ คือ

๑. การรับรู้อารมณ์ด้วยการนึกคิด เป็นลักษณะพิเศษของมโนวิญญาน (วิชานนลกขณิ)

๒. การรับรู้ถึงอารมณ์ต่างๆ เป็นหน้าที่ (บุพพงคมรส)

๓. การมุ่งไปสู่อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ (สนธานปัจจุภูฐาน)

๔. ความเข้าใจว่ามีรูปที่อาศัยจึงเกิดมโนวิญญาน เป็นเหตุใกล้ (วตถารมมณปฏภูฐาน)^{๕๙}

เมื่อผู้ปฏิบัติรับรู้ถึงสภาวะธรรมที่ปรากฏจากการการรับรู้วิญญาน ๖ ในปัจจุบันขณะแล้ว ย่อมเกิดปัญหาจากการพิจารณาวิญญานทั้ง ๖ ตามลำดับของโสฬสญาณและวิสุทธิ ๗ เช่นเดียวกับการพิจารณาสภาวะธรรมที่ปรากฏจากการรับรู้ อายตนะภายใน และอายตนะภายนอกด้วย

๓.๓.๔ ผัสสะ ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในฉกสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ตรัสถึงการกำหนดรู้ผัสสะ ๖ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

“เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดผัสสะ ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ

๒. เพราะอาศัยโสตและเสียง โสตวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ

๓. เพราะอาศัยขานะและกลิ่น ขานวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ

๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ

๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓

เป็นผัสสะ

^{๕๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสยาดอ) รจนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๑๘๖.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

^{๕๙} อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๓.

๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ มโนวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดผัสสะ ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น
นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๔ (๔)”^{๖๐}

การตามรู้ผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การกระทบกับสี เป็นลักษณะพิเศษของผัสสะทางตา (ผุสนลกขโณ)
๒. การประสานอารมณ์ เป็นหน้าที่ (สมัญญนโรโส)
๓. การประชุมกันระหว่างจักขุประสาท สี และการเห็น เป็นอาการปรากฏ (สนนิปาตปัจจุပ္ปฏาโน)

๔. อารมณ์ที่มาปรากฏ เป็นเหตุไถ่ (อาปาถคตวิสยปฏฏาโน)

แม้ผัสสะทางหู ผัสสะทางจมูก ผัสสะทางลิ้น ผัสสะทางกาย ผัสสะทางใจ ก็มีลักษณะเดียวกัน โดยความรวมได้แก่ผัสสะเจตสิก^{๖๑}

๓.๓.๕ เวทนา ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในฉกัณฐสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ตรัสถึงการกำหนดรู้เวทนา ๖ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

“เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดเวทนา ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด

๒. เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญานจึงเกิด ...

๓. เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญานจึงเกิด ...

๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญานจึงเกิด ...

๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญานจึงเกิด ...

๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ มโนวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดเวทนา ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๕ (๕)”^{๖๒}

^{๖๐} ม.อ. ๑๔/๔๒๑/๔๗๗-๔๗๘.

^{๖๑} พระอนุรุทธะและพระญาณธชนะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, พระคันธสาราภิงค์ แปลและอธิบาย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๙๖.

^{๖๒} ม.อ. ๑๔/๔๒๑/๔๗๘-๔๗๙.

การตามรู้สุขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. การเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของสุขเวทนาที่เกิดจาก ผัสสะทางตา (อภิญญารมณานุภาวนลักขณา)
๒. การทำให้รู้สึกพอใจ เป็นหน้าที่ของสุขเวทนา (อภิญญาการสมโภครสา)
๓. การเกิดความพอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ (เจตสิกอสสาทปจจุปฏฐานา)
๔. ความสงบใจ เป็นเหตุไถ่ (ปัสสทธิปทฏฐานา)

การตามรู้ทุกขเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๕. การเสวยอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ เป็นลักษณะพิเศษของทุกขเวทนาที่เกิด จากผัสสะทางตา (อนภิญญารมณานุภาวนลักขณา)
๖. การทำให้รู้สึกไม่พอใจ เป็นหน้าที่ (อนภิญญาการสมโภครสา)
๗. การเกิดความไม่พอใจทางจิต เป็นอาการปรากฏ (เจตสิกภาพารปจจุปฏฐานา)
๘. หทัยวัตถุ เป็นเหตุไถ่ (หทยวัตถุปฏฐานา)

การตามรู้อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางตา มีสภาวะธรรมดังนี้ คือ

๑. ความวางเฉยที่เกิดขึ้นในขณะที่เห็น เป็นลักษณะพิเศษของอุเบกขาเวทนา ที่เกิดจาก ผัสสะทางตา (มขมตตเวทียิตลักขณา)
๒. การทำให้สภาวะเห็นเป็นกลางคงอยู่ เป็นหน้าที่ (สมปยุตตานํ นาดิอุปปยุหนมิลา-ปนรสา)
๓. การเกิดความสงบไม่ยินดียินร้าย เป็นอาการปรากฏ (สนตภาวปจจุปฏฐานา)
๔. ความมีจิตไม่ปิตินดี เป็นเหตุไถ่ (นิปปิติกจิตตปฏฐานา)

เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้เวทนาทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันขณะนั้น ตามความเป็นจริงย่อมเกิดปัญญาที่เรียกว่าวิปัสสนาปัญญาโดยการเห็นเวทนาเกิดขึ้นว่ามีผัสสะเป็นปัจจัย และเวทนานั้นเป็นของไม่เที่ยงมีความเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปเป็นธรรมดา ไม่ถือว่าเวทนานั้นเป็นอัตตา ทำให้ไม่หวั่นไหวไปกับเวทนาที่ปรากฏขึ้นจากการสัมผัสและเกิดการพัฒนาปัญญาไปตามลำดับแห่ง โสฬสญาณและวิสุทธิ ๗ จนถึงความดับทุกข์คือพระนิพพานได้เช่นเดียวกัน

๓.๓.๖ ตัณหา ๖ ในกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในฉกัณฐสูตรพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ตรัสถึงการกำหนดรู้ต้นหา ๖ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

“เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดต้นหา ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่ง ธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด

๒. เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสทวิญญานจึงเกิด ...

๓. เพราะอาศัยขานะและกลิ่น ขานวิญญานจึงเกิด ...

๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญานจึงเกิด ...

๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญานจึงเกิด...

๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ มโนวิญญานจึงเกิด ความ ประจวบแห่งธรรม ๓
เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนา จึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดตัณหา ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เรา จึงกล่าวไว้
เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๖ (๖)^{๖๓}

ตัณหา ๖ คือตัณหาที่ปรากฏขึ้นเมื่อตากระทบรูปเกิดจักขุวิญญาน เกิดเวทนา และ
ความชอบใจ เป็นเหตุให้เกิดตัณหา เมื่อหูได้ยินเสียง เมื่อจมูกได้กลิ่น เมื่อลิ้นรับรส เมื่อการถูกต้อง
สัมผัส และเมื่อจิตนึกคิดใคร่ครวญ แล้วเกิดเวทนาและความชอบใจเป็นเหตุให้เกิดตัณหาเช่นเดียวกัน
ตัณหา ๖ จึงสามารถแสดงกระบวนการเกิดของตัณหา^{๖๔} ดังต่อไปนี้

๑. ตัณหาที่เกิดจากการกระทบทางตามีกระบวนการสืบต่อด้วยความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน
ตั้งแต่เมื่อตาเห็นรูปเกิดจักขุวิญญานเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นย่อมเป็นปัจจัยให้เวทนาเกิด
และเมื่อเวทนาเกิด ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ดังพุทธพจน์ว่า

“จักขุเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่จักขุนี้”

“รูปเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปนี้”

“จักขุวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุวิญญานนี้เมื่อตั้งอยู่
ก็ตั้งอยู่ที่จักขุวิญญานนี้”

“จักขุสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่
ก็ตั้งอยู่ที่จักขุสัมผัสนี้”

“เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เวทนาซึ่ง
เกิดจากจักขุสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เวทนาซึ่งเกิดจากจักขุสัมผัสนี้”

“รูปสัญญา (ความกำหนดหมายรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิด
ที่รูปสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญญานี้”

“รูปสัญญาเจตนา (ความจำนงในรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิด
ที่รูปสัญญาเจตนา เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญญาเจตนา”

^{๖๓} ม.อ. ๑๔/๔๒๑/๔๗๙.

^{๖๔} พ.บ. (ไทย) ๓๑/๓๔/๕๓-๕๔.

“รูปตัณหา (ความอยากได้รูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปตัณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปตัณหานี้”

“รูปวิตก (ความตรึกถึงรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิตกนี้”

“รูปวิจารณ์ (ความตรองถึงรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิจารณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจารณ์นี้”^{๖๕}

๒. ตัณหาที่เกิดจากการกระทบทางหุมีกระบวนการสืบต่อด้วยความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ตั้งแต่เมื่อตาเห็นรูปเกิดโสตะวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นย่อมเป็นปัจจัยให้เวทนาเกิด และเมื่อเวทนาเกิด ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ดังพุทธพจน์ว่า

“โสตะเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่โสตะนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่โสตะนี้”

“เสียงเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เสียงนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เสียงนี้”

“โสตะวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่โสตะวิญญาณนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่โสตะวิญญาณนี้”

“โสตะสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่โสตะสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่โสตะสัมผัสนี้”

“เวทนาที่เกิดจากโสตะสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เวทนา ซึ่งเกิดจากโสตะสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เวทนาซึ่งเกิดจากโสตะสัมผัสนี้”

“สัททสัทธยา (ความกำหนดหมายรู้เสียง) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่สัททสัทธยานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่สัททสัทธยานี้”

“สัททสัทธเจตนา (ความจำนงในเสียง) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่สัททสัทธเจตนา เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่สัททสัทธเจตนา”

“สัททตัณหา (ความอยากได้เสียง) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เสียงตัณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เสียงตัณหานี้”

“สัททวิตก (ความตรึกถึงเสียง) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่เสียงวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เสียงวิตกนี้”

“สัททวิจารณ์ (ความตรองถึงเสียง) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่เสียงวิจารณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่เสียงวิจารณ์นี้”^{๖๖}

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙-๓๓๑.

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙-๓๓๑.

๓. ต้นหาที่เกิดจากการกระทบทางจุมกมีกระบวนการสืบทอดด้วยความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ตั้งแต่เมื่อจุมกได้กลืน เกิดขานวิญญาน เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นย่อมเป็นปัจจัยให้ เวทนาเกิด และเมื่อเวทนาเกิด ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ดังพุทธพจน์ว่า

“ขานเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ขานนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ขานนี้”

“กลืนเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่กลืนนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่กลืนนี้”

“ขานวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ขานวิญญานนี้เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ขานวิญญานนี้”

“ขานสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ขานสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ขานสัมผัสนี้”

“เวทนาที่เกิดจากขานสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เวทนา ซึ่งเกิดจากขานสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เวทนาซึ่งเกิดจากขานสัมผัสนี้”

“คันธสัญญา (ความกำหนดหมายรู้กลิ่น) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่คันธสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่คันธสัญญานี้”

“คันธสัญญาเจตนา (ความจำนงในกลิ่น) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่คันธสัญญาเจตนา เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่คันธสัญญาเจตนา”

“คันธตัณหา (ความอยากได้กลิ่น) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่กลิ่นตัณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่กลิ่นตัณหานี้”

“คันธวิตก (ความตรึกถึงกลิ่น) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่กลิ่นวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่กลิ่นวิตกนี้”

“คันธวิจารณ์ (ความตรองถึงกลิ่น) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่กลิ่นวิจารณ์ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่กลิ่นวิจารณ์”

๔. ต้นหาที่เกิดจากการกระทบทางลิ้นมีกระบวนการสืบทอดด้วยความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ตั้งแต่เมื่อลิ้นลิ้มรส เกิดชีวหาวิญญาน เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นย่อมเป็นปัจจัยให้เวทนาเกิด และเมื่อเวทนาเกิด ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ดังพุทธพจน์ว่า

“ชีวหาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ชีวหานี้”

“รสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รสนี้”

“ชีวหาวิญญานเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ชีวหาวิญญานนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ชีวหาวิญญานนี้”

“ชีวหาสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ชีวหาสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ชีวหาสัมผัสนี้”

“เวทนาที่เกิดจากชีวหาสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เวทนา ซึ่งเกิดจากชีวหาสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เวทนาซึ่งเกิดจากชีวหาสัมผัสนี้”

“รสสัญญา (ความกำหนดหมายรู้รส) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รสสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รสสัญญานี้”

“รสสัญญาเจตนา (ความจำนงในรส) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปสัญญาเจตนา เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รสสัญญาเจตนา”

“รสตัณหา (ความอยากได้รส) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รสตัณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รสตัณหานี้”

“รสวิตก (ความตรึกถึงรส) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รสวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รสวิตก”

“รสวิจารณ์ (ความตรองถึงรส) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่รสวิจารณ์ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจารณ์ รสวิจารณ์เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก”^{๖๗}

๕. ตัณหาที่เกิดจากการกระทบทางกายมีกระบวนการสืบทอดด้วยความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ตั้งแต่เมื่อกายถูกต้องสัมผัส เกิดกายวิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นย่อมเป็นปัจจัยให้เวทนาเกิด และเมื่อเวทนาเกิด ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ดังพุทธพจน์ว่า

“กายเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่กายนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่กายนี้”

“โณภูมัพพะเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่โณภูมัพพะนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่โณภูมัพพะนี้”

“กายวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่กายวิญญาณนี้เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่กายวิญญาณนี้”

“กายสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่กายสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่กายสัมผัสนี้”

“เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เวทนา ซึ่งเกิดจากกายสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เวทนาซึ่งเกิดจากกายสัมผัสนี้”

“โณภูมัพพะสัญญา (ความกำหนดหมายรู้โณภูมัพพะ) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่โณภูมัพพะสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่โณภูมัพพะสัญญานี้”

“โณภูมัพพะสัญญาเจตนา (ความจำนงในโณภูมัพพะ) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่โณภูมัพพะสัญญาเจตนา เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่โณภูมัพพะสัญญาเจตนา”

“โณภูมัพพะตัณหา (ความอยากได้โณภูมัพพะ) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่โณภูมัพพะตัณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่โณภูมัพพะตัณหานี้”

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙-๓๓๑.

“โณฐัพพวิตก (ความตรึกถึงรูป) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิดก็เกิด ที่โณฐัพพวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่โณฐัพพวิตกนี้”

“โณฐัพพวิจารณ์ (ความตรองถึงโณฐัพพ) เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิดก็เกิด ที่โณฐัพพวิจารณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่โณฐัพพวิจารณ์นี้”^{๖๘}

๖. ตันหาที่เกิดจากการกระทบทางใจมีกระบวนการสืบทอดด้วยความเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ตั้งแต่เมื่อใจนึกคิดใคร่ครวญ เกิดมโนวิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นย่อมเป็นปัจจัยให้เวทนาเกิด และเมื่อเวทนาเกิด ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดตณหา ดังพุทธพจน์ว่า

“มโนเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่มโนนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่มโนนี้”

“ธรรมารมณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธรรมารมณนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธรรมารมณนี้”

“มโนวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่มโนวิญญาณนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่มโนวิญญาณนี้”

“มโนสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่มโนสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่มโนสัมผัสนี้”

“เวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัสเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่เวทนา ซึ่งเกิดจากมโนสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่เวทนาซึ่งเกิดจากมโนสัมผัสนี้”

“ธัมมสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญญานี้”

“ธัมมสัญญาเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมสัญญาเจตนา เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญญาเจตนา”

“ธัมมตณหาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมตณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมตณหานี้”

“ธัมมวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมวิตกนี้”

“ธัมมวิจารณ์เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตณหานี้ เมื่อเกิด ก็เกิดที่ธัมมวิจารณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมวิจารณ์นี้”^{๖๙}

เมื่อพิจารณาตณหาซึ่งเกิดจากความหวนไหวไปกับเวทนาที่ปรากฏทางช่องทางทั้ง ๖ ได้แก่ เมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ยินเสียง เมื่อจมูกรับกลิ่น มีลิ้นรับรส เมื่อกายถูกต้องสัมผัส และ

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙-๓๓๑.

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๐/๓๒๙-๓๓๑.

ใจมีความนึกคิดใคร่ครวญ ตัดหนาทที่กำหนดรู้นี้เป็นสมุทยสัง ผู้ปฏิบัติมีกิจต่อตมหา คือ การละตมหาที่ปรากฏจากช่องทางทั้ง ๖ นั้นเสีย ซึ่งวิธีการละตมหาก็คือมาจากกระบวนการกำหนดรู้เพื่อพัฒนาปัญญาตามลำดับแห่งโสฬสญาณและวิสุทธิ ๗ นั้นเอง ดังนั้นเมื่อได้กำหนดรู้สภาวะธรรมต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริงก็เชื่อว่าเป็นการละตมหาพร้อมทั้งพัฒนาปัญญาไปควบคู่กัน และเมื่อปัญญาความรู้แจ้งเกิดขึ้นแล้ว ราคะนุสสัย ปฏิฆานุสสัย และอวิชานุสสัยย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ และเมื่อเหตุแห่งทุกข์ตั้งอยู่ไม่ได้ก็ย่อมถึงที่สุดทุกข์คือความสุขที่แท้จริงอันเป็นความหมายของพระนิพพาน

๓.๔ สรุปท้ายบท

วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษในรูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ โดยความเป็นรูปนาม และโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา วิปัสสนา เป็นคำสอนส่วนปฏิบัติสูงสุดในพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงวางแนวทางปฏิบัติไว้คือ ให้ดำรงอยู่ในศีล เจริญจิต และ เจริญปัญญาตามลำดับ สามารถแก้ทุกข์ทั้งหลายที่เกิดจากกิเลสอาสวะได้

สมมุติสังขะ และปรมัตถสังขะ คือ สังขะที่ควรทราบ มี ๒ อย่าง คือ สมมุติสังขะ ความจริงที่สมมุติขึ้น เช่น พ่อ แม่ ชาย หญิง เป็นต้น และปรมัตถสังขะ เป็นความจริงระดับสูงสุดที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง นำไปใช้ในแง่ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ปรมัตถสังขะ มี ๔ ประการ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

สมณะหรือสมาธิ คือ การเจริญภาวนาที่จิตอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง เช่น ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ฯ สมาธิมี ๓ ระดับ คือ ขนิกสมาธิ อุปจาระสมาธิ อัปปนาสมาธิ สมาธิเกิดก่อนวิปัสสนา สอดคล้องกับคำว่า เจริญจิตและปัญญา การเจริญสมาธิเป้าหมายคือเจโตวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยสมาธิ)

การเจริญวิปัสสนาภาวนา เป้าหมายคือปัญญาวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยปัญญา) การเจริญสมณะและวิปัสสนาสามารถเจริญควบคู่กันไปได้ในลักษณะเกื้อกูลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า เจริญสมณะอันมีวิปัสสนานำหน้า เจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป

สติปัฏฐาน คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือ การปฏิบัติมีสติเป็นประธานแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการหรือ ๔ หมวดใหญ่ กระจายออกเป็น ๒๑ หมวดย่อย เพื่อกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกให้ได้ อันได้แก่

๑. การพิจารณาเห็นกายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ ๑) พิจารณาลมหายใจ ๒) พิจารณาอิริยาบถหลัก ๓) พิจารณาสัมผัสขันธ์ ๔) พิจารณาสังขาร ๕) หมวดธาตุมนสิการ และ ๖) หมวดนิวาสวิถิกปปพะ

๒. การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา คือ เมื่อ เสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา สุขเวทนาที่มีอามิส สุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ทุกขเวทนาที่มีอามิส ทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส อทุกขมสุขเวทนาที่มีอามิส อทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ พิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลายภายใน-ภายนอก ทั้งภายใน

ทั้งภายนอก ธรรมเป็นเหตุเกิด-เหตุดับ ทั้งเหตุเกิดเหตุดับ ในเวทนาทั้งหลาย มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า เวทนามีอยู่ เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

๓. การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือเมื่อจิตมีราคะ ปราศจากราคะ มีโทสะ ปราศจากโทสะ มีโมหะ ปราศจากโมหะ หตฺหุ่ ฟุ้งซ่าน เป็นมหัคคตะ ไม่เป็นมหัคคตะ มีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า เป็นสมาธิ ไม่เป็นสมาธิ หลุดพ้นแล้ว ไม่หลุดพ้นก็รู้ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายใน-ภายนอก ทั้งภายในทั้งภายนอก ธรรมเป็นเหตุเกิด-เหตุดับ ทั้งเหตุเกิดเหตุดับในจิต มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า จิตมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

๔. การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม หมวดนิรวณฺ์ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ตั้งแต่หมวดนิรวณฺ์ ๕ มีกามฉันทะ หมวดขันธ์ หมวดอายตนะ หมวดโพชฌงค์ หมวดอริยสัจ โดยพิจารณาเห็นตามความเป็นจริงในธรรมทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นภายใน-ภายนอก-ทั้งภายในทั้งภายนอก-ธรรมเป็นเหตุเกิด-เหตุดับ-เหตุเกิดเหตุดับ ในธรรมทั้งหลาย มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม หมวดนิรวณฺ์ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ

นิรวณฺ์ ๕ มีกามฉันทะ เป็นต้น คือ เมื่อกามฉันทะ เป็นต้น ภายในมีอยู่ ไม่มีอยู่ ที่ยังไม่เกิด มิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ การละมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนี้ ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดด้วยเหตุใดก็รู้เหตุนี้ ฯลฯ

หมวดขันธ์ พิจารณาเห็นอุปทานขันธ์ ๕ มีรูป เวทนา ฯลฯ เป็นอย่างนี้ ความเกิดและความดับแห่งรูป เวทนา ฯลฯ เป็นอย่างนี้

หมวดอายตนะ พิจารณาเห็นอายตนะภายใน-ภายนอก ๖ คือ รู้จักตา รู้จักรูป สังโยชน์ที่อาศัยตาและรูปเกิดขึ้นก็รู้ ที่ยังไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้เหตุนี้ ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ด้วยเหตุนี้ และที่ละได้แล้วจะไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ด้วยเหตุนี้ เป็นต้น

หมวดโพชฌงค์ พิจารณาเห็นโพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์ภายในมีอยู่ก็รู้ เมื่อไม่มีก็รู้ ที่ยังไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุนี้ และความเจริญบริบูรณ์มิได้ด้วยเหตุใดก็รู้เหตุนี้ เป็นต้น

หมวดอริยสัจ พิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน-ภายนอก-ทั้งภายในทั้งภายนอก-ธรรมเป็นเหตุเกิด-เหตุดับ-เหตุเกิดเหตุดับ ในธรรมทั้งหลาย มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักธรรมในฉฉกสูตร ๒) เพื่อศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร การศึกษาครั้งนี้เป็นการสืบค้น ข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อันได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเรียบเรียงข้อมูลบรรยายเชิงพรรณนา สรุปเป็น ผลงานวิจัยและข้อเสนอแนะ ดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ หลักธรรมในฉฉกสูตร

จากการศึกษาเนื้อหาในฉฉกสูตร พบว่า พระสูตรนี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ สฬายตนวรรค เล่มที่ ๑๔ พระพุทธเจ้าทรงแสดงขณะที่ทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยลักษณะการเกิดพระสูตรสามารถจัดอยู่ในรูปแบบ อัตตัตถมาสยะ มีลักษณะ เป็นการแสดงธรรมตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้ใดทูล อารธนา” เป็นการแสดงโดยการบรรยายให้เห็นข้อธรรมชัดเจน เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง แก่พระภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ว่าด้วยธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ อายตนะ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ ตัณหา ๖ ทรงแสดงกระบวนการเกิดแห่งทุกข์ว่า เพราะ อาศัยอายตนะภายในและภายนอกกระทบกัน จึงเกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา พระพุทธเจ้าทรงแสดง กระบวนการของการเกิดและการดับทุกข์ โดยมีอายตนะเป็นจุดเริ่ม ผู้ใดสามารถ ละความยึดมั่นและ ปล่อยวางได้แล้วก็สามารถเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานได้

๔.๑.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฉฉกสูตร

วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษในรูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ โดยความเป็น รูปนาม และโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา วิปัสสนา เป็นคำสอนส่วนปฏิบัติสูงสุดในพุทธ ศาสนา พระพุทธองค์ทรงวางแนวทางปฏิบัติไว้คือ ให้ดำรงอยู่ในศีล เจริญจิต และ เจริญปัญญา ตามลำดับ สามารถแก้ทุกข์ทั้งหลายที่เกิดจากกิเลสอาสวะได้

เรื่องที่ควรทำความเข้าใจเบื้องต้นก่อนการปฏิบัติ ได้แก่ สมมุติสัจจะ และปรมาตมสัจจะ คือ สัจจะที่ควรทราบ มี ๒ อย่าง คือ สมมุติสัจจะ ความจริงที่สมมุติขึ้น เช่น พ่อ แม่ ชาย หญิง เป็นต้น และปรมาตมสัจจะ เป็นความจริงระดับสูงสุดที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง นำไปใช้ในแง่ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ปรมาตมสัจจะ มี ๔ ประการ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน สมถะหรือสมาธิ คือ การเจริญภาวนาที่จิตอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง เช่น ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก เป็นต้น สมาธิมี ๓ ระดับ คือ ขนิกสมาธิ อุปจาระสมาธิ อัปปนาสมาธิ สมาธิเกิดก่อนวิปัสสนาสอดคล้องกับคำว่า เจริญจิตและปัญญา การเจริญสมาธิเป้าหมายคือเจโต-วิมุตติ (หลุดพ้นด้วยสมาธิ) ส่วนการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป้าหมายคือปัญญาวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยปัญญา) การเจริญสมถะและวิปัสสนาสามารถเจริญควบคู่กันไปได้ในลักษณะเกื้อกูลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้า เจริญสมถะอันมีวิปัสสนานำหน้า เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป

ในส่วนของ สติปัฏฐาน คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือ การปฏิบัติมีสติเป็นประธานแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการหรือ ๔ หมวดใหญ่ กระจายออกเป็น ๒๑ หมวดย่อย เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ ได้แก่

๑. การพิจารณาเห็นกายในกาย

๒. การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

๓. การพิจารณาเห็นจิตในจิต

๔. การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

การพิจารณากายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ ๑) พิจารณาลมหายใจเข้า-ออก ให้เห็นอาการลมหายใจเข้า-ออก ติดต่อกันเป็นช่วงยาว สั้น สลับกันไป ๒) พิจารณาอิริยาบถหลัก คือ การเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้อาการความเป็นไปของอิริยาบถนั้นๆ ๓) พิจารณาสัมผัสสัญญา คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกายนอกเหนือจากอิริยาบถหลัก ๔) พิจารณาสังขยัญญ คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด ๕) หมวดธาตุมนสิการ คือ การพิจารณาเห็นกายตามที่ตั้งอยู่ ตามที่ดำรงอยู่ โดยความเป็นธาตุว่า ในกายเป็นที่ชุมนุมของธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่ ๖) หมวดนวสีวธิกปปพะ หรือปาชา ๙ คือ การพิจารณาเห็นซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าในสภาพที่แตกต่างกันตามกาลเวลาที่ล่วงเลยไป เมื่อนำกายของเราเข้าไปเปรียบเทียบกับเห็นว่า กายของเราก็มีสภาพอย่างนั้น มีลักษณะอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้

การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา คือ เมื่อ เสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา สุขเวทนาที่มีอามิส สุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ทุกขเวทนาที่มีอามิส ทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส อทุกขมสุข-เวทนาที่มีอามิส อทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ พิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลายภายใน-ภายนอก ทั้งภายในทั้งภายนอก ธรรมเป็นเหตุเกิด-เหตุดับ ทั้งเหตุเกิดเหตุดับ ในเวทนาทั้งหลาย มีสติปรากฏอยู่

เฉพาะหน้าว่า เวทนามีอยู่ เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือเมื่อจิตมีราคะ ปราศจากราคะ มีโทสะ ปราศจากโทสะ มีโมหะ ปราศจากโมหะ หดหู่ ฟุ้งซ่าน เป็นมหัคคตะ ไม่เป็นมหัคคตะ มีจิตอื่นยิ่งกว่า ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า เป็นสมาธิ ไม่เป็นสมาธิ หลุดพ้นแล้ว ไม่หลุดพ้นก็รู้ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายใน-ภายนอก ทั้งภายใน ทั้งภายนอก ธรรมเป็นเหตุเกิด-เหตุดับ ทั้งเหตุเกิดเหตุดับในจิต มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า จิตมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก

การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม หมวดนิรวณ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ นิรวณ ๕ มีกามฉันทะ เป็นต้น คือ เมื่อกามฉันทะ เป็นต้น ภายในมีอยู่ ไม่มีอยู่ ที่ยังไม่เกิด มิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ การละมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ชัดเหตุ นั้น ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดด้วยเหตุใดก็รู้เหตุ นั้น ฯลฯ

หมวดขันธ พิจารณาเห็นอุปทานขันธ ๕ มีรูป เวทนา ฯลฯ เป็นอย่างนี้ ความเกิดและความดับแห่งรูป เวทนา ฯลฯ เป็นอย่างนี้

หมวดอายตนะ พิจารณาเห็นอายตนะภายใน-ภายนอก ๖ คือ รู้จักตา รู้จักรูป สังโยชน์ที่อาศัยตาและรูปเกิดขึ้นก็รู้ ที่ยังไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้เหตุ นั้น ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ด้วยเหตุ นั้น และที่ละได้แล้วจะไม่เกิดมิได้ด้วยเหตุใดก็รู้ด้วยเหตุ นั้น เป็นต้น

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

สำหรับผู้ที่กำลังจัดทำวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ (เกี่ยวกับวิปัสสนาภาวนา) ผู้วิจัยขอเสนอแนะแนวทางในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามเป้าหมายโดยมิให้บกพร่องมากเกินไปจึงต้องเตรียมการจัดทำไว้ ๓ ขั้นตอน คือ ๑.ขั้นเตรียม ๒.ขั้นปฏิบัติ ๓.ขั้นสรุป

๑. ขั้นเตรียม ๑) เริ่มอ่านวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ท่านกำลังจะจัดทำไม่ต่ำกว่า ๕ เรื่อง ทำการศึกษาตั้งแต่ชื่อเรื่อง การวางโครงสร้าง หรือรูปแบบข้อบังคับของทางมหาวิทยาลัยต่าง ๆ กำหนดไว้ การลำดับความสำคัญก่อนหลังวัตถุประสงค์เพื่อจะได้เป็นแนวคิดและแนวทางในการจัดทำ ๒) อ่านตำรา วิชาการต่าง ๆ ในเรื่องที่จะจัดทำอย่างน้อย ๕ เล่ม และเกี่ยวกับวิปัสสนาภาวนา อย่างน้อย ๕ เล่ม วัตถุประสงค์เพื่อจะได้เป็นแนวคิดและแนวทางในการจัดทำ ๓) อ่านคู่มือการทำวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์และทำความเข้าใจให้เป็นอย่างดี ขณะลงมือทำต้องกลับมาทบทวนกับคู่มือตลอด ๔) ฝึกหัดเขียนบทความเชิงวิชาการ จนมีความชำนาญ โดยเฉพาะเนื้อหาหลักธรรมนั้นเรื่องขององค์กรต้องไม่ผิดเพี้ยนไปจากเดิม

๒. **ขั้นปฏิบัติ** ๑) หาดำริวิชาการต่าง ๆ มาไว้ ๒) อ่านตามขั้นตอนแรกและทำความเข้าใจหลาย ๆ ครั้ง ๓) ลงมือเขียนตามขั้นตอน ตามข้อบังคับของมหาวิทยาลัย ๔) หมั่นเข้าพบหาอาจารย์ที่ปรึกษาบ่อย ๆ

๓. **ขั้นสรุป** ๑) ตรวจสอบความถูกต้องของโครงร่าง เนื้อหา หลักธรรม ความผิดของตัวอักษรโดยปฏิบัติตามรูปแบบของคู่มือ ๒) ติดตามความคืบหน้าและระยะเวลาที่ทางมหาวิทยาลัยกำหนดนัดหมายกับอาจารย์ที่ปรึกษา ๓) นำเสนอหัวข้อเป็นวิทยานิพนธ์หรือเป็นสารนิพนธ์

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

๑. ศึกษาค้นหา ๖ ในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา
๒. ศึกษาผัสสะ ๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระธัมมปาละมหาเถระ รจนา. ปรมัตถมัณฑุสา วิสุทธิมัทคคมาฎีกา ภาค ๑ ภาค ๒ ภาค ๓.

อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๙ แปล. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด,

๒๕๔๕.

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๗.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

(๒) หนังสือ:

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ วิทยญาณ, ๒๕๕๑.

นายแพทย์จำลอง ดิษยวณิช. จิตวิทยาของความดับทุกข์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท กลางเวียงการ

พิมพ์ จำกัด เชียงใหม่, ๒๕๔๔.

บรรจบ บรรณรุจิ. ปฏิจจสมุปบาท. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๙

พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงค์. รู้แจ้งในชาตินี้. แปลโดย พระคันธสาราภิวงค์.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **วิปัสสนาญาณโสภณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัทศรีอนันต์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๗.

_____. **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วย วิปัสสนากรรมฐานทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕.

_____. **วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ ป.ธ.๙). **วิปัสสนาภาวนา**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๖. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕.

พระพุทฺธโสภณ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

_____. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

_____. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียง สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.

พระภิกษุทันตะ อาสภเถร. **การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔**. ชลบุรี: สำนักวิปัสสนา มูลนิธิวิเวกอาศรม, ๒๕๔๑.

พระมหาอุทัย อุทโย. **การศึกษาวิเคราะห์เรื่องตถาในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปปาตทีปนี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดย มูลนิธิ สัทธัมมโชติกะ, ม.ป.ป..

_____. **ปรมัตถโชติกะและปริเฉทที่ ๗**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติก, ม.ป.ป.

_____. **ปฏิจจสมุปปาตทีปนี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติก, ๒๕๕๔.

พระโสภณมหาเถร (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาขุณี**. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน จำกัด ประยูรสาส์น การพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภังค์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. แปลโดย พระคันธสาราภังค์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

พระอนุรุธะและพระญาณธนะ. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและ
อธิบาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์,
๒๕๕๕

พุทธทาสภิกขุ. **ปฏิจจนุปบาทจากพระโอษฐ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๖.

(๓) วิทยานิพนธ์:

ณัชชา ธารสนธยา. “ศึกษาการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในคณกโมคคัลลานสูตร”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

น.ส.ณัฐพร จงกลการพาณิชย์. “การศึกษาวิเคราะห์ผัสสะในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลัก
สติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาภาคสนาม ๗ เดือน”. **วิทยานิพนธ์**

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๓.

นางกรรณิการ์ ขาวเงิน. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอายตนะตามทฤษฎีของพุทธทาสภิกขุ”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

นายสุกฤษ์ ทุมทอง. “ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์สังวรในพระพุทธานุสาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธ**
ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔.

พระคณิน โสทร (เมืองเกิด). ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธานุสาเถรวาท.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระครูอุเทศวิสาละธรรม (สุชาติ สุภาจาโร). “ศึกษาหลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาใน
สัมมาทิฏฐิสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระจักรพงษ์ ปิยะมโม (ไหมเพชร). “ศึกษาทุกขเวทนาที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระไพฑูริย์ วิบุโล (สุดใจ). “ศึกษาอินทรีย์สังวรในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธานุสาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาบุญธรรม ปุณณมโม (ธูปจันทร์). “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการกำหนดรู้เวทนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาสมนึก เตชปญฺโญ (สินสุทธิ). “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขั้นที่ ๕ กับอายตนะ ๑๒ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระวรรณะ มหาคมภีโร (โตน้อย). “ศึกษาวิธีการนำเสนอเรื่องอายตนะ ๖ ในหนังสือทวาร ๖ ของทันตแพทย์สมสุจิรา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระอนุชา ถาวรสทุธ (ลับบัวงาม). “ศึกษาวิถีจิตในการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ ๖ ของผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

แม่ชีอุบล ผาบุญมา. “ศึกษาวิธีการปฏิบัติเพื่อละกามคุณ ๕ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ฉกษุุตต พระไตรปิฎกภาษาบาลี
พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกูฏ, ๒๕๐๐

๓๖๐

มธุมนิกายสูตร อุปริปัณณาสก

[๕. สฬายคน-

จิตฺตํ วิมฺบุจฺจิ, คาสฺสณฺจ อเนกานํ เทวคาสฺสหุตฺถานํ วิรชํ วิตฺถมตฺตํ ชมฺมจกฺขุ อุตฺปาติ
“ยงฺกณฺจ ติมฺมทฺชชฺมมํ, สฬพฺพนํ นโรชชฺมม”ติ.

จฺจพฺรานุโถวาทสฺสคฺคํ นิฏฺฐิตํ ปณฺณม.

๖. จฉกฺกสฺสคฺค

[๔๒๐] เอมเม สุตฺตํ— เอกํ สมฺมํ ภควา สวตฺถิยํ วิหริติ เขตฺตวเน อนาถ-
ปิตฺตํทิสฺส อารามเ. ตสฺส โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตติ “ภิกฺขโว”ติ “ภทฺเต”ติ เต
ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสสฺส. ภควา เอกทโวจ “ชมฺมํ โว ภิกฺขเว เทสิตฺถสฺมิ
อาทิกฺกฺขยานํ มชฺเชกฺกฺขยานํ ปริโยสานกฺกฺขยานํ สํคฺคํ สฬยณฺชนํ เกวตปฺริปฺปณฺณํ
ปฺริสฺสทฺธํ พุทฺทมจฺริยํ ปกาสิตฺถสฺมิ, ยทฺธิํ น ฉกฺกานิ, ตํ สฺสณฺณํ สํชุกํ มนฺสิกโรถ
ภาสิตฺถสฺมิ”ติ. “เอวมภทฺเต”ติ โข เต ภิกฺขุ ภควโต ปจฺจสฺสสฺส. ภควา เอกทโวจ:

น อชฺชมคฺคิกานิ อายตฺตานานิ เวทิตฺตพฺพานิ, น พาหิรานิ อายตฺตานานิ เวทิตฺตพฺพานิ, น
วิญฺญานกายนฺ วิทิตฺตพฺพา, น ผสฺสํกายนฺ เวทิตฺตพฺพา, น เวทฺนากายนฺ เวทิตฺตพฺพา, น
คฺคณฺหากายนฺ เวทิตฺตพฺพา.

[๔๒๑] “น อชฺชมคฺคิกานิ อายตฺตานานิ เวทิตฺตพฺพานิ”ติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, กิณฺเจะตํ
ปฏิจฺจ วุตฺตํ. จกฺขวายนํ โสตายนํ ฆานายตนํ ชิวฺหายตนํ กายายตนํ มนฺทายตนํ. “น
อชฺชมคฺคิกานิ อายตฺตานานิ เวทิตฺตพฺพานิ”ติ อิติ ยนฺตํ วุตฺตํ, อิทฺเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํ.
อิทํ ปจฺมฉกฺกํ. (๑)

ឧក្ខត]

៦. ធនុក្ខតុក្ខត

៣៦៣

“ធន វាហិរានិ ចាយគណានិ វេតិតុវុវាវ” តិ ធិតិ ខៃ ឋេតំ ទុគ្គតំ, ពិឃ្យេតំ ឋធិទុទ ទុគ្គតំ, រូបាយគណំ ស្កុតាយគណំ កន្ថាយគណំ វត្ថាយគណំ ឆៃឆុវុវាយគណំ ធម្មាយគណំ. “ធន វាហិរានិ ចាយគណានិ វេតិតុវុវាវ” តិ ធិតិ យន្តំ ទុគ្គតំ, ធិត្រេតំ ឋធិទុទ ទុគ្គតំ. ធិតំ ភូតិយំ ធនុក្ខតំ. (២)

“ធន វិធម្មធាណកាយា វេតិតុវុវាវ” តិ ធិតិ ខៃ ឋេតំ ទុគ្គតំ, ពិឃ្យេតំ ឋធិទុទ ទុគ្គតំ. ឧក្ខតុធម្មទ ឋធិទុទ រូបេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឧក្ខតុវិធម្មធាណំ, តៃតធម្មទ ឋធិទុទ ស្កុតេ ទ ឧប្បឋត្តិ តៃតុវិធម្មធាណំ, ឆានធម្មទ ឋធិទុទ កន្ថេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឆានវិធម្មធាណំ, ឱវុធម្មទ ឋធិទុទ វត្ថេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឱវុធហវិធម្មធាណំ, កាយធម្មទ ឋធិទុទ ឆៃឆុវុវេ ទ ឧប្បឋត្តិ កាយវិធម្មធាណំ, មនធម្មទ ឋធិទុទ ធម្មេ ទ ឧប្បឋត្តិ មនៃវិធម្មធាណំ. “ធន វិធម្មធាណកាយា វេតិតុវុវាវ” តិ ធិតិ យន្តំ ទុគ្គតំ, ធិត្រេតំ ឋធិទុទ ទុគ្គតំ. ធិតំ ភូតិយំ ធនុក្ខតំ. (៣)

“ធន ផត្ថតកាយា វេតិតុវុវាវ” តិ ធិតិ ខៃ ឋេតំ ទុគ្គតំ, ពិឃ្យេតំ ឋធិទុទ ទុគ្គតំ. ឧក្ខតុធម្មទ ឋធិទុទ រូបេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឧក្ខតុវិធម្មធាណំ, តិធនុនំ សុទ្ធកតិ ផត្ថតៃ, តៃតធម្មទ ឋធិទុទ ស្កុតេ ទ ឧប្បឋត្តិ តៃតុវិធម្មធាណំ, តិធនុនំ សុទ្ធកតិ ផត្ថតៃ, ឆានធម្មទ ឋធិទុទ កន្ថេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឆានវិធម្មធាណំ, តិធនុនំ សុទ្ធកតិ ផត្ថតៃ, ឱវុធម្មទ ឋធិទុទ វត្ថេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឱវុធហវិធម្មធាណំ, តិធនុនំ សុទ្ធកតិ ផត្ថតៃ, កាយធម្មទ ឋធិទុទ ឆៃឆុវុវេ ទ ឧប្បឋត្តិ កាយវិធម្មធាណំ, តិធនុនំ សុទ្ធកតិ ផត្ថតៃ, មនធម្មទ ឋធិទុទ ធម្មេ ទ ឧប្បឋត្តិ មនៃវិធម្មធាណំ, តិធនុនំ សុទ្ធកតិ ផត្ថតៃ, “ធន ផត្ថតកាយា វេតិតុវុវាវ” តិ ធិតិ យន្តំ ទុគ្គតំ, ធិត្រេតំ ឋធិទុទ ទុគ្គតំ. ធិតំ ឧក្ខតុតំ ធនុក្ខតំ. (៤)

“ធន វេតនាកាយា វេតិតុវុវាវ” តិ ធិតិ ខៃ ឋេតំ ទុគ្គតំ, ពិឃ្យេតំ ឋធិទុទ ទុគ្គតំ. ឧក្ខតុធម្មទ ឋធិទុទ រូបេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឧក្ខតុវិធម្មធាណំ, តិធនុនំ សុទ្ធកតិ ផត្ថតៃ ផត្ថតឋទុយា វេតនា. តៃតធម្មទ ឋធិទុទ ស្កុតេ ទ ឧប្បឋត្តិ តៃតុវិធម្មធាណំ... ឆានធម្មទ ឋធិទុទ កន្ថេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឆានវិធម្មធាណំ... ឱវុធម្មទ ឋធិទុទ វត្ថេ ទ ឧប្បឋត្តិ ឱវុធហវិធម្មធាណំ...

อตุค]

๖. ฉกฏกตฺต

๓๖๓

“จกฏวิณฺณํ อตุค”ติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปฺปชฺชติ จกฏวิณฺณํ อตุค
 อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ. ยถฺธํ โห ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุค
 เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจํ เอวมากํ ใหติ, ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ,
 “จกฏวิณฺณํ อตุค”ติ โย วเทยฺย. อิติ จกฏ อนุคฺตา, รุปา อนุคฺตา, จกฏ-
 วิณฺณํ อนุคฺตา.

“จกฏมฺลโส อตุค”ติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปฺปชฺชติ จกฏมฺลโส อุปฺปาโทปปี
 วโยปปี ปณฺณายติ. ยถฺธํ โห ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุค เม
 อุปฺปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจํ เอวมากํ ใหติ, ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ,
 “จกฏมฺลโส อตุค”ติ โย วเทยฺย. อิติ จกฏ อนุคฺตา, รุปา อนุคฺตา, จกฏ-
 วิณฺณํ อนุคฺตา, จกฏมฺลโส อนุคฺตา.

“เวทนา อตุค”ติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปฺปชฺชติ เวทนาย อุปฺปาโทปปี วโยปปี
 ปณฺณายติ. ยถฺธํ โห ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุค เม อุปฺปชฺชติ จ
 เวติ จา”ติ อิจฺจํ เอวมากํ ใหติ, ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ, “เวทนา อตุค”ติ
 โย วเทยฺย. อิติ จกฏ อนุคฺตา, รุปา อนุคฺตา, จกฏวิณฺณํ อนุคฺตา, จกฏมฺลโส
 อนุคฺตา, เวทนา อนุคฺตา.

“คณฺหา อตุค”ติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปฺปชฺชติ คณฺหาย อุปฺปาโทปปี วโยปปี
 ปณฺณายติ. ยถฺธํ โห ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุค เม อุปฺปชฺชติ จ
 เวติ จา”ติ อิจฺจํ เอวมากํ ใหติ, ตสฺมา ตํ น อุปฺปชฺชติ, “คณฺหา อตุค”ติ
 โย วเทยฺย. อิติ จกฏ อนุคฺตา, รุปา อนุคฺตา, จกฏวิณฺณํ อนุคฺตา, จกฏมฺลโส
 อนุคฺตา, เวทนา อนุคฺตา, คณฺหา อนุคฺตา.

[๔๒๓] “โสคํ อตุค”ติ โย วเทยฺย... “ฆานํ อตุค”ติ โย วเทยฺย... “สิวฺหา
 อตุค”ติ โย วเทยฺย... “กาโย อตุค”ติ โย วเทยฺย... “มโน อตุค”ติ โย วเทยฺย,

คํ น อุปปชฺชติ มนตฺถํ อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ. ยตฺถํ ไซ ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ, “อตุตา เม อุปปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจตฺถํ เหวมากคํ โหติ, ตสฺมา คํ น อุปปชฺชติ, “มโน อตุตา”ติ โย วเทยฺย. อิติ มโน อนตุตา.

“ธมฺมา อตุตา”ติ โย วเทยฺย, คํ น อุปปชฺชติ ธมฺมานํ อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ. ยตฺถํ ไซ ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุตา เม อุปปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจตฺถํ เหวมากคํ โหติ, ตสฺมา คํ น อุปปชฺชติ, “ธมฺมา อตุตา”ติ โย วเทยฺย. อิติ มโน อนตุตา, ธมฺมา อนตุตา.

“มโนวิญฺญาณํ อตุตา”ติ โย วเทยฺย, คํ น อุปปชฺชติ มโนวิญฺญาณตฺถํ อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ. ยตฺถํ ไซ ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุตา เม อุปปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจตฺถํ เหวมากคํ โหติ, ตสฺมา คํ น อุปปชฺชติ, “มโนวิญฺญาณํ อตุตา”ติ โย วเทยฺย. อิติ มโน อนตุตา, ธมฺมา อนตุตา, มโนวิญฺญาณํ อนตุตา.

“มโนสํมุตฺตโร อตุตา”ติ โย วเทยฺย, คํ น อุปปชฺชติ มโนสํมุตฺตโรตฺถํ อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ. ยตฺถํ ไซ ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุตา เม อุปปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจตฺถํ เหวมากคํ โหติ, ตสฺมา คํ น อุปปชฺชติ, “มโนสํมุตฺตโร อตุตา”ติ โย วเทยฺย. อิติ มโน อนตุตา, ธมฺมา อนตุตา, มโนวิญฺญาณํ อนตุตา, มโนสํมุตฺตโร อนตุตา.

“เวทนา อตุตา”ติ โย วเทยฺย, คํ น อุปปชฺชติ เวทนาย อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ. ยตฺถํ ไซ ปน อุปฺปาโทปปี วโยปปี ปณฺณายติ “อตุตา เม อุปปชฺชติ จ เวติ จา”ติ อิจฺจตฺถํ เหวมากคํ โหติ, ตสฺมา คํ น อุปปชฺชติ, “เวทนา อตุตา”ติ โย วเทยฺย. อิติ มโน อนตุตา, ธมฺมา อนตุตา, มโนวิญฺญาณํ อนตุตา, มโนสํมุตฺตโร อนตุตา, เวทนา อนตุตา.

มม... กาย “เนตํ มม... มนํ” “เนตํ มม, เนโธหมสฺมิ, น เมโธ อคฺคา”ติ สมนุปลฺลตฺติ.
 รมฺเม “เนตํ มม, เนโธหมสฺมิ, น เมโธ อคฺคา”ติ สมนุปลฺลตฺติ. มโนวិณฺณณํ
 “เนตํ มม, เนโธหมสฺมิ, น เมโธ อคฺคา”ติ สมนุปลฺลตฺติ. มโนสํมณฺโส “เนตํ มม,
 เนโธหมสฺมิ, น เมโธ อคฺคา”ติ สมนุปลฺลตฺติ. เวทนํ “เนตํ มม, เนโธหมสฺมิ, น
 เมโธ อคฺคา”ติ สมนุปลฺลตฺติ. คณฺหํ “เนตํ มม, เนโธหมสฺมิ, น เมโธ อคฺคา”ติ
 สมนุปลฺลตฺติ.

[๔๒๕] จกฺขณฺจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจ รูปํ ๑ อุปฺปชฺชติ จกฺขณฺณวณฺณํ ติณฺณํ
 ตฺงคฺคิ ผลฺโธ, ผลฺลตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทณํ ตํ ๑ วา ทุคฺคํ ๑ วา อทุคฺคมตฺตํ ๑ วา.
 โธ สฺชาย เวทนาย ผุฏฺโง ตมาโน อภินนฺทติ อภิวทติ อชฺโฌสํย ติฏฺฐติ, ตลฺลํ
 รากานฺตโย อนฺเตติ. ทุคฺชาย เวทนาย ผุฏฺโง ตมาโน โธจติ กิตฺตมฺปิ ปริเทวติ
 อรฺกคฺคาฬิ กนฺทติ สมนฺโหํ อปฺปชฺชติ, ตลฺลํ ปฏิจฺจานฺตโย อนฺเตติ. อทุคฺคมตฺตํ
 เวทนาย ผุฏฺโง ตมาโน ตลฺลํ เวทนาย สมนฺทณฺจ อคฺคณฺจคฺคณฺจ อคฺคณฺจคฺคณฺจ
 นิสฺสํรณฺจ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ, ตลฺลํ อวิชฺชานฺตโย อนฺเตติ. โธ วต ภิกฺขเว
 สฺชาย เวทนาย รากานฺตโย อปฺปชาย ทุคฺชาย เวทนาย ปฏิจฺจานฺตโย อปฺปชฺชติโนเทว
 อทุคฺคมตฺตํ เวทนาย อวิชฺชานฺตโย สดฺมุหฺนิตฺวา อวิชฺชํ อปฺปชาย วิชฺชํ อนฺนปฺปาเทว
 ทิฏฺฐเชว รมฺเม ทุคฺชตฺตํคฺคโร ภวิสฺสํคฺคิ เนตํ จานํ วิชฺชติ.

โธคณฺจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจ ตํทเท ๑ อุปฺปชฺชติ โธคณฺณวณฺณํ... ฆานณฺจ ภิกฺขเว
 ปฏิจฺจ คณฺเ ๑ อุปฺปชฺชติ ฆานณฺณวณฺณํ... ฐิฏฺฐณฺจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจ รเส ๑ อุปฺปชฺชติ
 ฐิฏฺฐณฺณวณฺณํ... กายณฺจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจ โสณฺจพฺเพ ๑ อุปฺปชฺชติ กายณฺณวณฺณํ...
 มนณฺจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจ รมฺเม ๑ อุปฺปชฺชติ มโนวณฺณํ, ติณฺณํ ตฺงคฺคิ ผลฺโธ,
 ผลฺลตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชติ เวทณํ ตํ ๑ วา ทุคฺคํ ๑ วา อทุคฺคมตฺตํ ๑ วา. โธ สฺชาย
 เวทนาย ผุฏฺโง ตมาโน อภินนฺทติ อภิวทติ อชฺโฌสํย ติฏฺฐติ, ตลฺลํ รากานฺตโย
 อนฺเตติ. ทุคฺชาย เวทนาย ผุฏฺโง ตมาโน โธจติ กิตฺตมฺปิ ปริเทวติ อรฺกคฺคาฬิ กนฺทติ

วคฺค]

๖. ฉนกกถสํคฺค

๓๖๗

ธมฺโมหํ อปฺปชฺชติ, คธฺสํ ปฏฺธิขานฺตโย อนฺตฺเตติ. อทุกฺขมธฺชฺชา ยเวทนาย มฺมุจฺโจะ
ธฺมาโน คธฺสํ เวทนาย ธมฺมกฺกมฺมจ อคฺคจฺจกมฺมจ อธฺธํทกฺกจ อทฺทํทกฺกจ นิสฺสํรณฺณจ
ยถาภฺตํ นปฺปชานาติ, คธฺสํ อวิชฺชานฺตโย อนฺตฺเตติ. โธ วต ภิกฺขเว ธฺชฺชา ยเวทนาย
ราคานฺตโย อปฺปฬาย ทฺกฺชฺชา ยเวทนาย ปฏฺธิขานฺตโย อปฺปฏฺธิวินฺทฺเตวา อทุกฺขมธฺชฺชา
ยเวทนาย อวิชฺชานฺตโย อธฺมฺมฺหนิทฺวา อวิชฺชํ อปฺปฬาย วิชฺชํ อนฺนปฺปาทฺเตวา ทิฏฺฐเชว
ธมฺเม ทฺกฺชฺชธฺสํคฺคโร ภวิสฺสํคฺคิ เนคํ จานํ วิชฺชติ.

[๔๖๖] จกฺกมฺมจ โช ภิกฺขเว ปฏฺธิจฺจ รูปํ ๑ อปฺปชฺชติ จกฺกวิณฺณฺณํ, ติณฺณํ สํกคฺติ
ผลฺลํ, ผลฺลํปจฺจยา อปฺปชฺชติ เวทียํ ธฺชํ วา ทฺกฺชํ วา อทุกฺขมธฺชํ วา. โธ
ธฺชฺชา ยเวทนาย มฺมุจฺโจะ ธฺมาโน นาทินฺนทฺติ นาทิวทฺติ นาทฺโณธฺชา ติฏฺฐติ, คธฺสํ
ราคานฺตโย นานฺตฺเตติ. ทฺกฺชฺชา ยเวทนาย มฺมุจฺโจะ ธฺมาโน น โธจติ น กิธมฺมิ น
ปฺริเทวติ น อฺรคฺคตฺตาฬิ กนฺทติ น ธมฺโมหํ อปฺปชฺชติ, คธฺสํ ปฏฺธิขานฺตโย นานฺตฺเตติ.
อทุกฺขมธฺชฺชา ยเวทนาย มฺมุจฺโจะ ธฺมาโน คธฺสํ เวทนาย ธมฺมกฺกมฺมจ อคฺคจฺจกมฺมจ
อธฺธํทกฺกจ อทฺทํทกฺกจ นิสฺสํรณฺณจ ยถาภฺตํ ปชานาติ, คธฺสํ อวิชฺชานฺตโย นานฺตฺเตติ.
โธ วต ภิกฺขเว ธฺชฺชา ยเวทนาย รากานฺตโย ปฬาย ทฺกฺชฺชา ยเวทนาย ปฏฺธิขานฺตโย
ปฏฺธิวินฺทฺเตวา อทุกฺขมธฺชฺชา ยเวทนาย อวิชฺชานฺตโย ธมฺมฺหนิทฺวา อวิชฺชํ ปฬาย วิชฺชํ
อนฺนปฺปาทฺเตวา ทิฏฺฐเชว ธมฺเม ทฺกฺชฺชธฺสํคฺคโร ภวิสฺสํคฺคิ จานเมคํ วิชฺชติ.

โธคฺคมฺจ ภิกฺขเว ปฏฺธิจฺจ สทฺเท ๑ อปฺปชฺชติ โธคฺควิณฺณฺณํ...ฆานณฺจ ภิกฺขเว
ปฏฺธิจฺจ คณฺเห ๑ อปฺปชฺชติ ฆานวิณฺณฺณํ...ชิวฺหณฺจ ภิกฺขเว ปฏฺธิจฺจ ฆตฺ ๑
อปฺปชฺชติ ชิวฺหาวิณฺณฺณํ...กายณฺจ ภิกฺขเว ปฏฺธิจฺจ โฉฏฺจพฺพะ ๑ อปฺปชฺชติ
กายวิณฺณฺณํ...มณฺณจ ภิกฺขเว ปฏฺธิจฺจ ธมฺเม ๑ อปฺปชฺชติ มโนวิณฺณฺณํ ติณฺณํ
สํกคฺติ ผลฺลํ, ผลฺลํปจฺจยา อปฺปชฺชติ เวทียํ ธฺชํ วา ทฺกฺชํ วา อทุกฺขมธฺชํ วา.
โธ ธฺชฺชา ยเวทนาย มฺมุจฺโจะ ธฺมาโน นาทินฺนทฺติ นาทิวทฺติ นาทฺโณธฺชา ติฏฺฐติ,
คธฺสํ รากานฺตโย นานฺตฺเตติ. ทฺกฺชฺชา ยเวทนาย มฺมุจฺโจะ ธฺมาโน น โธจติ น กิธมฺมิ

น. ปริเทวติ น อรุคตาฬิ กนุทติ น สัมโมหิ อปชชติ, ศัสส ปฏิกขานุสโย นานุเสติ.
 อทุกขมสฺสชย เวทนาย ญฺฐโส สฺมาโน ศัสสา เวทนาย สมฺมทยณฺจ อคฺคณฺคณฺจ
 อสฺสสาทณฺจ อาทันนณฺจ นิสฺสัรณณฺจ ยถาภูคํ ปชานาติ, ศัสส อวิชฺชานุสโย นานุเสติ.
 โส วต ภิกฺขเว สฺชชย เวทนาย วาตานุสยํ ปหาย ทฺวชชย เวทนาย ปฏิกขานุสยํ
 ปฏิวิโนเทตฺวา อทุกขมสฺสชย เวทนาย อวิชฺชานุสยํ สัมมุนิทฺวา อวิชฺชํ ปหาย วิชฺชํ
 อุปฺปาเทตฺวา ทิฏฺฐเจว ชมฺเม ทฺวชฺชสฺสณฺคกโร ภวิสฺสคฺคิ จานเมคํ วิชฺชคฺคิ”

[๔๒๗] เหวํ ปสฺสํ ภิกฺขเว สฺสชย อริยสํวโก จกฺขุสฺมึปปี นัพฺพินฺทติ, รูเปสฺมึปปี
 นัพฺพินฺทติ, จกฺขุวิญญาเณปปี นัพฺพินฺทติ, จกฺขุสฺมฺมสฺสเสปปี นัพฺพินฺทติ, เวทนายปปี
 นัพฺพินฺทติ, คณฺหายปปี นัพฺพินฺทติ, โสคสฺมึปปี นัพฺพินฺทติ, สทฺเทปปี นัพฺพินฺทติ...ชานสฺมึปปี
 นัพฺพินฺทติ, คนฺเธสฺมึปปี นัพฺพินฺทติ...ชิวฺหายปปี นัพฺพินฺทติ, รเสสฺมึปปี นัพฺพินฺทติ...กายสฺมึปปี
 นัพฺพินฺทติ, โสฏฺฐพฺเพสฺมึปปี นัพฺพินฺทติ...มณฺธสฺมึปปี นัพฺพินฺทติ, ชมฺเมสฺมึปปี นัพฺพินฺทติ, มโน-
 วิญญาเณปปี นัพฺพินฺทติ, มโนสฺมฺมสฺสเสปปี นัพฺพินฺทติ, เวทนายปปี นัพฺพินฺทติ, คณฺหายปปี
 นัพฺพินฺทติ. นัพฺพินฺทํ วิชฺชชติ, วิราคา วิมฺมจฺจติ, วิมฺมคฺคสฺมึ “วิมฺมคฺค”มิตฺติ ฌาณํ โหติ,
 “ชฺธนา ชาติ, วุสฺสคํ พุรฺหมจฺจริยํ, กคํ กรณฺณํ, นาปวํ อิตฺถคฺคตาเย”ติ ปชานาคฺคิ.

อิทมวโจ ภควา. อคฺคตมฺหา เต ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทฺนฺติ. อิมสฺมึณฺจ ปน
 เวยยากรณสฺมึ ภณฺณมาเน สฺมฺมจิมคฺคานํ ภิกฺขุณํ อนุปาทาย ชาสฺสเวหิ จิตฺตานิ
 วิมฺมจฺจิสฺสฺติ.

ณณกฺกสฺสคํ นิฏฺฐิตํ ญฺจจํ.

ภาคผนวก ข

ฉันทกสูตร พระไตรปิฎกภาษาไทย

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙

วรรค]

๖. ฉฉกกุสูตร

๔๓๕

ย่อมเปื้อน่ายแม่ในมโน ย่อมเปื้อน่ายแม่ในธรรมารมณฺ์ ย่อมเปื้อน่ายแม่ในมโนวิญญูณ ย่อมเปื้อน่ายแม่ในมโนสัมผัส ย่อมเปื้อน่ายแม่ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย

เมื่อเปื้อน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระราหุลมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์ตรัสเวยาकरणภาษิตนี้อยู่ จิตของท่านพระราหุลก็หลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่ถือมั่น และธรรมจักขุอันปราศจากอฐลีสปราศจากมลทินได้เกิดแก่เทวดาหลายพันองค์ว่า

“สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับเป็นธรรมดา”
ดังนี้แล

อุพราหุลโรวาทสูตรที่ ๕ จบ

๖. ฉฉกกุสูตร

ว่าด้วยธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด

[๔๒๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสว่า

^๑ ธรรมจักขุ ในที่นี้หมายถึงมรรค ๔ และผล ๔ (ม.อ.อ. ๓/๔๑๙/๒๕๐, ส.สพ.อ. ๓/๑๒๑/๔๓)

๔๗๔ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ [๕. สฬายตน

“ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร คือ มโนสัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

“ราหุล เธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

[๔๑๙] “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียง ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรส ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพะ ...

๔๗๖ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อุปริปัณณาสก์ [๕. สฬายตน

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น^๑ มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์^๒ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน คือธรรม ๖ ประการ ๖ หมวด เธอทั้งหลายจงฟัง ธรรม ๖ ประการ ๖ หมวดนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

“เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ พึงทราบอายตนะภายนอก ๖ พึงทราบหมวดวิญญูญาณ ๖ พึงทราบหมวดผัสสะ ๖ พึงทราบหมวดเวทนา ๖ พึงทราบหมวดตัณหา^๓ ๖

อายตนะ ๑๒ ประการ

[๔๒๑] เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. จักขวยตนะ	๒. โสตายตนะ
๓. ชำนาญตนะ	๔. ชิวหายตนะ
๕. กายายตนะ	๖. มนายตนะ

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๑ (๑)

^๑ ธรรมมีความงามในเบื้องต้นหมายถึงศีล ธรรมมีความงามในท่ามกลางหมายถึงอริยมรรค และธรรมมีความงามในที่สุดหมายถึงนิพพาน (ที.สี.อ. ๑๙๐/๑๕๙)

^๒ **พรหมจรรย์** หมายถึงความประพฤติประเสริฐมีนัย ๑๐ ประการ คือ ทาน(การให้) เวชยวัจจะ(การชวนช่วยช่วยเหลือ) ปิณฺณสึละ(ศีลห้า) อัปมัญญา(การประพฤติพรหมวิหารอย่างไม่มีขอบเขต) เมถุนวิรติ(การงดเว้นจากการเสพเมถุน) สหฺมณฺสฺสโณ(ความยินดีเฉพาะคู่ครองของตน) วิริยะ(ความเพียร) อุโปสธังคะ(องค์อุโปสถ) อริยมรรค(ทางอันประเสริฐ) และศาสนา(พระพุทธศาสนา) ในที่นี้หมายถึงศาสนา (ที.สี.อ. ๑๙๐/๑๖๐-๑๖๒)

^๓ **ตัณหา** ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่เกิดขึ้นในขณะแห่งชวนจิตที่มีวิบากเวทนาเป็นปัจจัย (ม.อ.อ. ๓/๔๒๐/๒๕๐)

วรรค]

๖. ฉนัคกสูตร

๔๓๓

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. รูปายตนะ	๒. สัททายตนะ
๓. คันธายตนะ	๔. รสายตนะ
๕. โผฏฐัพพายตนะ	๖. ธัมมายตนะ ^๑

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๒ (๒)

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดวิญญูณ ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญูณจึงเกิด
๒. เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญูณจึงเกิด
๓. เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญูณจึงเกิด
๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญูณจึงเกิด
๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญูณจึงเกิด
๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ มโนวิญญูณจึงเกิด

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดวิญญูณ ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๓ (๓)

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดผัสสะ ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญูณจึงเกิด ความประจวบแห่ง
ธรรม ๓ เป็นผัสสะ^๒

^๑ ดูเทียบข้อ ๓๐๕ (สหายตนวิภังคสูตร) หน้า ๓๖๙ ในเล่มนี้

^๒ ดูเทียบ ส.สพ. (แปล) ๑๘/๖๐/๔๙

๔๓๘ พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อุปริปัณณาสก์ [๕. สฬายตน

๒. เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบ
แห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ
๓. เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบ
แห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ
๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบ
แห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ
๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญูญาณจึงเกิด ความ
ประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ
๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ มโนวิญญูญาณจึงเกิด ความ
ประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดผัสสะ ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เรา
จึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๔ (๔)

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดเวทนา ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึง
กล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบแห่ง
ธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด^๑
๒. เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญูญาณจึงเกิด ...
๓. เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญูญาณจึงเกิด ...
๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญูญาณจึงเกิด ...
๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญูญาณจึงเกิด ...
๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ มโนวิญญูญาณจึงเกิด ความ
ประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนา
จึงเกิด

^๑ ดูเทียบ ส.สพ. (แปล) ๑๘/๖๐/๔๔

วรรค]

๖. จักกสูตร

๔๗๕

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดเวทนา ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๕ (๕)

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดตัณหา ๖’ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. เพราะอาศัยจักขุและรูป วิญญาณจักขุจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหา^๑จึงเกิด
๒. เพราะอาศัยโสตและเสียง โสตวิญญาณจึงเกิด ...
๓. เพราะอาศัยขานะและกลิ่น ขานวิญญาณจึงเกิด ...
๔. เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญาณจึงเกิด ...
๕. เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญาณจึงเกิด ...
๖. เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ มโนวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบหมวดตัณหา ๖’ นั้น เพราะอาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น

นี้เป็นหมวดธรรม ๖ หมวดที่ ๖ (๖)

[๔๒๒] ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘จักขุเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง จักขุย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘จักขุเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตาด้วยอาการอย่างนี้

^๑ ตัณหา ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่เกิดขึ้นในขณะแห่งขณะที่มีวิบากเวทนาเป็นปัจจัย (ม.อุ.อ. ๓/๔๒๐/๒๕๐)

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘จักขุวิญญาณเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง จักขุวิญญาณ ย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและ ความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘จักขุวิญญาณเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็น อนัตตา รูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘เวทนาเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง เวทนาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘เวทนาเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา จักขุสัมผัสเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘ตัณหาเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง ตัณหาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘ตัณหาเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง จักขุเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา จักขุวิญญาณเป็นอนัตตา จักขุสัมผัสเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา ตัณหาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

วรรค]

๖. ฉนิกกสูตร

๔๘๑

[๔๒๓] ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘โสดะเป็นอัตตา’ ...

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘ฆานะเป็นอัตตา’ ...

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘ชีวหาเป็นอัตตา’ ...

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘กายเป็นอัตตา’ ...

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘มโนเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง มโนย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘มโนเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง มโนเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘ธรรมารมณเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง ธรรมารมณย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘ธรรมารมณเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง มโนเป็นอนัตตา ธรรมารมณเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘มโนวิญญาณเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง มโนวิญญาณย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘มโนวิญญาณเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง มโนเป็นอนัตตา ธรรมารมณเป็นอนัตตา มโนวิญญาณเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดฟังกล่าวว่า ‘มโนสัมผัสเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง มโนสัมผัสย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘มโนสัมผัสเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง มโนเป็นอนัตตา ธรรมารมณเป็นอนัตตา มโนวิญญาณเป็นอนัตตา มโนสัมผัสเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

๔๘๒ พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อุปริปัณณาสก [๕. สหายตน

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘เวทนาเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง เวทนาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘เวทนาเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง มโนเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา มโนวิญญาณเป็นอนัตตา มโนสัมผัสเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้ใดพึงกล่าวว่า ‘ตัณหาเป็นอัตตา’ คำของผู้นั้นไม่ถูกต้อง ตัณหาย่อมปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ก็สิ่งใดปรากฏทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สิ่งนั้นต้องกล่าวได้ดังนี้ว่า ‘อัตตาของเราย่อมเกิดขึ้นและเสื่อมไป’ เพราะฉะนั้น คำของผู้ที่กล่าวว่า ‘ตัณหาเป็นอัตตา’ นั้นจึงไม่ถูกต้อง มโนเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา มโนวิญญาณเป็นอนัตตา มโนสัมผัสเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา ตัณหาเป็นอนัตตา ด้วยอาการอย่างนี้

[๔๒๔] ภิกษุทั้งหลาย ก็ปฏิปทานี้แลเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงสัkkายสมุทัย(ความเกิดขึ้นแห่งสัkkายะ)

คือ บุคคลพิจารณาเห็น จักขุว่า ‘นั่นของเรา’^๒ เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นรูปว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นจักขุวิญญาณว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นจักขุสัมผัสว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นเวทนาว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นตัณหาว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นโสตะว่า ‘นั่นของเรา ...

^๑ พิจารณาเห็น ในที่นี้หมายถึง พิจารณาเห็นความถึมั่นด้วยอำนาจความถึมั่นทั้ง ๓ (ตัณหา มานะ ทิฏฐิ) (ม.อุ.อ. ๓/๔๒๔/๒๕๑)

^๒ นั่นของเรา ในที่นี้หมายถึง ความถึมั่นด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ (ม.อุ.อ. ๓/๔๒๔/๒๕๑)

วรรค]

๖. ฉนิกกสูตร

๔๘๓

พิจารณาเห็นฆานะว่า ‘นั่นของเรา ...

พิจารณาเห็นชีวหาว่า ‘นั่นของเรา ...

พิจารณาเห็นกายว่า ‘นั่นของเรา ...

พิจารณาเห็นมโนว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นธรรมารมณว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นมโนวิญญานว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นมโนสัมผัสว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นเวทนาว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นตัณหาว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนปฏิปทานี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงสักกายะนิโรธ^๑ (ความดับสักกายะ)

คือ บุคคลพิจารณาเห็น^๒ จักขุว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา’^๓ เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นรูปว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นจักขุวิญญานว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่
อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นจักขุสัมผัสว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่อัตตา
ของเรา’

พิจารณาเห็นเวทนาว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นตัณหาว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นอย่างนั้น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

^๑ สักกายนิโรธ หมายถึงความดับสักกายะ คือ วัฏฏะ ๓ ได้แก่ (๑) กิเลสวัฏฏะ (๒) กัมมวัฏฏะ (๓) วิชาปวัฏฏะ อันได้แก่นิพพาน (อง.จตุกก.อ. ๒/๑๗๘/๓๙๘), ดูเทียบ อง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๑๗๘/๒๕๐

^๒ พิจารณาเห็น ในที่นี้หมายถึง พิจารณาเห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา (ม.อ.อ. ๓/๔๒๔/๒๕๑)

^๓ นั่นไม่ใช่ของเรา ในที่นี้หมายถึง ปฏิเสธอำนาจต้นเหตุเป็นต้น (ม.อ.อ. ๓/๔๒๔/๒๕๑)

๔๘๔ พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อุปริปัณณาสก [๕. สฬายตน

พิจารณาเห็นโสดะว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา ฯลฯ

พิจารณาเห็นฆานะว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา ...

พิจารณาเห็นชีวหาว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา ...

พิจารณาเห็นกายว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา ...

พิจารณาเห็นมโนว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นธรรมารมณว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นมโนวิญญานว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นมโนสัมผัสว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นเวทนาว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

พิจารณาเห็นตัณหาว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’

[๔๒๕] ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุข ที่สัตว์ส่วยจึงเกิด เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเพติดเพลิน เชนม ยึดติด บุคคลนั้นมีราคะนุสัย(กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือราคะ) นอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้วย่อมเศร้าโศก ลำบาก รำไร ทูปอกคร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง^๑ เขามีปฏิฆานุสัย(กิเลสนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือปฏิฆะ) นอนเนื่องอยู่ อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่รู้ชัดถึงความเกิดขึ้น ความเสื่อมไป คุณ โทษ และธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนานั้น ตามความเป็นจริง เขามีอวิชชานุสัย(กิเลสนอนเนื่องอยู่ในสันดานคืออวิชา) นอนเนื่องอยู่

^๑ ดูเทียบ ส.สฬ.(แปล) ๑๘/๒๕๒/๒๗๒

วรรค]

๖. ฉกัฏฐสูตร

๔๘๕

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลนั้นยังละราคานุสัยเพราะสุขเวทนาไม่ได้ ยังบรรเทาปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนาไม่ได้ ยังถอนอวิชชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้ ยังละอวิชชาแล้วทำวิชชาให้เกิดไม่ได้ จักเป็นผู้กระทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ มโนวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขที่สัตว์เสวยจึงเกิด เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเพติดเพลิน ชมเชย ยึดติด บุคคลนั้นมีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมเศร้าโศกลำบาก ร่ำไร ทูบอคร่ำครวญ ถึงความลุ่มหลง เขามีปฏิฆานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่รู้ชัดถึงความเกิดขึ้น ความเสื่อมไป คุณ โทษ และธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนานั้น ตามความเป็นจริง เขามีอวิชชานุสัยนอนเนื่องอยู่

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลนั้นยังละราคานุสัยเพราะสุขเวทนาไม่ได้ ยังบรรเทาปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนาไม่ได้ ยังถอนอวิชชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนาไม่ได้ ยังละอวิชชาแล้วทำวิชชาให้เกิดไม่ได้ จักเป็นผู้กระทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน

[๔๒๖] ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขที่สัตว์เสวยจึงเกิด เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติด บุคคลนั้นไม่มีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่

๔๘๖ พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย อุปริปัณณาสก [๕. สหายตน

เศร้าโศก ไม่ลำบาก ไม่ร่ำไร ไม่ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความลุ่มหลง^๑ บุคคลนั้น
ไม่มีปฏิฆานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมรู้ชัดถึงความ
เกิดขึ้น ความเสื่อมไป คุณ โทษ และธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนานั้น
ตามความเป็นจริง บุคคลนั้นไม่มีอวิชานุสัยนอนเนื่องอยู่

เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นละราคานุสัยเพราะสุขเวทนาได้ บรรเทาปฏิฆานุสัย
เพราะทุกขเวทนาได้ ถอนอวิชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนาได้ ละอวิชาแล้วทำ
วิชา^๒ ให้เกิดขึ้นได้แล้ว จักเป็นผู้กระทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยฆานะและกลิ่น ฆานวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ กายวิญญูญาณจึงเกิด ...

เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ มโนวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบแห่ง
ธรรม ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย สุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขที่สัตว์
เสวยจึงเกิด เขาอันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เพลิดเพลिन ไม่เขยชม ไม่ยึดติด
บุคคลนั้นไม่มีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันทุกขเวทนาถูกต้องแล้วย่อมไม่เศร้าโศก
ไม่ลำบาก ไม่ร่ำไร ไม่ทูปอกคร่ำครวญ ไม่ถึงความลุ่มหลง บุคคลนั้นไม่มี
ปฏิฆานุสัยนอนเนื่องอยู่ อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมรู้ชัดถึงความเกิดขึ้น
ความเสื่อมไป คุณ โทษ และธรรมเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนานั้น ตามความ
เป็นจริง บุคคลนั้นไม่มีอวิชานุสัยนอนเนื่องอยู่

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นละราคานุสัยเพราะสุขเวทนาได้ บรรเทา
ปฏิฆานุสัยเพราะทุกขเวทนาได้ ถอนอวิชานุสัยเพราะอทุกขมสุขเวทนาได้ ละ
อวิชาแล้วทำวิชาให้เกิดขึ้นได้แล้ว จักเป็นผู้กระทำที่สุดทุกข์ได้ในปัจจุบัน

^๑ ดูเทียบ ส.สพ. (แปล) ๑๘/๒๕๒/๒๗๒

^๒ วิชา ในที่นี้หมายถึงวิชาคืออรหัตตมรรค (ม.อ.อ. ๓/๔๒๖/๒๕๑)

วรรค]

๗. สฬายตนวิภังคสูตร

๔๘๓

[๔๒๗] ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย
 แม่ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในจักขุวิญญาณ ย่อม
 เบื่อหน่ายแม่ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในตัณหา

ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในเสียง ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในกลิ่น ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในชีวหา ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในรส ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในโผฏฐัพพะ ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในมโน ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในธรรมารมณ์ ย่อมเบื่อหน่าย
 แม่ในมโนวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในมโนสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในเวทนา
 ย่อมเบื่อหน่ายแม่ในตัณหา

เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น
 เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
 แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระ
 ภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวทยากรณภาษิตนี้อยู่ จิตของ
 ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป ได้หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่น ดังนี้แล

ฉฉกกสูตรที่ ๖ จบ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : พระสิริชัย เขมจิตโต (เรื่องธารา)

ว/ด/ป เกิด : วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕

สถานที่เกิด : ๑๖๔ ม.๖ ตำบลคลองพา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๑๓๐

การศึกษาทางโลก

พ.ศ. ๒๕๕๘ : ปริญญาตรี สาขาการจัดการเชิงพุทธ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ห้องเรียนสุราษฎร์ธานี ๒๕๕๘

การศึกษาทางธรรม

พ.ศ. ๒๕๕๕ : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียน คณะจังหวัดสุราษฎร์ธานี

ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม

พ.ศ. ๒๕๕๘ : ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอบางขัน จังหวัดนครศรีธรรมราช
ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๒๐ วัน

พ.ศ. ๒๕๕๙ : ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอบางขัน จังหวัดนครศรีธรรมราช
ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ระยะเวลา ๔ เดือน

พ.ศ. ๒๕๖๐ : Mahasi Sasana Yeiktha Meditation Centre Yangon, Myanmar
เจริญวิปัสสนาภาวนาและเมตตาภาวนาเป็นระยะเวลา ๗๐ วัน

อุปสมบท : วันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

สังกัดวัด : วัดชยาราม ๓๓๖ ตำบลตลาดไชยา อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐

ปีที่เข้าศึกษา : ๒๕๕๘

ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๑

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดชยาราม ๓๓๖ ตำบลตลาดไชยา อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐

โทรศัพท์ : ๐๙ ๔๐๔๕ ๕๒๓๔

E-mail : Vi11.5811405028@gmail.com